

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DIŞ TİCARET- EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: TEORİ, LİTERATÜR VE
UYGULAMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Müge YAMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Hatay- 2019

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**DIŞ TİCARET- EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: TEORİ, LİTERATÜR VE
UYGULAMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Müge YAMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Hatay- 2019

ONAY

Müge YAMAN tarafından hazırlanan “**DIŞ TİCARET- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİ, LİTERATÜR VE UYGULAMA**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **İKTİSAT ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

25/03/2019

Jüri üyeleri	İmza
Prof. Dr. Ali ACARAVCI (Tez Danışmanı- Başkan)	
Doç. Dr. Ünal ARSLAN (Üye)	
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Akif DESTEK (Üye)	

Müge YAMAN tarafından hazırlanan “**DIŞ TİCARET- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİ, LİTERATÜR VE UYGULAMA**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisi hemen her dönem canlılığını koruyan ve merak uyandıran konular arasında yer almaktadır. Bu alanda geçmişten beri çok sayıda bilim insanı bu ilişkiyi anlamaya ve anladığı kadarıyla teoriler üretmeye çalışmıştır. Ancak zaman içerisinde değişen ekonomik koşullar dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi de etkilemiş ve bu alanda üretilen teorilerin etkisizleşmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda hemen her dönemde bu amaçla yapılan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma ile ekonomik büyüme ve gelişme yolunda her geçen gün mesafe kaydeden Türkiye ekonomisi özelinde son 20 yıl içerisinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve değerlendirmelerin literatüre artı bir değer kazandıracığı umudu çalışma sürecinde motive kaynaklarım arasında yer almıştır. Ayrıca danışman hocam sayın Prof. Dr. Ali ACARAVCI'nın destek ve danışmanlığı da bu çalışmayı yürütmem hususunda motivasyonumu arttırmıştır. Bu yüzden çalışma esnasında destek ve yardımlarından dolayı sayın hocama teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Hayatım boyunca bana her zaman destek oldukları gibi tez çalışması döneminde de yanımda olan, destek ve yardımlarını esirgemeyen annem Zeynep Canan YAMAN, babam Abdullah YAMAN, ablam Burcu YAMAN, kardeşim N. Bilge YAMAN ve nişanlım Mehmet N. TOKDEMİR'e teşekkür eder, minnet ve şükranlarımı sunarım.

Müge YAMAN

DIŞ TİCARET- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİ, LİTERATÜR VE UYGULAMA

Müge YAMAN

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Danışman: Prof. Dr. Ali ACARAVCI

ÖZET

Bu çalışmanın amacı dış ticaret ve gayri safi sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerine etkisi ve aralarındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda üç model geliştirilmiştir. İlk model; bir yönü ile ihracata dayalı ekonomik büyümenin test edildiği, ihracat- gayri safi sabit sermaye oluşumu - ekonomik büyüme ilişkisi, ikincisi; ithalata dayalı ekonomik büyümeyi test eden, ithalat- gayri safi sabit sermaye oluşumu - ekonomik büyüme ve sonuncusu ise; dış ticarete dayalı ekonomik büyümenin test edildiği, ticari açıklık - gayri safi sabit sermaye oluşumu - ekonomik büyüme ilişkisini araştıran modellerdir.

Çalışmada T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden alınan ve Türkiye ekonomisinin 1998:Q1- 2017:Q4 dönemine ait gayri safi yurt içi hâsıla, ihracat, ithalat ve gayri safi sabit sermaye oluşumu ticari açıklık verisi kullanılmıştır. Seriler çeyrek dönemlik olup, toplam 80 veri içermektedir.

Analiz kısmında serilerin durağanlıkları Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testleri ile analiz edilmiş ve VAR Modeli kurulmuştur. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi, değişkenler arasındaki nedenselliğin araştırılmasına yönelik Granger Nedensellik Testi, bir değişkende yaşanan bir şoka karşı diğer değişkenlerin nasıl tepki verdiğinin belirlenmesi amacıyla İtki-Tepki Analizi ve bir değişkende meydana gelen değişimde diğer değişkenlerin etkisini tespit etmek üzere Varyans Ayırıştırma Analizi yapılmıştır.

Çalışma sonucundan değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme olmadığı, bununla birlikte gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızından ekonomik

büyümeye; ithalat artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızına; ticari açıklık artış hızında hem ekonomik büyümeye hem de gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, Gayri Safi Sabit Sermaye, Zaman Serisi Analizi

**FOREIGN TRADE- ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP:
THEORY, LITERATURE AND APPLICATION**

Müge YAMAN

Department of Economics, Master's Thesis, 2019

Supervisor: Prof. Dr. Ali ACARAVCI

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effects of foreign trade and gross fixed capital formation on economic growth and the relationship between them. Three models have been developed in this context; the first model, the export-gross fixed capital formation, in which export-driven economic growth is tested in one aspect, second, models that test the economic growth based on imports, imports - gross fixed capital formation - economic growth, and the last one is the relationship between trade openness - gross fixed capital formation - economic growth, in which economic growth based on foreign trade is tested.

In the study, the Central Bank of Electronic Data received from the distribution system and Turkey's Economy in 1998: Q1- 2017: Q4 period of gross domestic product, exports, import and gross fixed capital formation and trade openness data. The series includes a total of 80 data for a quarterly period.

In the analysis section, stationary stability was analyzed by Augmented Dickey-Fuller (ADF) and the Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) unit root tests and VAR model was established. Johansen cointegration test to determine the long-term relationship between variables, Granger causality test to investigate the causality between variables, impulse-response analysis to determine how other variables react to a shock in a variable and to determine the effect of other variables in a variable change Variance decomposition analysis was performed.

As a result of the study, there was no cointegration between the variables in the long run, however, one way causality from the growth rate of gross fixed capital formation to economic growth, from the growth rate of import to both economic

growth and the growth rate of gross fixed capital formation, from the growth rate of trade openness to both economic growth and the growth rate of gross fixed capital formation.

KEYWORDS

Foreign Trade, Export, Import, Economic Growth, Gross Fixed Capital, Time Series Analysis

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMLARININ İNCELENMESİ4	
1.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI VE ÇERÇEVESİ	4
1.1.1. İthalat	5
1.1.2. İhracat	6
1.2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI.....	6
1.3. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİNDE DIŞ TİCARET.....	7
1.3.1. Merkantilizm.....	8
1.3.2. Fizyokrazi	9
1.3.3. Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi	11
1.3.4. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	12
1.3.5. Keynesyen Büyüme Modeli	14
1.3.6. Neoklasik Büyüme Teorileri.....	15

1.3.6.1. Fırsat (Vazgeçme) Maliyeti Teorisi	17
1.3.6.2. Faktör Donatımı Teorisi.....	17
1.3.7. Yeni Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret.....	19
1.3.7.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	19
1.3.7.2. Teknolojik Açık Teorisi	20
1.3.7.3. Ürün Dönemleri Teorisi	21
1.3.7.4. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi	21
1.3.7.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	22
1.3.7.6. Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi	22
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	24
2.1. DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR.....	24
2.2. İHRACAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR.....	26
2.3. İTHALAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR.....	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	31
3.1. 1923- 1959: KURULUŞ VE SİSTEM ARAYIŞLARI DÖNEMİ.....	31
3.2. 1960- 1980: PLANLI KALKINMA VE İTHAL İKAMECİ DÖNEM	37
3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).....	38
3.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	39

3.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977).....	41
3.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1978- 1979)	42
3.3. 1980'DEN GÜNÜMÜZE SERBEST DIŞ TİCARET DÖNEMİ	44
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	54
EKONOMETRİK UYGULAMA	54
4.1. MODEL VE VERİ SETİ.....	54
4.2. YÖNTEM.....	55
4.2.1. Durağanlık Analizi.....	56
4.2.1.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi	57
4.2.1.2. Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) Birim Kök Testi... 58	
4.2.3. Eşbütünlük Analizi	58
4.2.4. Nedensellik Analizi	59
4.3. UYGULAMA SONUCU ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	60
4.3.1. Model 1: İhracat, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	60
4.3.2. Model 2: İthalat, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	67
4.3.4. Model 3: Dışa Açıklık Oranı, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi74	
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	82
KAYNAKÇA.....	88

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar	25
Tablo 2. İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar	26
Tablo 3. İthalat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar .	28
Tablo 4. Modellerde Kullanılan Verilerin Tanımı ve Kaynaklar.....	55
Tablo. 5. Model 1: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları	62
Tablo. 6. Model 1: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları.....	62
Tablo 7. Model 1: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri	63
Tablo 8. Model 1: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	64
Tablo 9: Model 1: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları	65
Tablo. 10. Model 2: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları	68
Tablo. 11. Model 2: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları.....	69
Tablo 12. Model 2: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri	70
Tablo 13. Model 2: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	71
Tablo 14: Model 2: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları	71
Tablo. 15. Model 3: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları	75
Tablo. 16. Model 3: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları.....	76
Tablo 17. Model 3: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri	77

Tablo 18. Model 3: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları 78

Tablo 19: Model 3: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları 78

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1923-1959 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$).....	35
Grafik 2. 1923-1959 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla)	36
Grafik 3. 1960- 1979 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$).....	43
Grafik 4. 1960- 1979 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla)	44
Grafik 5. 1980- 2018 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$).....	51
Grafik 6. 1980- 2006 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla, %).....	52
Grafik 7. 2007- 2017 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSYH, Alıcı Fiyatlarıyla)	53
Grafik 8. Model 1: Serilerin Düzey Grafikleri.....	61
Grafik 9. Model 1: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri.....	61
Grafik 10. Model 1: İtki- Tepki Fonksiyonu Grafikleri.....	65
Grafik 11. Model 1: Varyans Ayrışması Grafikleri	66
Grafik 12. Model 2: Serilerin Düzey Grafikleri.....	67
Grafik 13. Model 2: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri.....	68
Grafik 14. Model 2: İtki- Tepki Fonksiyonu Grafikleri.....	72
Grafik 15. Model 2: Varyans Ayrışması Grafikleri	73
Grafik 16. Model 3: Serilerin Düzey Grafikleri.....	74

Grafik 17. Model 3: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri.....	75
Grafik 18. Model 3: İtki- Tepki Fonksiyonu Grafikleri.....	79
Grafik 19. Model 3: Varyans Ayrışması Grafikleri	80

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller birim kök testi
DAO	: Dışa Açıklık Oranı
DT	: Dünya Ticaret rgt
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İNV	: Yurt içi yatırım miktarı
KPSS	: Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin birim kök testi
M	: İthalat
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
X	: İhracat
Y	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar ekonomik uğraşların amacı kâr maksimize etme, sermaye biriktirme, zenginliğe ulaşma, faaliyetleri devam ettirme olmuştur. Son yıllarda ekonomik büyüme olarak kavramlaştırılan bu olgunun dış ticaret ile yadsınamaz bir ilişki içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek isteyen ekonomistler hemen her dönemde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmış, açıkladıkları ölçüde bu yönde teoriler geliştirmişlerdir.

Nitekim 16. yüzyıldan itibaren gelişen ekonomi literatürü incelendiğinde dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği fark edilince, ülkelerin dış ticaretlerini kendi lehlerine geliştirmek için bu alanda çeşitli politikaların, sübvansiyonların, kısıtlamaların hayata geçirildiği görülmektedir. Ancak ekonominin dinamik yapısından kaynaklı olarak bu alanda geliştirilen politikalar veya yapılan uygulamaların belli bir zaman sonra istenen verimi sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisi hemen her dönemde canlı olarak kalmış ve değişen konjonktüre göre yeni politikalar üretilmiştir. Ekonomik düzenin belli şartlar altında düzene kavuştuğu günlerden itibaren ilk olarak Merkantilizm ile başlayan bu politikaların Fizyokrasi, Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Keynesyen Büyüme Modeli, Neoklasik Büyüme Modeli ve benzeri modeller uygulanmıştır.

Ülkemizde de Cumhuriyet ile birlikte çok çeşitli ekonomik büyüme ve kalkınma politikaları uygulanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında alt yapı yatırımları yanında ekonomik sistem arayışları yaşanmıştır. 1960 yılından itibaren planlı kalkınma sistemi benimsenirken dış ticaret alanında ise ithal ikameci anlayış benimsenmiştir. 1980'li yıllara kadar devam eden bu anlayış, 1980 yılından itibaren yerini daha hoşgörülü bir anlayışa ve serbest dış ticaret anlayışına dayalı büyüme modeline bırakmıştır. Ancak 1980 yılından itibaren günümüze kadar siyasal ve ekonomik alanda yaşanan krizler Türkiye'nin gelişmesi önünde bir engel olarak kalmıştır.

Bu bağlamda 20. yüzyıl ile birlikte dünyada birçok değişikliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan küreselleşme,

uluslararası kurumsal yapılar ve firmalar, ticari serbestlik, benzer faktörlere sahip ülkeler arası dış ticaret, bilginin de bir ticari meta olarak kullanılmaya başlaması, eksik rekabet koşulları, ve benzeri ekonomik gelişmeler ile ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisinin önemini ortaya koyarken, bu ilişkiyi açıklanamayacak derecede karmaşık bir hale getirmiştir.

Özellikle son yıllarda bu alanda birçok çalışma yapıldığı ve yeni dış ticaret ve büyüme teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalar geleceğe yönelik ekonomik politikaların geliştirilmesi bakımından oldukça anlamlıdır. İşte bu çalışmada Türkiye özelinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve birbirlerini nasıl etkilediklerini ekonometrik analizlerle tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır.

Bu amaçla hazırlanan çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; dış ticaret, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme kavramları açıklanmış ve günümüze kadar uygulanan ekonomik büyüme modelleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; özellikle dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı ve Türk ekonomisi üzerine yapılmış araştırmalarla ilgili literatür bilgisi verilmiştir. Bu bölümde; dış ticaret ekonomik büyüme, ihracat ekonomik büyüme ve ithalat ekonomik büyüme şeklinde üç başlık altında inceleme yapılmıştır:

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye ekonomisinde uygulanan ek büyüme modelleri ve politikaları incelenmiştir. Bu kapsamda Türk Ekonomi Tarihi 3 başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık 1923- 1959: Kuruluş ve Sistem Arayışları Dönemi; ikinci başlık, 1960- 1980: Planlı Kalkınma ve İthal İkameci Dönem ve son olarak 1980'den günümüze Serbest Dış Ticaret Dönemi başlığıdır.

Dördüncü bölüm; ekonometrik analizlerin yapıldığı ve değerlendirildiği bölümdür. Bu bölümde öncelikle model ve veri seti hakkında bilgiler yer almaktadır. Model olarak, ihracat-yurt içi yatırımlar (gayri safi sabit sermaye oluşumu) - ekonomik büyüme ilişkisi, ikincisi; ithalata dayalı ekonomik büyümeyi test eden, ithalat- yurt içi yatırımlar - ekonomik büyüme ve sonuncusu ise; dış ticarete dayalı ekonomik büyümenin test edildiği, dışa açıklık oranı, yurt içi yatırımlar - ekonomik büyüme ilişkisini araştıran 3 ayrı model kurulmuştur. Veri setini Türk ekonomisinin

1998- 2017 yılları arasında gerçekleşen çeyrek dönemli gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, ithalat ve yurt içi yatırım verileri ile araştırmacı tarafından hesaplanan dışa açıklık oranı verisi oluşturmaktadır. Seriler çeyrek dönemlik olup, toplam 80 veri içermektedir.

Araştırma konusunu açıklamaya yönelik hazırlanan 3 modelin her birine ayrı ayrı Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller ve Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin Birim Kök Testleri yapılmış ve VAR Modeli kurulmuştur. Daha sonra Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, İtki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümü ile bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine geçmeden önce bu alanda önemli olan bazı kavramların incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bu bölümde öncelikle dış ticaret, ithalat ve ihracat kavramları ile ekonomik büyüme kavramları üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise geçmişten günümüze kadar ekonomik büyüme teorileri ve bu teorilerin dış ticaret olgusuna bakışı incelenecektir.

1.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI VE ÇERÇEVESİ

Ülkeler halklarının isteklerini ve gereksinimlerini karşılamak için mallara ve hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu malların ve hizmetlerin üretimi için birbirinden farklı kaynaklar gerekmektedir. Bu bağlamda kaynakların her ülkenin sınırlı kaynakları olduğunu varsayarsak istenen tüm malları ve hizmetleri hiçbir ülke tamamen üretemez. Bu yüzden ülkeler başka ülkelere, neyi ürettiğini ve üretilmediğini takip ederek çeşitli alışverişlerde bulunurlar.

Genel olarak hiçbir ülke kendi kendine yeterli değildir. Ya mevcut olmayan ya da yetersiz miktarlarda malları ithal etmek için diğer ülkelere bağımlı durumdadırlar. Benzer şekilde, aşırı miktarda olan ve dışarıda yüksek talep gören malları ihraç ederler. Diğer bir anlatım ile uluslararası ticaret, iki veya daha fazla ülke arasındaki ticaret anlamına gelir. Uluslararası ticaret, farklı ülkelerin farklı para birimlerini kapsar ve ilgili ülkelerin kanunları, kuralları ve yönetmelikleri ile düzenlenir. Dolayısıyla dış ticaret çok karmaşık bir kavramdır. Wasserman ve Haltman'a (1962: 8) göre dış ticaret, "farklı ülkelerin sakinleri arasındaki ticari işlemlerin tümünü anlatır". Anatol Marad'a ve Eugeworth'a göre, "dış ticaret uluslararası gerçekte gerçekleşen ticaretin bütünüdür "(URL-1).

Dış ticaret en basit manası ile ülkeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet ticaret yapma faaliyeti olarak izah edilebilir (URL-2). Geniş bir anlatım ile dış ticaret, uluslararası sınırlar veya bölgeler arasında sermaye, mal ve hizmet değişimi yapmaktır. Çoğu ülkede Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) önemli bir payını dış ticaret oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret, tarih boyunca mevcutken, ekonomik, sosyal ve siyasi birçok gelişme ile özellikle son yüzyılda yükselişe geçmiştir (URL-1; Yılmaz ve Özken, 2013: 3).

Sanayileşme, gelişmiş ulaşım yolları, küreselleşme, çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve dış kaynak kullanımının artması, uluslararası ticaret sistemi üzerinde çok büyük etkiye sahiptir. Küreselleşmenin hayat bulması ve devamını sağlayabilmesi için uluslararası ticaretin artırılması hayati öneme arz etmektedir. Dış ticaret olmadan uluslar, kendi sınırları içerisinde üretilen mallar ve hizmetler ile sınırlı kalacaklardır (Kozak ve Sporek, 2014: 12-14; Johnson,1977: 23- 25).

Uluslararası ticaret, prensip olarak iç ticaretten farklı değildir, çünkü bir ticarete yer alan tarafların motivasyonu ve tutumu, sınır ötesi ticaretin zorluğu veya önemsiz olup olmadığına bakılmaksızın temelde aynıdır. Fakat ortaya çıkan temel fark, uluslararası ticaretin iç ticaretten daha pahalı olmasıdır (Sanver, 2010: 3-5).

Dış ticaret veya uluslararası ticaret bir ülkenin tüm dünyadaki ekonomik kalkınmasının en belirleyici dış ticaret faktörleri olarak kabul edilmektedir (Lokhande, 2010: 33). Bir ülkenin dış ticareti, malların ve hizmetlerin içe (ithalat) ve dışa (ihraç) hareketi ile sonuçlanır. Bu çerçevede döviz girdisi ve döviz girişi gerçekleşir. Öyle ki dış ticarete EXIM Ticaret de denir (URL-1; URL-3).

1.1.1. İthalat

İthalat, bir ülkeye başka bir ülkeden getirilen mal, sermaye veya hizmettir (Hinkelman, 1994: 71). İhracatla birlikte ithalat, uluslararası ticaretin omurgasını oluşturur. Bir ülkeye giren ithalatın değeri ne kadar yüksek olursa, ihracatın değerine kıyasla o ülkenin ticaret dengesi de o kadar olumsuz olur (URL-4). Ülkeler, yerli imkânlarla üretemediği malları verimli veya ucuza ithal etme ihtimalini yüksektir, ancak kendi sınırları içinde bulunmayan hammaddeleri veya malları da ithal edebilirler. Örneğin, birçok ülke petrolü ithal etmek zorundadırlar. Çünkü petrolü yurtiçinde üretemiyor ya da talebi karşılayacak kadar üretemiyorlardır. Serbest

ticaret anlaşmaları ve tarife programları, malların ve malzemelerin ithalatı için daha az pahalı olan şeyleri sıklıkla dikte eder (URL-5).

1.1.2. İhracat

İhracat, en geniş ifadesiyle; bir mal, hizmet veya sermayenin, yürürlükteki mevzuat çerçevesinde bir ülkenin gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veya bir ülkenin dış ticaret kurulları tarafından ihracat olarak kabul edilen tüm çıkış ve işlemleri ifade etmektedir (Kaya, 2009: 3- 13; Hinkelman, 1994: 95).

Daha spesifik bir anlatım ile ihracat, bir ülkede üretilen mal veya hizmetin başka bir ülkeye satılmasıdır. Dolayısıyla ihracat uluslararası ticaretin bir fonksiyonudur (URL-4). Bu tarz malların satışı, üreten ulusların brüt çıktısına da katkı sağlamaktadır. İhracat, ekonomik transferin en eski yöntemlerinin başında gelmektedir. Nitekim ticarete daha az kısıtlamaya sahip olan ülkeler arasında büyük oranlarda (tarifeler veya sübvansiyonlar gibi) ortaya çıkar (Dubey vd, 2014: 9). Gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösteren büyük şirketler incelendiğinde çoğunun yıllık gelirinin önemli bir bölümünü ihracattan elde ettiği gözükmektedir. Bir ülkenin mal ihraç etme yeteneği, daha genel ifadeyle ile mal ve hizmetlerini yurt dışına satabilen ülkelerin ekonomisinin büyütebildiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda hükümetler için de diplomasinin ve dış politikanın temel işlevlerinden biri de ihracata katkı sağlamak ve fayda sağlayan yolları teşvik etmektir (URL-5).

1.2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Ekonomik büyüme kavramı genel olarak, bir ülkenin ekonomisinde üretilen mal ve hizmet hacminde meydana gelen artışların bütününe ifade etmektedir. Bu kavram farklı ekonomik seviyedeki ülkelerde farklı şekilde anlaşılmaktadır (Damayanthi ve Sandamali, 2016: 219). Gelişmiş ekonomilerde ekonomik büyüme GSYH'da meydana gelen artış olarak önem kazanırken gelişen ekonomilerde ise GSYH artışının yanında ekonomik kalkınma kavramını da içerisine alan bir anlamda kullanılmaktadır. Buradaki kullanımına göre ekonomik büyüme toplumdaki

gelişmişliğin artması, gelir dengesizliğinin giderilmesi, yeni iş imkanları yaratılması, işsizliğin azaltılması vb. gibi ekonomik gelişmişliği ifade ettiği gibi sosyoekonomik, siyasal vb. ekonomi dışındaki kurumlarda da yaşanan gelişmeyi de ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2006: 829).

Ancak ekonomik büyüme kavramı ile ekonomik kalkınma kavramlarını karıştırmamak gerekmektedir. Nitekim ekonomik düzeyde yaşanan hareketlilik ve gelir seviyesinde yaşanan artış ekonomik büyümeyi sağlarken ekonomik kalkınmayı sağladığını söylemek her zaman mümkün değildir. Bu çerçevede ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelirin artışıdır, ancak ekonomik kalkınma, refah düzeyinin, hayat standartlarının ve sosyoekonomik, siyasal vb. gelişmeyi de içine alan bir kavramdır (Karakayalı, 2005: 379).

Başka bir bakış açısına göre; ekonomik büyüme, kişi başına reel hasıladaki artış veya kişi başına düşen GSYH'da meydana gelen artış anlamına gelmektedir. Ancak kısa dönemde yaşanan artışları büyüme olarak görmek olanaksız görülmektedir. Çünkü hasıladaki artışın ancak uzun dönemde ülkede gelirin, üretim miktarının veya verimliliğin artışı sonucunda meydana gelmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 207; Özel, 2012a: 64).

1.3. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİNDE DIŞ TİCARET

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Tarihsel süreç içerisinde çoğu bilim insanı ve ekonomist bu ilişkiyi açıklamaya ve teoriler üreterek ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışmışlardır. İktisatçılar tarafından ortaya atılan kimi teorilerin devletlerin ekonomik faaliyetlerine yön verdiği gibi etkileri günümüze kadar ulaşan yönlendirmeleri olmuştur. Bu bağlamda tarihsel süreçte uygulanan ekonomik büyüme teorileri içerisinde dış ticarete bakışın incelenmesinde yarar vardır. Bu bölümde ele alınacak olan bu ilişki Erken Ekonomik Büyüme Teorileri, Klasik Büyüme Modelleri, Neo-liberal ve Yeni Büyüme Modelleri başlıkları altında incelenecektir.

1.3.1. Merkantilizm

Merkantilizm, Avrupa'da Orta Çağ'ın bitimi ile ulus devletlerin ortaya çıkışı, uluslararası ticaret yollarının ve Coğrafi Keşifler'in başlamasından Sanayi Devrimi'ne kadar olan yaklaşık üç yüzyıllık bir süre (16. ve 18. yüzyıl) uygulanan dağınık ekonomik kavramları ve devlet politikalarını açıklayan bir terimdir. Feodalite ve burjuva elinde dağınık ve gelişi güzel yapılan ekonomik faaliyetlerin ulus devletler ile başat ortaya çıkan Merkantilizm ile birlikte belli bir düzene oturtulması çabaları başlamıştır. Ulus devletlerin amaçları ve devamlılığı doğrultusunda yeni düzenlemeler, kavramlar, uygulamalar türetilirken, iktisat politikalarının da başlı başına ele alınmasının gerekliliği anlaşılmıştır (İyibozkurt, 2012: 4- 5).

Merkantilizm, hükümetin ihracatı maksimize ithalatı ise minimize eden bir ticaret politikası izlemesi gerektiğini savunan iktisadi düşünce sistemine denir (Ünsal, 2005: 5).

Merkantilist politikalar ülkeden ülkeye değişse de genel olarak iki nokta tüm ülkeler tarafından benimsenmiştir. Birincisi güçlü devlet anlayışıdır. Bu anlayışa göre devletin gücü ve prestiji, ekonomik zenginliği yani hazinesindeki altın ve gümüş ile ölçülür. Başka bir ifadeyle bir ülke ne kadar çok altın ve gümüşe sahip ise o ülke o kadar zengindir. Altın veya gümüş ise dış ticaret fazlasıyla veya güç kullanarak yani savaşarak elde edilir düşüncesidir (İyibozkurt, 2012: 4- 5).

Merkantilizm'e göre altın ve gümüş elde etmenin temel kaynağı dış ticarettir. Çünkü ülkede üretim yapan teşebbüsün kârı düzenli olarak ürettiği ürünleri satabilme olanağına bağlıdır. Bunun için hem iç hem de dış pazarlar gereklidir. Ancak iç piyasa satışları ülkedeki zenginliği arttırmadığı gibi üretimi sürükleyecek bir dinamizme de sahip değildir. Bundan dolayı başka ülkelere yönelmek ve dış ticaret hacmini genişletmek gerekmektedir (Parçalı, 2017: 20).

İkinci temel husus ise; devletin dış ticaret ile ilgili uyguladığı politikalar ve sınırlamalar ile ilgili yaptığı düzenlemelerdir. Merkantilistler'e göre dış ticaret aslında sıfır toplamlı bir faaliyettir. Dış ticarete tüm ülkelerin kazanma imkanı yoktur. Bir ülkenin kazancı diğer ülkelerin kaybıdır ve bu yüzden de kazançla kaybın toplamı sıfıra eşittir. Bu hususu bir başka açıdan ifade etmek gerekirse dış ticaret ülkelerin çıkarları arasında bir uyum değil bir çatışma vardır (Ünsal, 2005: 6). Sıfır

toplamlı dış ticaret anlayışından dolayı devletin piyasaya müdahalesi ve dış ticareti fazla verdimek üzerine sıkı bir Şekilde düzenlemelidir.

Bu baēlamda ülkeler amaçlarına ulaşmak için yurt içi ve yurt dışını kapsayan düzenlemelere gitmişlerdir. Yurt içi düzenlemeler, tarım ve sanayi üretiminin teşvik edilmesi, yerli üreticilerin rekabet güçlerini arttırma vb. olarak sıralanabilir. Bu Şekilde lke için gerekli olan temel ürünler i üretim ile karşılanacak ve ithalat miktarı azalacaktır. Bunun yanında üretim fazlası ürünler de ihracı edilebilecektir. Dış düzenlemeler ise işlenmiş ürünlerin ihracatını teşvik etmek, buna karşılık ithalatını yasaklamak gerekli olmuştur. İşlenmemiş rn ve ham maddenin ihracı yasaklanırken ithal edilmesi benimsenmiş ve bunların işlenerek yeniden ihracatı teşvik edilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde ithalata harcanacak deēerli madenler en az düzeyde tutularak ihracat yoluyla altın ve gümüş girişini en yüksek düzeye çıkarmaya çalışılmıştır (İyibozkurt, 2012: 4- 5).

1.3.2. Fizyokrazi

Fizyokrazi, 18. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve kısa sürede dünyaya hâkim olmuş ekonomi modelidir. Fizyokrazi kelime manası olarak “doēal düzene göre hkmet” anlamına gelen Yunanca physis - tabiat ve kratos - kuvvet sözcüklerinin birleşiminden gelmektedir. Okulun kurucusu, toplumun zenginliklerin tek kaynaēı olan doēal mülkiyet düzenine göre yönetilmesi gerektiēini ve devlet mülkiyetinin ve hkmet müdahalesi olmadan mülkiyetinin ve kazanılmasının zorunlu olduēunu savunan F. Quesnay'dır. Fizyokratlar, zamanlarındaki pek çok kişiyle ortak olarak, dünyanın birkaç basit doēa kanununa tabi olduēu ve bu kanunları keşfetmenin insanlıēın kusursuz olduēu kanısındadır ve onlara uymak için toplum yasalarını Őekillendirir. Fizyokratlar, tarihin ve gerekliēin karmařıklıēının incelenmesiyle ortadan kaldırılabileceēini savunmuş, bu yüzden yerine temel kural veya ilke araması gerektiēi üzerinde durmuşlardır. Bu baēlamda ilke bulmuşlar sonra geri kalanı kendisini mantıksal çıkarımla açıklayacak ve matematiksel doērulama ile kanıtlamak kalmıştı. Gerçekten, doēru olan herhangi bir fikrin matematiksel analizle kanıtlanabileceēine ve kanıtlanacaēına ikna olmuşlardı. Aslında Kartezyen kanıtları ve matematiēin sertliēini kullandılar ve yazdıklarında, akıl yürütmenin geometrik modu bazen inceliklerini bozmaktaydı. 'Kayıtsız Tarih ve Sonsuz Dünya İle İlgili Sorunlu alışması' prensip olarak basit bir prensip benimsendiēinde, yalnızca temel

prensiplerin basitliği ile eşleşen bir uygulama evrenselliği kurduklarına inanırlardı. Merkantilistlerle ortak olarak; insanın evrensel egoizmini, kamuoyunun ve özel mülkiyetin kimliğini savunmaktaydılar. Ancak Merkantilistlerden, kamu ile özel kavşaklar arasındaki bu uyumun sağlanacağı mekanizma açısından farklıydılar. Merkantilistler, devlete karşı menfaat vasıtası ile koordinatör rolü vermişlerdir. Fizyokratlar, bunun özgür rekabet yoluyla işletilmesi beklenen dünyanın doğal düzenine bağlı olduğunu savunmuşlardır. Bireysel menfaatin, “genel çıkarın boynuzlu hizmetkârı” ve değiştirilmemiş rekabetin insan mükemmeliyetinin temelini oluşturduğunu savunmaktaydılar (Chapman, 1966: 17).

Merkantilist uygulamaların politik ve ekonomik temellerine karşı yöneltilen eleştirilerin sonucunda ortaya çıkan bu görüşe göre, tarım diğer her türlü ekonomik faaliyetin üstündedir. Çünkü doğa her şeyin kaynağıdır toprağa atılan her bir tohum binlerce karşılığıyla ekonomiye geri döner (Eren, 2015: 10).

Sanayi, mevcut olan malları birleştirmekten, hareket ettirmekten ve değiş tokuş etmekten öte bir faaliyet değildir. Ticaretin artı bir değer ortaya çıkarması mümkün olmadığı gibi ticari faaliyetleri korumaya yönelik politikalar tarımsal üretimi olumsuz etkilemekte ve dolayısıyla toplumsal zenginliği de etkilemektedir (Parçalı, 2017: 22).

Fizyokratlar “doğal düzene” inandıkları için iç ve dış ticaretin serbest olması gerektiği ve dış ticarete korumacılıktan vazgeçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Merkantilist düşüncede var olan tarımsal ürünlerin ihracatının yasaklanması ve ithalatının serbest bırakılması, tüketici lehine, üretici aleyhinedir. Ancak bu uygulama tarıma büyük ölçüde zarar vermektedir. Hâlbuki kısıtlamalar kaldırılrsa ihracat artacak ve tarım üreticilerinin eline yüksek gelirler geçecektir (İyibozkurt, 2012: 7).

Fizyokratlar, ekonomi politik anlayışlarını doğa yasalarına göre şekillendirirler. Devlet korumasının, baskının ve yasakların kaldırılmasını simgeleyen, *laissez faire*, *laissez passer* ifadelerini ilk ortaya atanlar da Fizyokratlardır. *Laissez faire* insanların ekonomik faaliyetleri, çalışmaları, seyahatları vb. önündeki engelleri kaldırmak yani özgürleştirmek, *laissez passer* ise ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını kastetmektedir. Bırakınız geçsinler yani

ticaret yapsınlar ve ticaret serbestleşsin anlamındadır. Fizyokratlar temel felsefi anlayışları ile sonradan gelen liberal düşünceye kaynaklık etmişlerdir (Eren, 2015: 15- 16).

1.3.3. Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith (1723- 1790) klasik ekonomik düşüncenin babası olup serbest ticaretin en önemli savunucularından biridir. "Ulusların Zenginliklerinin Niteliği ve Nedenleri Araştırması" adlı eserinde Smith ekonomik büyüme ve gelişmeyi, buna neden olan etkileri, sermaye birikimi, nüfus artışı ve emek üretkenliği gibi konular üzerinde durmuştur. Bu eser serbest ticaret lehine ve planlı ekonomilere karşı bir tavır ile yazılmıştır. "Ulusların Zenginliği" öncelikle bir soruya cevap vermeye çalışır. Bu soru ulusal zenginliğin nasıl ölçülmesi gerektiğidir. Smith'in amacı bunu çok kapsamlı ve tutarlı bir şekilde yapmaktır. Merkantilistler için ulusal çıktı, ülkenin ürettiği hazine ya da arz kaynağıdır. Ulusal çıktıyı, nüfusun refahı için değil, çoğunlukla savaş durumunda elde edilebilecek paranın stoku olarak görüyorlardı. Smith, zenginlik yaratmanın malların üretilen ve piyasadaki insanlara sunulmasını sağladığını belirtmiştir. Ayrıca, ülkenin çıktısının sermayenin birikimine ve emeğin verimliliğine bağlı olduğunu düşünmektedir (Lanza, 2012: 18).

Adam Smith, ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesini belirleyen unsurları emek üretkenliği, üretken ve üretken olmayan oranı şeklinde sıralamıştır. Ona göre emek üretkenliği uzmanlaşmaya, uzmanlaşma ise piyasa ölçeğine ve sermaye birikimine bağlıdır. Mal üretimi için istihdam edilen işgücünü üretken olarak görürken lüks tüketime kaçan toprak sahipleri ve devleti üretken olmayan emek olarak tanımlamaktadır. Smith ülkede üretime katılan emeğin payı ne kadar büyük ise ülkenin o derece zengin olacağını ileri sürmüştür. Bundan dolayı ekonomik büyüme elde edebilmek için üretici ve kapitalistlerin toplam çıktıdan aldıkları payın artması üretken olmayan kesimlerin payının düşmesi ve devletin mümkün olduğu kadar küçük olması gerekmektedir (Tuncer, 2001: 8).

Smith, bir ulusun zenginliğini tıpkı bir insanın zenginliği gibi sahip olunan para miktarına göre değerlendirmenin yanlış olduğunu, böyle düşünerek para ve zenginliğin birbirine karıştırıldığını ileri sürmüştür. Smith'e göre dış ticaret ülkenin doğal ekonomik yapısı ve gelişmesi ile uyum içerisindeyse yararlıdır. Ticaretin esas

yararı bir ülkenin fazla ürettiği mallara pazar bulması ve pazarı genişleterek iş bölümünü artırmasıdır. Smith kitabında akıllı bir aile reisinin dışarıda daha ucuza alabileceği bir malı hiçbir zaman evde yapmaması gerektiğini savunarak dış ticaret modeline ve uzmanlaşmaya örnek vermiştir. Bu nedenle uluslararası piyasada serbest ve çeşitli sınırlamalardan arındırılmış bir ticaret anlayışı, ürünlerin doğal dağılımını sağlayan bir sistemin kendiliğinden doğmasına neden olacaktır (Kaymakçı vd., 2007: 2- 3).

Smith'in dış ticaret anlayışı Mutlak Üstünlükler Teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Merkantilistlerin sıfır toplamlı dış ticaret anlayışına karşı pozitif toplamlı dış ticaret tezini ileri sürmüştür. Smith'in dış ticaretin pozitif toplamı bir faaliyet olduğu yönünde geliştirdiği analize Mutlak Üstünlükler Teorisi denilmektedir. Bu teoriye göre emek tek üretim faktörüdür. Aynı kaynakla daha fazla üretim yapan bir ülkenin o malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması anlamına gelmektedir. Bir ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretimine yoğunlaşması aynı kaynakla daha az üretim yaptığı malın üretimini diğer ülkeye bırakması temelinde şekillenmiş bir düşüncedir. Bu sayede hem uzmanlaşma sağlanacağı gibi hem de üretim artacaktır. Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre uzmanlaşma sonucu dünya üretiminde ortaya çıkan artış ülkeler arasında paylaşılır ve böylece her ülke ticaretten daha fazla kazanç elde eder (Ünsal, 2005: 7- 13).

Bu teoride her ülke bir mal üretiminde üstündür ancak bir ülkenin iki mal ve iki ülkenin olduğu bir ekonomide iki malda da üstün olduğu duruma Smith açıklık getirmemiştir. David Ricardo bu durumda bile dış ticaretin iki ülke içinde kazançlı olacağını ortaya koymuştur (Parçalı, 2017: 23).

1.3.4. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Smith'in büyüme modeli, klasik büyümenin en başat ve egemen modeli olarak kalmıştır. David Ricardo (1817), Smith'in modeline azalan verimleri ve toprağı yani rant kavramını ekleyerek değiştirmiştir. Çıktı büyümesi faktör girdilerinin büyümesini gerektirir, ancak emeğin aksine arazi de "kalitede değişken ve arz sabitidir". Bu, büyüme ilerledikçe, daha fazla arazinin ekilmeye alınması gerektiği, ancak arazinin "yaratılması" mümkün olmadığı anlamına gelir. Bu, büyüme için iki etkiye sahiptir. Birincisi, arazi sahibinin kıtalarını zamanla arttırmak

(arazinin sınırlı arzı nedeniyle), kapitalistlerin karlarından yukarıdan kesilir; ikinci olarak; ücretli malların (tarımdan) zamana göre fiyatlarında yükseliş olup işçiler daha yüksek ücret isteyecek, bu daha sonra kar azalmasına neden olacak. Bu durum Smith'in öngördüğü orandan daha hızlı bir sınır getirmiştir. Ancak Ricardo, (ilk bakışta) bu gerilemenin makine teknolojik gelişmeleriyle (aynı zamanda, azalan verimlilikle) ve ticaret tarafından getirilen uzmanlığın mutlaka kontrol edilebileceğini iddia etmiştir (Rivera- Batiz and Olivia, 2003: 4- 7).

Ayrıca devleti durağan bir kuruluş olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, ilkelerini anlattığı kitabının üçüncü baskısında Ricardo, makine konusundaki bakış açısını değiştirmiştir. Aslında, makinelerin işgücünün yerini aldığını ve emek özgürlüğünün başka yerlerde tekrar edilmeyeceğini dolayısıyla sermayenin aynı anda serbest bırakılmadığını iddia etmiştir. Böylece sadece ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturarak emek gelirinde düşme olacağını savunmuştur. Bu ekstra emeği bu etki olmadan yeniden empoze etmek için sermaye birikimi oranının artırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ancak bunun gerçekleşmesi için belirgin bir mekanizma ortaya koymamıştır (URL-6).

Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre iki ülke ve iki malın olduğu bir piyasada bir ülke her iki malda da mutlak üstünlüğe sahipse dış ticaretin her iki ülkeye de kazanç sağlaması mümkün olmayacaktır. Ricardo'nun ileri sürdüğü Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile bir ülkenin iki mal üretiminde de diğer ülkeye göre dezavantajlı ise ülkeler arasında ticaret yapılabileceğini ve ülkelerin bu serbest ticarettten kârlı çıkabileceğini ileri sürmüştür. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre; iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olmayan ülke, daha az dezavantaja sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve böylece bu malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmalıdır (İyibozkurt, 2012: 11).

Başka bir ifadeyle uluslararası ticaret için üzerinde durulması gereken ülkelerin uluslararası malları ucuz üretmeleri yani bu mallarda mutlak üstünlük sahibi olmaları değil tersine önemli olan üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke diğeri ile karşılaştırıldığında hangi malların üretiminde daha yüksek bir üstünlüğe sahipse o mallarda uzmanlaşmalıdır (Kaymakçı vd., 2007: 4).

Bu modele göre karşılaştırmalı üstünlüğün temel kriteri emek ve emeğin verimliliği faktörüdür. Her ülkede üretilen ürün ile emek arasında sabit bir ilişki vardır ve değer üreten tek faktör emektir. Ülkeler arasındaki farklılıklar teknoloji farkından kaynaklanmaktadır. Bu durum ülkeler arasında kullanılan emek değer teorisine göre bir malın bir birimin üretilmesinde ne kadar az emek birimi kullanılmışsa birim maliyet ve fiyat ödeme düşük olacaktır. Sermaye ise ayrı bir üretim faktörü olarak kabul edilmemekte biriktirilmiş emek olarak görülmektedir. Bu model özellikle ticari kazançların dağılımı ve teknolojik gelişmenin uzmanlaşma üzerindeki etkileri gibi konularda faydalı olmuştur. Bu modelin temel sorunu ülkeler arasında emek üretkenliği farklılıklarının kaynağını açıklayamamasıdır. Kullanılan sermaye miktarının emek verimliliğini önemli ölçüde etkileyici olarak düşünecek olursak bu modelin yetersizlikleri kendiliğinden ortaya çıkmakta ve emeğin yanında diğer üretim faktörlerinin de modele girmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca modelin ampirik uygulamaları da zayıf kalmıştır (Parçalı, 2017: 24; Tuncer, 2001: 10).

Bu teorinin tüm eksiklik ve yetersizliklerine, günümüzde tam olarak geçerli olmamasına rağmen modern dış ticaret anlayışının temelini oluşturduğu söylemek mümkündür (Karlık, 2003: 18).

1.3.5. Keynesyen Büyüme Modeli

Keynesyen bakış açısının büyüme teorisi, Harrod-Domar Modeli üzerine kurgulanmıştır. Bu modelin temelinde ekonominin üretim kapasitesinin artırılmasından bir yana, ekonominin tam istihdam seviyesinde üretim yapması için gerekli tasarruf ve yatırım dengesi sorgulanmaktadır. Diğer bir anlatım ile modelin ana hedefi tam istihdam dengesine ulaşma noktasında gerekli dinamik şartların ortaya koyulmasıdır (Erdem ve Dumrul, 2014: 48- 51).

Keynesyen Modelde, tasarruf oranlarındaki kritik dengeyi sarsacak artış, işsizliğe ve fazla sermaye birikimine neden olarak ekonominin eksik istihdamda işlemesine sebep olmaktadır (Williamson 1970: 168).

Böylesi bir bakış açısından finans sisteminin serbestleştirilmesi veya küreselleşmesi ve devamında gelen tasarruf artışı, iktisadî büyümeyi pozitif etkilemeyeceği gibi, aksine sekteye de uğratabilir. Mevzu bahis olan çıkarımın

doğruluğu tartışmalıdır. Ayrıca Harrod-Domar Modeli'ne yönelik başat eleştirilerden biridir (Snowdon ve Vane, 2005: 601).

Harrod- Domar Büyüme Modeli fiziki sermaye üzerine yoğunlaşmış ve büyüme için sermaye birikiminin önemini vurgulamıştır. Ekonomilerin büyüebilmesi fiziksel sermaye birikimi sürecine bağlanmıştır. Aynı zamanda ekonominin durağan dengede büyümesi için sermaye ve emeğin aynı oranda artması gerektiğini de ileri sürmüştür (Tuncer, 2001: 17).

Teoriye göre, ekonomideki istikrarsızlıklarda temel iktisadî sorun hâsıla için yeterli talep yaratılmaması olduğu için, yatırımlardan ziyade tüketici talebini artırıcı kamu müdahaleleri uygulanmalıdır. Çünkü tüketici talebinin artması ile faiz oranlarının kamu müdahaleleriyle düşük seviyede sabit tutulması arasında bir istikrarlılık vardır. Nitekim faiz oranlarının düşük tutulması tüketici kredilerine uygulanan faiz oranlarını da düşük düzeyde kalmasına neden olacak; nihayetinde, tüketici talebi artacaktır. Bahsi geçen durumdan ve yatırımları teşvik edici politikaların ekonomideki istikrarı sarsacağı varsayımından hareketle, finans sisteminin genel manada yatırımları özendirici özelliği, ekonomideki istikrarın bozulmasına neden olabilmektedir (Erdem ve Dumrul, 2014: 48- 51).

Günümüze kadar en geniş uygulama alanı bulan ve uygulanan büyüme modeli Harrod- Domar Modeli'dir. Bu modelde temelde ekonomik büyümenin yatırımların büyüme hızıyla doğru orantılı olduğu ileri sürülmektedir. Başka bir ifadeyle, büyüme oranı yatırımların, marjinal sermaye hasıla oranına bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu durumda hedeflenen büyüme oranı ile marjinal sermaye hasıla oranı ile çarpımı hedeflenen büyüme oranı için gerekli yatırımları vermektedir. Finansman açığı ise iç tasarruflarla gerekli tasarruflar arasındaki farktır. Ayrıca teknolojinin veri olarak alındığı böyle bir modelde büyüme ancak piyasalar doyuma ulaşıncaya kadar sürebilir ve sonrasında eğer yeterli satın alma gücü varsa ancak nüfus artışı kadar artabilir (Gürak, 2006: 88; Tuncer, 2001: 19).

1.3.6. Neoklasik Büyüme Teorileri

Neoklasik Teori bir bakıma Klasik Teori'nin ortaya koyduğu temel varsayımların geliştirilmiş şeklidir diyebiliriz. Nitekim Klasik İktisatçılar gibi Neoklasik İktisatçılar da serbest ticaretin her ülkenin yararına olduğunu, refahı

artırdığını, büyümeyi sağladığını ve piyasaların kendiliğinden dengeye geldiğini ispatlamaya çalışmışlardır (Tonus, 2012: 23).

Neoklasik doktrinde her türlü analiz denge kavramına göre veya dengeye ulaşınca kadar değerlendirilmiştir. Denge durağan bir durumu gösterdiği için doğal olarak ancak dengeye ulaşınca kadar büyümeden söz edilebilir anlayışı hakimdir. Büyüme dengeye ulaştıktan sonra büyüme neden olabilecek tek faktör nüfus artışı kalmaktadır. Bunun yanında teknoloji gibi nüfusu da dışsal bir veri olarak modele kattığımızda dengeye gelinceye kadar büyümenin tek kaynağı olarak yatırımlar kalmaktadır. Neoklasik doktrin genel özellikleri düşünüldüğünde buna büyüme yerine doğal denge durumuna gelmek demek daha doğru olur (Gürak, 2006: 90).

Bu arada Neoklasikler emek veya malları nitelik farklılıkları gibi anahtar kavramları homojenlik yaklaşımıyla çözüme kavuşturduklarını sanırken zihinsel emek ve teknolojik yeniliklerin rolünü tamamen ihmal ediyorlardı. Ancak Neoklasik akımın önde gelen isimlerinden Slow, büyümenin temel faktörleri arasına teknolojik yenilikleri de alarak, tek ürün üretiminde kısa dönemli büyümeyi açıklarken iki noktada yetersiz kalmaktaydı. Birincisi teknolojik yenilikler dışsal olarak ele alındığı için kaynağı belirlenememiştir. İkincisi ise kısa dönemde tek mal üretimine odaklı büyüme açıklanmış ancak birden fazla mal üretimi ve uzun dönem için büyüme tam olarak açıklanamamıştır (Gürak, 2006: 90- 91).

Solow, Swan ve diğerlerinin çalışmalarının ana hedefi Harrod-Domar Büyüme Modelleri'ndeki istikrarsızlık problemini çözmek için üretim ikame imkânlarını sunmaktır. Analizin başlıca odak noktası, kendi başına büyüme oranı değildi ve bu çalışmalar, bir ekonomi için sürekli bir büyüme göstermeyen istikrarlı bir devlet öneren modellerle büyük bir içerikteydiler (Long ve Wong, 1997: 73- 77).

Tuncer (2001: 24) Slow Modeli'nde ampirik olarak test edilebilecek 3 hipotez ileri sürmüştür. Birincisi, ülkeler arasında kişi başına gelir farklılıkları geçiş süreci dinamiğinin bir sonucudur ve zaman içinde bu farklılıklar ortadan kalkacaktır. İkincisi; kişi başına gelirden ülkeler arası ve zaman içindeki farklılıklar, tasarruf ve yatırım eğilimleri nüfus artışları gibi yapısal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, diğer şartlar aynı iken görece olarak daha yoksul olan ülkeler daha hızlı büyürler hipotezleridir.

1.3.6.1. Fırsat (Vazgeçme) Maliyeti Teorisi

Klasik Dış Ticaret Teorisi, temel olarak Emek-Değer Teorisi'ne ve emeğin homojen özellik gösterdiği varsayımına dayanmaktadır. Ancak Neoklasik İktisatçılar üretim fonksiyonunda emeğin yanında teknoloji, sermaye, doğal kaynaklar ve girişim gibi diğer üretim faktörlerinin de yer alması gerektiğini ve emeğin homojen değil heterojen olduğunu ileri sürmüşlerdir (Kaymakçı ve diğerleri, 2007: 6).

Gottfried Haberler, emek dışındaki üretim faktörlerini de modele katarak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne yeni bir anlayış getirmiştir. Emek dışındaki diğer üretim faktörlerinin de dikkate alınması durumunda iki ülkedeki fırsat (vazgeçme) maliyetleri farklı olacağından Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Emek- Değer Teorisi'ne dayanmadan da işlediğini ortaya koymuştur (Karluk, 2003: 24).

G. Haberler'in ortaya attığı Fırsat Maliyeti Teorisi'ne göre; maliyet belirli bir girdi veya girdilerden üretimde kullanılan mutlak miktarlarıyla değil de vazgeçilen alternatiflerle ölçülmektedir (Tonus, 2012: 24).

Başka bir ifadeyle, bir malın vazgeçme maliyeti söz konusu malın üretimini bir birim arttırmak için başka bir malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktara eşit olmaktadır. Dolayısıyla bu teoride ekonominin dengede olduğu varsayılmaktadır. Bir malın üretimini arttırmak için gerekli kaynakları sağlamak üzere diğer malların üretimini kısmak tam istihdam koşullarına özgü bir durumdur. Yani diğer endüstrilerde üretimin kısılması nedeniyle serbest kalan kaynaklar üretimi artırılması istenen endüstride istihdam edilebilir. Denge koşulunun sağlanmadığı hallerde ise üretim artışı atıl duran kaynaklarla gerçekleştirileceği için başka malların üretimini kısmak gerekmekte ve bu nedenle üretimi arttırılan malın fırsat maliyeti sıfır olmaktadır (Kaymakçı vd., 2007: 6- 7).

1.3.6.2. Faktör Donatımı Teorisi

Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi uluslararası ticaretin ülkeler arası üretim fonksiyonu farklılıklarına veya emek verimliliklerindeki farklılıklara bağlamasına rağmen, bu teoriyi savunan iktisatçılar tarafından uluslararası emek verimlilikleri farklılıklarını yaratan nedenler üzerinde yeterince durulmamıştır. E.

Heckscher ve B. Ohlin'in geliştirdikleri "Faktör Donanımı Teorisi" ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksik kalan yönlerini kapatmaya çalışmışlardır. Heckscher-Ohlin, faktör donanımı veya faktör oranı (yoğunluğu) adlarıyla anılan bu teoriye göre, bir ülkenin bir malın üretiminde maliyet üstünlüğünü belirleyen unsurun ülkenin sahip olduğu faktör donanımı olduğunu iddia etmiştir. Buna göre bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, o faktörü daha yoğun bir biçimde kullanan mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder; başka bir deyişle, o malları daha ucuza üretir, bu nedenle söz konusu alanlarda uzmanlaşmalıdır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Heckscher-Ohlin, teorisinin varsayımlarını ampirik olarak test eden Leontief 1947 yılı Amerika Birleşik Devletleri ticareti verilerini kullanmıştır. ABD dünyanın geri kalanına göre sermaye açısından oldukça zengindir ve bu teoriye göre emek yoğun malları ithal etmeli ve sermaye yoğun malları ihraç etmelidir. Ancak sonuçlar bunun tam tersini göstermiştir. ABD sermaye yoğun mal ithal ederken, emek yoğun mal ihraç etmektedir. Bu duruma literatürde "Leontief Paradoksu" denilmektedir (Ramjerdi, 2012).

Heckscher-Ohlin Teorisi dış ticaret alanında yeni bir perspektif oluşturmuş ve başka 3 teoriye de temel olmuştur. Bunlar;

Faktör Fiyat Eşitliği Teorisi, serbest dış ticaret ülkelerin bol olarak sahip oldukları faktörlerin fiyatını yükseltip kıt faktörlerin fiyatını düşürecek ve bu sayede uluslararası faktör fiyatları eşitliğine neden olacaktır. Başka bir ifade ile bol olan faktör temelli ihracat ile bu faktöre olan talep artarken fiyatı da artacak, kıt olan faktöre talep göreceli olarak azalacağından kıt faktörün miktarı göreceli olarak yükselirken fiyatı da düşecektir. Sonuçta serbest dış ticaret ile uluslararası faktör fiyatlarının eşitlenmesine yol açacaktır. Ancak gerçek yaşamda; dış ticaret alanında yaşanan kısıtlamalar, faktörlerin ve teknolojik farklılıkların homojen olmaması, ulaşım giderleri gibi nedenlere bağlı olarak uluslararası faktör fiyatları eşitliğinin sağlanamadığı görülmektedir (Kaymakçı vd., 2007: 9- 10).

Stolper- Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi, serbest dış ticaret ile bol bulunan üretim faktörü gelirini yükseltirken kıt faktörün gelirini düşürür. Başka bir ifadeyle serbest dış ticaret, ülke içindeki gelir dağılımını ihracatta yoğun olarak kullanılan bol

üretim faktörü lehine, buna karşılık ithalata rakip sanayilerde kullanılan kıt faktörün aleyhine değiştirir. Uzun dönemde faktör fiyatlarının eşitleneceği varsayılmaktadır. ihracat ile ülkede gelir artışı sağlansa bile diğer faktörlerin etkisi ile bu teorinin de gerçek hayatta gerçekleşme imkanı bulunmamaktadır (Karluk, 2003: 41).

Rybczynski Teorisi'ne göre, bir üretim faktörü arzında meydana gelen bir artış bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimini artıracak, arzı değişmeyen faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimini ve fiyatları azalacaktır (Gandolfo, 2014: 105).

1.3.7. Yeni Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret

20. yüzyıl dünyada birçok değişikliğin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan küreselleşme, uluslararası kurumsal yapılar ve firmalar, ticari serbestlik, benzer faktörlere sahip ülkeler arası dış ticaret, bilginde bir ticari meta olarak kullanılmaya başlaması, eksik rekabet koşulları, ekonomik gelişmeler ile ekonomik büyüme ve dış ticaret, o güne kadar geçerli olan teoriler ile açıklanamayacak karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenlerin etkisi ile o güne kadar geçerli olan teoriler eleştirilmeye ve ampirik olarak sınanmaya başlanmıştır. Leontief Paradoksu ekonomik büyüme ve dış ticaret teorileri literatüründe bir dönüm noktası olmuştur. 1950'li yıllarda başlayan bu süreçte yeni ekonomik büyüme ve dış ticaret teorileri ortaya atılmaya başlanmış ve çok geçmeden gelişme göstermişlerdir. Bu teorilere yeni denilmesinin sebebi o güne kadar varlığı hissedilemeyen veya göz ardı edilen ölçek ve eksik rekabet piyasaları kavramlarının dış ticaret teorilerinde ilk defa kullanılmaya başlanmasıyla ilgilidir. Bunun yanında önceki teoriler gibi yeni teorilerin de gelişen ve değişen uluslararası dış ticareti tüm yönleri ile ele aldığı ve açıkladığını söylemek mümkün değildir.

1.3.7.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Keesing ve Kenen gibi bazı iktisatçılar yeni dönemde gelişen sanayileşmiş ülkelerin dış ticaretinde iş gücünün etkisini incelemişler ve bu ülkelerin sanayi malları ticaretini ve farklılıkları nitelikli iş gücü teorisiyle açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu teoriye göre, nitelikli işgücü zengini ülkelerin bu iş gücünü gerektiren mallarda, niteliksiz iş gücüne sahip ülkelerin ise niteliksiz emekle üretilen mallarda uzmanlaşacağı varsayılmaktadır (Bayraktutan, 2003: 180).

1983'te yayınlanan bir araştırmaya göre; dünyadaki nitelikli iş gücünün %27,7'sine ABD, %8,7'sine Japonya, %6,9'una Batı Almanya, %6,0'ına Fransa, %5,1'ine İngiltere sahiptir. Sayılan ülkelerdeki mevcut düz işçilerin, dünyadaki toplam düz işçiler içindeki payı %1'i bile bulmamaktadır. Niteliksiz emek anlamına gelen düz işçilere %95'ten fazla oranda gelişmekte olan ülkeler sahiptir ve dolayısıyla bu ülkeler bu tür emeği yoğun olarak kullanmayı gerektiren malların üreticisi ve ihracatçısıdır (Oktay, 2002: 49).

Keesing, yaptığı çalışmalarıyla beşerî sermayenin (nitelikli işgücünün) uluslararası ticaret üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışmıştır. Keesing'e göre, nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınmasının iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, nitelikli işgücünün sanayinin kuruluş yerini ve ticaret üzerindeki etkisi vardır. İkinci nedeni ise, nitelikli iş gücünün üretim fonksiyonunda yer alması üretimi etkileyeceği için ve bunun bir sonucu olarak hem ticareti hem de ekonomik büyümeyi etkileyecektir. Bu bağlamda nitelikli iş gücü ekonomik büyümeyi açıklamada önemli bir rol oynayacaktır (URL-6).

1.3.7.2. Teknolojik Açık Teorisi

Faktör Donatımı Teorisi teknolojik değişimi sabit olarak ele aldığından statik bir yapı olma özelliği göstermiştir. Ancak 1961 yılında M.V. Posner, ticareti belirleyen faktörler arasında teknolojik değişme gibi dinamik faktörleri ele alarak Teknolojik Açık Teorisi'ni ileri sürmüştür. Posner, teknolojik değişmeyi bir ülkede var olan üretim tekniklerinde kullanılmasının benimsenmesi, yeni ürünlerin geliştirilmesi ve diğer ülkelerin bu mala yönelik talebin (talep gecikmesi) arasında yaşanan süre ile birlikte devam eden bir süreç şeklinde dikkate almıştır. Bu teorinin esası teknolojik olarak yeni mal icadı ve yenilik sürecinin benzer özelliklere sahip ülkeler arasında dış ticaret hacmini geliştireceği varsayımına dayanmaktadır (Kaymakçı vd., 2007: 20- 21).

Başka bir ifadeyle Teknolojik Açık Teorisi, bir malın üretiminde etkinlik ve verimliliği arttıran bir teknolojik gelişmenin diğer ülkelere yayılması Heckscher-Ohlin Modeli'nde varsayıldığının aksine belli bir zaman alır. Bir ülkede ortaya çıkan ürün ve süreç yenilikleri ülkenin geçici olarak teknolojik bir üstünlüğü elde etmesine

ve yeni malı diğer ülkelere belirli bir süre ihraç etmesine yol açar. Bu teoriye göre, sürekli ihracat yapmak için sürekli yenilik yapmak gerekir (Ünsal, 2005: 211).

1.3.7.3. Ürün Dönemleri Teorisi

20. yüzyılın sonlarına doğru kimi az gelişmiş ülkelerin sanayi malı ihraç etmeleri geleneksel dış ticaret teorileri ile açıklanamayacak bir duruma gelmiştir. 1966 yılında Raymond Vernon tarafından geliştirilen bu model aslında Teknolojik Açık Modeli'ne dayanmaktadır. Vernon, bazı ülkelerin var olan mallarda, bazı ülkelerin ise yeni mallarda uzmanlaşmaya gitmeleri, malın yeni mal durumundan eski mal durumuna geçerken ülkeler arasında yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, yeni üretilen bir mal icatçı ülkede ve az sayıda firma tarafından üretilirken, zamanla arkadan gelen yeni mallar ve eski malların taklit edilmesi gibi sebeplerle üretimin icatçı ülkeden taklitçi ülkeye kaymasıyla ilgilidir. Vernon'un ileri sürdüğü Ürün Yaşam Devreleri ile açıklanan bu süreç, bir yandan yeniliklerin kesintisiz olarak ortaya çıkmasını açıklamakta, diğer yandan da uluslararası ticaretin nedenini, nitelikli işgücü ve araştırma-geliştirme harcamaları tarafından geliştirilen teknolojiye dayandırmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).

1.3.7.4. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi İsveçli iktisatçı B. Linder tarafından geliştirilmiştir. Linder dış ticareti, kişi başına düşen gelir ve tercihler bağlamında ülkeler arasındaki farklılıklar üzerinden açıklamaktadır. Buna göre dış ticarete konu olan malları sanayi ürünleri ve ilkel madde veya hammadde olarak ikiye ayırmıştır. İkel madde ticareti, Faktör Oranları Teorisi'ne dayanmakta olup böyle bir ticaret ülkeler arasındaki doğal kaynak farklılıklarından doğmaktadır. Oysa sanayi malları ticareti ülkeler arasındaki gelir dağılımı ve kişi başına gelir seviyesi farkından kaynaklanır. Linder, ülkeler arasında gelir dağılımı ve kişi başına gelir seviyesi farkı ne kadar az olursa dış ticaretin o kadar çok olacağını belirtmektedir (Karluk, 2003: 116).

Başka bir ifadeyle, dış ticareti etkileyen faktörler, üretim maliyetleri ve fiyatlar arasındaki farklılıklardan ziyade sınai mamul ihracatını etkileyen faktörün benzer talep yapılarıdır. Yani bir sınai mamul pahalı da olsa aynı veya benzer zevk tercih ve gelir düzeyine sahip ülke insanlarınca talep edilebilirken tersine ucuz da

olsa zevk, tercih ve gelir düzeyi farklı ülke insanlarınca talep edilmeyebilir (Oktaç, 2002: 46- 47).

Tercihlerde Benzerlik Teorisi'ne ilişkin olarak birçok ampirik araştırma yapılmıştır. Kohlhagen (1977), uzaklık faktörünü ele almamakla beraber ticaret yapan ülkelerin gelir dağılımlarındaki benzerlikler nedeniyle iki yanlı ticaret üzerine pozitif bir etki saptamıştır. Davies (1975), ticaretteki kalite farklılıklarının gelir farklılıklarına uygun düştüğü sonucuna vararak İngiltere'nin ABD ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ticaretinin birim değerlerini karşılaştırmıştır. Arad ve Hirsh (1981), ürün farklılaştırmasını dikkate alarak Linder mallarını tanımlamış ve söz konusu malların küçük ülkelerde ticarete konu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hufbauer (1970) ile Michaely (1981), Linder hipotezinden beklenen durumun aksine negatif bir korelasyona ulaşmıştır (URL-7).

1.3.7.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bir malın üretim maliyeti girdilerin bolluğunun yanında üretim ölçeği ile yakından ilişkisi vardır. Ölçek Ekonomileri Teorisi, iki ülke her bir yönüyle benzer olduğu durumlarda bir ülkenin ölçeğe göre artan getiri elde ettiği ticareti açıklamaya yönelik ortaya çıkmıştır. Günümüzde birçok endüstrinin ölçek ekonomilerine sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre, geniş bir iç piyasaya sahip ülkeler, ölçek büyüklüğünden yararlanarak üretimde azalan maliyetler veya artan getiriler elde etmektedir. Söz konusu ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu ürünleri ihraç ederken diğer malları ithal etmektedir. Tersine dar bir iç piyasaya sahip ülkeler ise ihracat piyasalarına yönelik üretimde bulunarak ölçek ekonomilerinden fayda sağlayabilmektedir. Böyle ülkeler ölçek ekonomileri yoluyla malları daha etkin şekilde üretmeyi sağlayan sınırlı ürün yelpazesinde uzmanlaşmakta ve tüm mal çeşitlerini tüketmek için birbirleriyle ticaret yapmaktadır (Kaymakçı vd., 2007: 25).

1.3.7.6. Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi

Tekelci Rekabet Teorisi Edward H. Chamberlin tarafından geliştirilmiştir. Zaman içerisinde dünya ekonomisinde çok sayıda firma temelde aynı ihtiyaçları karşılayan fakat birbirinden farklı malları üretmeye başlamışlardır. Bu değişik marka

ve talepteki mallar birbirine benzer olmasına rağmen tam anlamıyla ikame malları da değildir. Ürün farklılaştırması ölçüğe göre azalan maliyetler ile birlikte değerlendirildiğinde, sanayiler arası ticareti açıklamak çok daha kolaylaşmaktadır. Ölçüğe göre artan getirilere (azalan maliyetler) üretimin oldukça düşük seviyelerinde ulaşılır. Bu sebeple her sanayi dalında ürün farklılaştırmasına gidilir ve her üretici aynı malı değişik nitelik ve fiyatlarda üreterek piyasaya sürer. Dünyada farklı zevk ve tercihler olduğundan tüketiciler piyasada farklılaşmış ürünlere tercihleri doğrultusunda talepte bulunurlar. Bundan dolayı her ülke farklı zevkleri karşılayacak nitelikte mal üretmeye başlar ve dolayısıyla ülkeler arasında uzmanlaşmaya gidilir. Böylece sanayiler arası ticaret farklı ülkelerde yaşayan kişilerin değişik zevklerini tatmin etmek amacıyla ortaya çıkar (Karluk, 2003: 102- 103).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisi hemen her dönem ekonomistlerde merak uyandıran bir konu olmuştur. Literatürde gerek dış ticareti genel olarak ele alıp dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisini, gerekse ihracat ve ithalat bileşenlerini ele alarak ihracat- ekonomik büyüme ve ithalat- ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye ölçeğinde dış ticaret ve bileşenleri olan ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırıldığından, bu bölümde Türkiye ölçeğine benzer parametreler kullanılarak yapılmış araştırmalardan örnekler üzerinde durulacaktır.

Bu kapsamda literatür taraması üç başlık altında incelenecektir. Öncelikle Türkiye ölçeğinde genel dış ticaret verileri kullanılarak dış ticaret- ekonomik büyüme, ikinci başlık altında ihracat- ekonomik büyüme ve üçüncü başlık altında ithalat- ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR

Türkiye ölçeğinde veya Türkiye'yi de içine alan ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen son dönemde yapılmış bazı araştırma örneklerini tablo 1'de görmek mümkündür.

Bu tabloya göre, dış ticaret verileri ile ekonomik büyüme arasında çeşitli parametrelere göre istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Özellikle ihracat- ekonomik büyüme arasında (Aksu, 2014; Aktaş, 2009; Aytaç ve Akduğan, 2012; Çeştepe vd. 2013; Gül ve Kamacı, 2012; Özer ve Erdoğan, 2006; Taştan, 2010), ithalat- ekonomik büyüme arasında (Aksu, 2014; Aktaş, 2009; Aytaç ve Akduğan, 2012; Gül ve Kamacı, 2012; Özer ve Erdoğan, 2006), ekonomik büyüme-

ihracat arasında (Aktaş, 2009; Aytaç ve Akduğan, 2012; Taştan, 2010) ve ekonomik büyüme- ithalat arasında (Aksu, 2014; Aktaş, 2009; Aytaç ve Akduğan, 2012) nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar

Araştırmacı	Araştırma Dönemi ve Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Özer ve Erdoğan (2006)	1987- 2006 İthalat, İhracat, GSYH	VAR, Granger nedensellik, Varyans ayrıştırma, Etki-tepki	İhracat- büyüme, ihracat- ithalat ve ithalat- büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir.
Yapraklı (2007)	1990- 2006 İhracat, GSMH	Eş-bütünleşme, Hata Düzeltme, Granger Nedensellik ve Vektör Hata Düzeltme Modeli	Türkiye’de finansal dışa açıklığın, ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki pozitif etkilerini ortadan kaldırdığı ve ekonominin mal ve hizmet üretimine dayalı olmasından çok, para üretimine dayandığı sonucuna ulaşmıştır.
Aktaş (2009)	1996- 2006 İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme	Eşbütünleşme, Hata düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	Kısa dönemde ihracat-büyüme, ithalat-büyüme, ithalat-ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik, uzun dönemde ise ihracat-ithalat, ihracat-ithalat, büyüme-ihracat ve büyüme ithalat arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Taştan (2010)	1985- 2009 İhracat, İthalat GSYH	Frekans Alanı, Eşbütünleşme, Spektral Granger Nedensellik	Ekonomik büyüme- ihracat ve ithalat-ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir.
Aytaç ve Akduğan (2012)	2001- 2011 İhracat, İthalat, GSYH	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik, VAR, Hata Düzeltme Modeli, Etki- tepki, Varyans Ayrıştırma	İthalat- ihracat, ithalat- büyüme, ihracat- büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ile büyüme- ithalat ve büyüme- ihracat arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Gül ve Kamacı (2012)	1980-2010 1993-2010 Türkiye’nin içerisinde yer aldığı 20 ülke.	Panel Birim Kök, Pedroni Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, büyümeden ithalata ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer yandan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ithalat ve ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çeştepe vd. (2013)	1974- 2011 İhracat, İthalat, GSYH	Toda-Yamamoto Nedensellik, VAR	Büyüme-ihracat ve ithalat- ihracat arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir
Aksu (2014)	1960- 2009 İhracat, İthalat, GSMH	ADF, P-P ve KPSS birim kök, Granger ve Toda-Yamamoto-Dolado-Lutkepohl (MWALD) nedensellik testleri ile Zivot-Andrews kırılma testi	İhracattan ekonomik büyümeye doğru pozitif, tek yönlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken ithalat ile büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisinde çift yönlü ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. İthalatta kırılma yılı 1999, ihracatta ise 2001 yılı olarak belirlenmiştir.

Uçan ve Koçak, (2014)	1990- 2011 İhracat, İthalat, GSYH	Eş-bütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Baz alınan dönem itibarıyla büyüme ve dış ticaret verileri arasında 50 uzun dönemli bir ilişki bulunmuş, kısa dönemdeki sapmaların 7 dönem sonra uzun dönem dengesine ulaşacağı sonucuna ulaşılmıştır
Kesgingöz ve Karamelikli (2015)	1960- 2011 CO ₂ Salınımı, Enerji Tüketimi, İhracat, İthalat, GSYH	ARDL Sınır Testi	Dış ticaret ve büyüme ile uzun dönemli ilişkinin varlığı ile dış ticaret, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme uzun dönemde çevre kirliliğine olumsuz yönde etki ettiği sonucu tespit edilmiştir.
Gövdere ve Can (2016)	1970- 2011 Enerji Tüketimi, Dış Açıklık, Dış Ticaret, Finansal Gelişme, S.S. Yatırımları, Ekonomik büyüme	ARDL Sınır Testi, Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde enerji tüketimi, dış açıklık, ihracat ve ithalat büyümeyi etkilediği, fakat sabit sermaye yatırımları ve finansal genişlemenin büyümeye etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu, hata düzeltme katsayılarının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2. İHRACAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR

Türkiye ölçeğinde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazıları tablo 2’de sunulmuştur. Bu tabloya göre, ihracat- ekonomik büyüme arasında tek yönlü (Demirhan, 2005; Korkmaz, 2014; Mangır, 2012; Öztürk ve Acaravcı, 2010; Saraç, 2013; Şimşek ve Kadılar, 2010) ve ihracat- ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. (Genç vd. 2010; Önder ve Hatırlı 2014).

Tablo 2. İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar

Araştırmacı	Araştırma Dönemi ve Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Şimşek (2003)	1960- 2002 İhracat, GSYH	Eşbütünleşme, Hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Demirhan (2005)	1990-2004 İhracat, GSYH	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki ve koentegrasyon denkleminde göre uzun dönemde ihracatın büyümeyi arttırdığı.

Bilgin ve Şahbaz (2009)	1987-2007 İhracat, Dış ticaret hadleri, Sanayi üretim endeksi	ADF, Eşbütünleşme, VAR, Granger nedensellik, Dönüştürülmüş Wald	İhracattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü, ihracat- dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi.
Genç vd. (2010)	1980- 2007 İhracat, Beşeri sermaye, GSYH	VAR, Toda- Yamamoto nedensellik	İhracat- ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi.
Öztürk ve Acaravcı (2010)	1989- 2006 İhracat, GSYH	VAR, Eşbütünleşme, Granger nedensellik	İhracat- ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Şimşek ve Kadılar (2010)	1960- 2004 İhracat, GSYH, Beşeri sermaye birikimi	Eşbütünleşme, Hata düzeltme modeli	Uzun dönemde ihracat ve büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi.
Mangır (2012)	2002-2011 İhracat, İthalat, GSYH	Eşbütünleşme, Hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	Kısa dönemde ihracat ve büyüme arasında tek yönlü, uzun dönemde ise ithalat ve büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi.
Göçer ve Hepkarşı, (2013)	1989- 2013 İhracat, Reel GSYH, Yatırım, işgücü, Reel döviz kuru, Dünya GSYH	Toda- Yamamoto nedensellik, çoklu yapısal kırılmalı Eşbütünleşme	İhracattaki %10'luk artışın milli geliri %2,7; sabit sermaye yatırımlarındaki %10'luk artışın milli geliri %1,4; işgücündeki %10'luk artışın milli geliri %2,9; ve dünya milli gelirindeki %10'luk artışın milli geliri %0,6 oranında arttırdığı, reel döviz kurundaki artışın milli gelir üzerindeki etkisinin ise oldukça küçük olduğu.
Saraç (2013)	1989- 2011 İhracat, GSYH	Doğrusal olmayan regresyon analizi	İhracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği.
Korkmaz (2014)	1998-2013 İhracat, GSYH	VAR, Granger Nedensellik	İhracat ve büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Önder ve Hatırlı (2014)	1994- 2009 İmalat sanayi ihracatı, GSMH	ARCH, GARCH, Granger nedensellik, Üç aşamalı en küçük kareler (3AEK)	İhracat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Acaravcı ve Kargı (2015)	1995- 2012 Ekonomik büyüme, Kişi başına düşen fiziki yatırım, dışa açıklık oranı ve ihracatta ürün çeşitliliği indeksi	ARDL Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İhracatta ürün çeşitlendirmesinden dışa açıklık oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmış olup diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi söz konusu değildir.

Kaya ve Hüseyini (2015)	İhracat, İthalat, GSYH		İlk olarak sermaye yoğun sanayi ürünleri ihracatının emek yoğun sanayi ürünleri ihracatına göre GSYH'yi daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yaptığı ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkelerden oluşan Yakın ve Ortadoğu'ya yaptığı ihracatın büyüme üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de ihracat ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Sağlam ve Egeli (2016)	1999-2013 İhracat, GSYH	Birim kök, Eşbütünleşme Granger nedensellik	Kısa dönem için değişkenler arasında çift yönlü (feedback) yani birbirini besleyen ve uzun dönem için tek yönlü, ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi.

2.3. İTHALAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR

Türkiye ekonomisinin ithalat performansı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bazı çalışmalar tablo 3'te verilmiştir. Tabloya göre, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çeşitli ilişkiler tespit edilirken özellikle ithalat- ekonomik büyüme arasında çift yönlü (Acaravcı ve Öztürk, 2010; Ay ve Gerçekler, 2013; Kurt ve Berber 2008; Kurt ve Terzi 2006; Korkmaz ve Aydın 2015; Tuncer, 2002) nedensellik ilişkisi öne çıkmaktadır.

Tablo 3. İthalat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmalar

Araştırmacı	Araştırma Dönemi ve Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Yiğidim ve Köse (1997)	1980-1996 İhracat, İthalat, GSYH	Granger nedensellik	Ekonomik büyümede ithalatın etkili olduğu.
Tuncer (2002)	1980- 2000 İthalat, ihracat, Yatırım, GSYH	Eşbütünleşme, VAR, Granger nedensellik	İthalat ile ekonomik büyüme iki yönlü ve güçlü, ekonomik büyümeden ihracat tek yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Kurt ve Terzi (2006)	1989-2003 İhracat, ithalat, GSYH	VAR, varyans ayrıştırma, etki- tepki analizi	Ekonomik büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik, ihracat ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik, ihracat ve ithalat arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi.
Kurt ve Berber (2008)	1989- 2003 İhracat, ithalat, GSYH	VAR, varyans ayrıştırma, Etki- tepki analizi	İhracat- ithalat ve ihracat-büyüme arasında tek yönlü, ithalat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi.

Acaravcı ve Öztürk (2010)	1998- 2009 İhracat, İthalat, GSYH, Doğrudan Yabancı Yatırımları	ARDL Sınır Testi	İthalat-doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş aynı zamanda ithalat ve büyüme arasında çift yönlü, yabancı yatırımlardan ithalat ve büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur.
Yıldız Baday ve Berber (2011).	1989- 2007 İthalat, reel GSYH	Eşbütünleşme, Hata düzeltme, VAR	Toplam ithalat, yatırım mali ithalatı ve ara mali ithalatı değişkenlerinde ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi, Yatırım mali ithalatı ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Ay ve Gerçekler (2013)	1998- 2010 İhracat, ithalat, GSYH	Birim Kök, VAR, Eşbütünleşme, Hata Düzeltilme Modeli	İthalat- ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi
Korkmaz ve Aydın (2015)	2002-2014 İhracat, ithalat, GSYH	Granger nedensellik	İthalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi.
Acet, Erdoğan ve Köksal (2016)	1998- 2013 İhracat, İthalat, reel GSYH	Granger Nedensellik	İhracat, ithalat ve reel GSYH arasında nedensellik ilişkisi ile ithalatın büyüme üzerinde belirleyici unsur olduğundan büyümenin ithalata dayalı olduğu.
Arvas ve Torusdağı (2016)	1987- 2015 İhracat, İthalat, reel GSYH	En Küçük Kareler	İthalat- ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki.
Köksal (2016)	2000- 2015 İhracat, ithalat, GSYH	VAR, Granger nedensellik	İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki payının ihracata oranla daha çok olduğu.
Kurt ve Zengin (2016)	1980- 2010 İthalat, GSYH, Yatırım, Emek,	ADF ve PP, VAR ve Granger nedensellik	Yatırım ve emek değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkiledikleri. Gıda maddesi, makine ve ulaştırma araçları ithalatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi.
Tunçsiper ve Rençber (2017)	2002- 2016 İhracat, İthalat, reel GSYH	Granger Nedensellik	İthalattan ekonomik büyümeye ve ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye Ekonomisi için “İthalat İtishli Büyüme” ve “İthalata Dayalı İhracat” hipotezlerini desteklemektedir.
Acaravcı ve Akyol (2017)	1998- 2017 İhracat, İthalat, GSYH, Doğrudan Yabancı Yatırımları	ADF, Eşbütünleşme, VAR, Granger nedensellik, itki- tepki, varyans ayrıştırması	Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında 1998-2015 dönemi için uzun dönemli ilişki bulunmamaktadır. Türkiye için ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir

Literatür incelemesi ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında; dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genel olarak dış ticaret, ihracat, ithalat ve GSYH verileri temelinde yapılırken bazı araştırmalarda doğrudan yabancı

yatırımları, emek, işgücü, yatırım, dışa açıklık oranı gibi veri setleri kullanılmıştır. Ayrıca bu ilişkilere, VAR, Eşbütünleşme, ARDL Sınır Testi, Hata Düzeltme, En Küçük Kareler, Granger Nedensellik, İtki- Tepki, Varyans Ayırıştırması gibi ekonometrik testler uygulandığı görülmektedir.

Çalışmalar sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde genel olarak birçok çalışmada ithalat- ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki tespit edilirken az da olsa bazı çalışmalarda ihracat- ithalat ve ihracat- ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki de tespit edildiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Dünya ekonomi tarihi incelendiğinde hemen her ülkenin ekonomisini korumak ve geliştirmek için konjonktür gereği ekonomik politikalar uygulanmıştır. Bu durum gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan veya az gelişmiş tüm ülkeler için geçerlidir. Türkiye için de durum bundan farklı değildir. Kurulduğu 1923 yılından itibaren günümüze kadar geçen süre içerisinde Türkiye'nin günün koşullarına göre değişik ekonomik politikalar uyguladığı hatta bir anlamda değişik ekonomik sistemler denediği görülmektedir. Bu bölümde günümüze kadar Cumhuriyet ekonomi tarihi dış ticaret ve ekonomik büyüme bağlamında ekonomik politikalar dönemler halinde incelenecektir.

3.1. 1923- 1959: KURULUŞ VE SİSTEM ARAYIŞLARI DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları yeni bir devletin kuruluş faaliyetleri ve mücadeleleri ile geçmiştir. Hayatın hemen her alanında olduğu gibi ekonomik alanda da varoluş mücadeleleri yaşanmıştır. Cumhuriyet Dönemi ekonomi politikalarının genel hedefi “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” olarak değerlendirilebilir. 1923 yılı ile başlayan yeni dönemde ilk olarak yeni bir sistemin kuruluşu, envanterin belirlenmesi, ekonomik sistem ve model arayışı ve belli ölçüde uygulamaya geçiş dönemi olarak betimlemek mümkündür (Buluş, 2003: 40).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş ekonomik durum değerlendirildiğinde iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Birincisi ekonominin neredeyse tamamen tarıma dayalı olması, ikincisi ise Osmanlı Dönemi uygulanan kapitülasyonlar sorunudur. İlk yıllardaki önemli ekonomik gelişmeler bu sorunların çözümüne odaklanmıştır. İlk olarak İzmir'de toplanan 1. İktisat Kongresi (17 Şubat 1923); yeni devletin ekonomik

geleceğinin şekillendirildiği, toplumun hemen her kesiminin katıldığı ve alınan kararları açısından önemli bir gelişmedir. Bu kongrede 12 maddelik “Misak-ı İktisadi” kararları alınmıştır. Bu kararların genel eğilimi; kalkınmada özel sektöre önem verilmesi, korunması ve millilik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca iç pazarın genişletilmesi, yerli sanayinin, ticaretin ve ulaştırma imkanlarının geliştirilmesi gibi kararlar da alınmıştır. Bunun yanında bazı vergilere düzenleme getirilmiş ancak toprak reformu ile ilgili bir karar alınmamıştır (Buluş, 2003: 41).

İkinci olarak Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923), ekonomik kararları açısından değerlendirildiğinde öncelikle Osmanlı Dönemi kapitülasyonlarını kaldırması bakımından önemlidir. Ayrıca dış ticarete yerli veya yabancı mallara yönelik ayrımcılık yapılmayacağı başka bir anlatımla ithalat veya ihracata farklı tedbirler getirilemeyeceğinin belirlenmesi yeni devleti bir anlamda dış ticarete korumasız bırakmıştır. Bu kısıtlamalara bir istisna olarak devletin kendi ürettiği, sattığı veya ithal ettiği mal ve hizmetlerde farklı fiyat uygulayabileceği de kabul edilmiştir. Bu durum ise devletin ekonomik faaliyetleri yürütmesine yol açmıştır. Bunun yanında özel sektörün geliştirilmesi ve yerli sermayedarların yetiştirilmesi için devlet bazı imtiyazlarını ve işlerini yerli ve yabancı şirketlere devretmiştir. İmtiyazlı ve tekel durumunda bulunan bu şirketler zamanla ciddi karlar elde etmişlerdir (Boratav, 2007: 40).

Lozan Antlaşması'nda dış ticarete getirilen kısıtlamalar ile Osmanlı'dan devralınan borçların ödenmeye başlandığı yıl 1929 aynı zamanda dünya genelinde "Büyük Ekonomik Buhan"ın yaşandığı yıl olacaktır. Bu gelişmeler Cumhuriyet ekonomisini derinden etkileyecek etkiler göstermiştir. Başta bütçe gelirlerinin borç ödemesine ayrılması ve dış ticarete daralma yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır (Boratav, 2006: 34).

Yeni devletin kuruluş yıllarında uygulanan ekonomik sistemi dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Sanayi üretimi henüz istenen düzeye yükselememiş, tüketim malları da dahil birçok ürün ithalat ile karşılanmaktadır. Öyle ki tekstil gibi tüketim mallarının toplam ithalat içerisindeki oranı %70'in üzerindedir. İhracat ise büyük oranda tarım ürünlerine ve maden hammaddesi gibi az sayıda ürüne dayanmaktadır (Şahin, 2002: 44).

1930'da dünya genelinde yaşanan "Büyük Buhran", Cumhuriyeti ekonomik açıdan sarsmıştır. Büyük oranda ithalata bağımlı olan ülkelerde enflasyon artmış, ithal ve ihraç malları arasında fiyatlar ithal mallar lehine yükselmiştir. Özellikle tarıma dayalı ürünlerin ihracatı yapıldığı için tarım sektöründe çalışan toplum kesimi daha da yoksullaşmıştır. Büyük Buhran, Türk Lirası'nın değerini tehdit etmeye başlamış ve döviz gereksiniminin artışı ile birlikte Türk Parasını Koruma Kanunu kabul edilmiştir. İthalat ve ihracatta kontenjan usulüne geçiş ile birlikte tam anlamıyla korumacı bir sistemin temelleri atılmıştır (Çavdar, 2003: 225- 244).

Lozan Antlaşması'nın ekonomi ile hükümlerinin sona ermesi ve Büyük Buhran, devletin ekonomik alanda yeni tedbirler almasına olanak sağlamıştır. Özellikle Atatürk İlkeleri'nin anayasaya girmesi ile birlikte Osmanlı Dönemi'nden kalma yabancı yatırımların tazminatları, 1933- 1937 yıllarında ödenerek kamulaştırılmıştır. Bu sayede devlet, üretim ve sanayi alanında yatırımcı konumuna gelmiştir (Buluş, 2001: 45).

Dönemin başından itibaren dış ticarete ikili antlaşmalara dayalı takas sistemi benimsenmiş ve ithalata kota getirilmiştir (Kota sistemi 1937 yılında kaldırılmıştır). Büyük Buhran ile birlikte dünya genelinde görülen ihraç ürünlerdeki fiyat artışı maliyetli ürünlerin ihracına olanak tanımıştır. Bunun yanında yurt içinde üretimi yapılan malların ithalatının yasaklanması, tüketim malları ithalatını düşürürken hammadde ve sermaye malları ithalatının yükselmesine sebep olmuştur (Parasız, 1998: 44- 45).

1930'lu yıllarda sanayileşme amacına ulaşmak için ilk Beş Yıllık Sanayi Planı 1931 yılında uygulanmaya başlamıştır. Bu planda daha çok tüketim malları endüstrilerine ağırlık verilmiştir. Birinci Sanayi Planı'nın başarılı sonuçlar vermesi üzerine İkinci Sanayi Planı hazırlanmış, fakat İkinci Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır (Seyidoğlu, 2007: 525- 526).

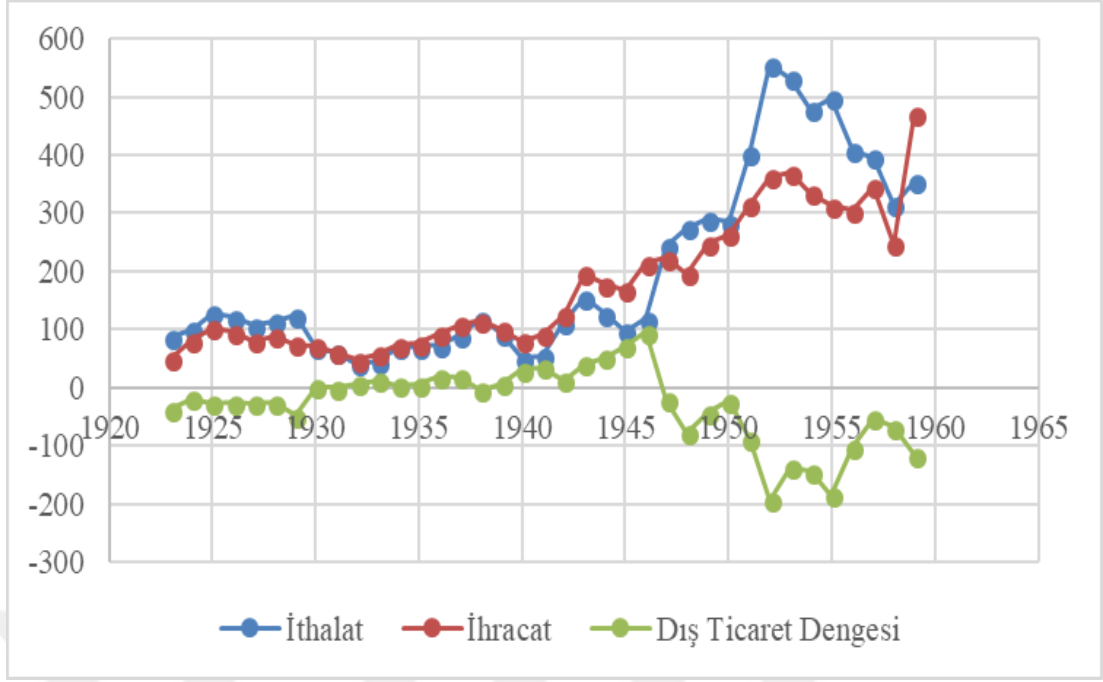
Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaş ekonomisinin tüm koşullarını yaşamıştır. 1930'lu yıllardan itibaren azalan ithalat bu dönemde neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Yetişkin nüfusun askere alınması ile üretimin ve ihracatın azalmasına ve dolayısıyla milli gelirin azalmasına sebep olmuştur. Planlanan yatırım ve projeler bütçenin büyük oranda savunma harcamalarına

ayrılması ile birlikte durma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler ışığında bu dönemi ekonomik gelişmelerin kesintiye uğradığı hatta durduğu bir dönem olarak adlandırmak mümkündür (Boratav, 2007: 81- 86).

Savaş yıllarında kendini dışa kapatan Türkiye, bu dönemde önceki dönemlere göre daha fazla dış kaynak ve krediden yararlanmışır. Altın ve döviz rezervinin bu dönemde yükselmesinde bu kaynakların önemli etkisi olmuştur (Şahin, 2002: 95).

Savaş ile birlikte özel sektörün ve bazı şahısların gelirlerinde yüksek artışlara ve dolayısıyla gelir dağılımında eşitsizliğin artmasına sebep olmuştur. Sınırlı ithalatın getirdiği karaborsa ve yüksek fiyatlar, yüksek fiyatlı ihracat olanakları, devlet ihaleleri özel kişilerin sermaye birikimine olanak vermiştir. Ayrıca yetişkin nüfusun askere alınması ile birlikte daralan tarım üretimi de büyük toprak sahiplerinin sermaye birikimine sebep olmuştur (Çavdar, 2003: 339).

2. Dünya Savaşı'nın bitişi ile birlikte dışa kapalı bir görünüm sergileyen Türkiye iç ve dış etkenlerin zorlamasıyla dışa açılmak ve devletçilik politikalarını gevşetmek zorunda kalmıştır. Savaşın bitimi ile birlikte batı ile bütünleşme çabalarına hız veren Türkiye, komünizme karşı dünya çapında cephe kurmaya çalışan ABD'nin yanında yer alacaktır. Aynı zamanda ABD "Marshall Yardımı" olarak bilinen bir program ile dünya ekonomisini canlandırma ve ekonomiye devlet müdahalesini önleyen; Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kurumların kuruluşunu da sağlamıştır. Marshall Yardımı'ndan yararlanmak isteyen Türkiye bu kurumlara üye olmuştur. Aynı zamanda bu yardım ancak belli alanlarda (alt yapı, hafif sanayi vb.) kullanılmak üzere verilmiştir (Buluş, 2001: 50- 52).

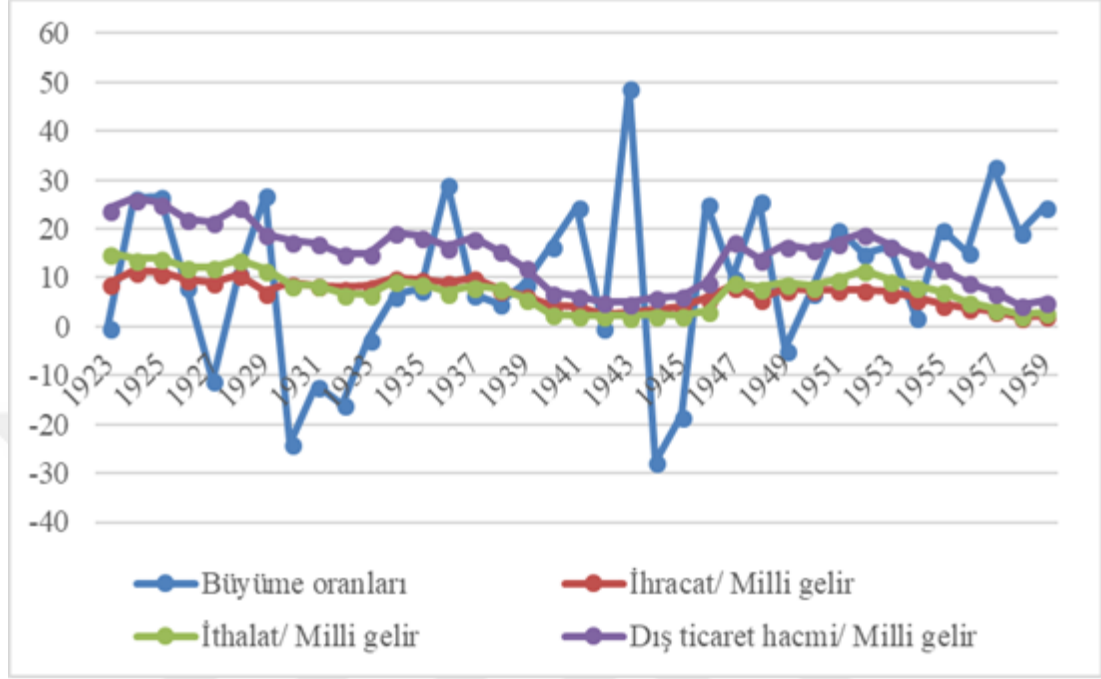
Kaynak: TÜİK, 2014'den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 1. 1923-1959 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$)

Grafik 1'de de görüldüğü gibi 1930'lu yıllardan itibaren 1940'lı yılların ortalarına kadar ihracatın nispi olarak ithalattan fazla bir orana sahip olduğu ve bu dönemde dış ticaret dengesinin artı değerlerde olduğu görülmektedir. Özellikle 1. Sanayi Planı'nın başarısı, savaş ekonomisi ve dışa karşı korumacılık politikaları başarılı olmuştur.

Ancak dünya ile entegre olma çabasının bir sonucu olarak serbest ticaret politikaları ile Türkiye tarihinde ilk defa 7 Eylül 1946 tarihinde devalüasyon uygulamasına gidilmiştir. Türk Lirasının değeri % 40'a yakın bir oranda düşürülmüş ve 1 Dolar; 2,82 TL olmuştur. Aslında ekonomik durumda devalüasyona neden olabilecek herhangi bir olumsuzluk yoktur ve hem dış ticaret hem de bütçe dengesinde fazla söz konusudur. Ancak Uluslararası Para Fonu (IMF) 'na üye olmadan hemen önce yapılan bu devalüasyonun en önemli gerekçesi, kur artışlarının bu kuruluşa dayandırılarak yapılabileceği yeni döneme avantajlı girebilmezdir. Ayrıca üzerinde miktar ve fiyat sınırlamalarının kaldırılacağı ithalatın çok fazla artması önlenmek istenmiştir. Ancak bu amaçlara ulaşılamamıştır. İzleyen dönemde hem ihracat hem de ithalat artmış ve ithalattaki artış daha yüksek olunca dış ticaret

dengeyi açık vermeye başlamıştır. Ayrıca ekonomi üzerinde enflasyonist baskı artmış ve genel olarak ekonomi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Altınok ve Çetinkaya, 2002: 56).

Kaynak: TÜİK, 2014'den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 2. 1923-1959 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla)

Grafik 2'de görüldüğü gibi dönem boyunca ihracat ve ithalatın GSMH içerisindeki payları genel olarak aynı bant içerisinde seyrederken GSMH'nin farklı oranlarda değiştiği görülmektedir. Özellikle 1946-1953 yılları ana ekonomik göstergeleri hızlı bir büyümeyi yansıtmaya rağmen en son 1946 yılında dış ticaret fazlası yakalanmış ve bu tarihten sonra ithalat artış hızı, ihracat hızını geçerek dış ticaret sürekli olarak açık vermeye başlamıştır. Özellikle 1954 yılında yaşanan döviz sıkıntısı ve dış borç ödeme zorluğu dış ticarete yeniden devlet müdahalesini beraberinde getirmiştir. 1954- 1959 yılları ise önceki ve sonraki dönemlerden daha düşük milli gelir edildiği dönem olmuştur (Boratav, 2007: 101- 102).

Ödeme dengesinde bozulma, enflasyon, toplumsal huzursuzluk, dış borç bulamama, dış ticarete yapılan müdahalelerin yeterince sonuç vermemesi gibi sebeplerden dolayı ekonomik göstergeler iyice bozulmuştur. IMF ile yürütülen

görüşmeler sonucunda alınacak krediye karşılık 4 Ağustos 1958 tarihinde bir dizi tedbirlerin yer aldığı istikrar programı açıklanmıştır. İlk olarak piyasaya para arzı sınırlandırılmış ve Türk Lirası yeniden devalüe edilmiştir. Bunun yanında ithalata yeniden serbesti getirilirken ihracat ve ithalat izni verilmesi ile ilgili işlemler kolaylaştırılmıştır (Şahin, 2002: 121).

1950 yılında liberal politikayı benimseyen hükümetin başa gelmesi ile tarım ve alt yapı yatırımlarına eskisinden daha çok önem verilmiş ve özel kesimin güçlendirilmesi için birtakım önlemler alınmıştır. Fakat kalkınma stratejilerinin ana özellikleri değişmemiş, ithal ikamesine dayalı karma bir sistem içerisinde, özel ve kamu kesimin iş birliği gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dış ticarete yaşanan serbestlik uygulaması yüksek enflasyon, artan dış ödeme güçlükleri karşısında kısa bir süre için terk edilmiştir. Dış ticaret açığını kapatmak için uygulanan kotalar ve kambiyo denetimi ise kıtlık rantının doğmasına neden olmuştur (Seyidoğlu, 2007: 526).

3.2. 1960- 1980: PLANLI KALKINMA VE İTHAL İKAMECİ DÖNEM

1960 yılı ile başlayan yeni dönemde 1950'li yılların sonuna doğru yaşanan yüksek enflasyon, artan dış ödeme güçlükleri, dış ticarete uygulanan liberalleştirme ve serbestleşme ile beraber özel sektöre önem ve ağırlık veren politikaları dengeleyecek, geleneksel karma ekonomik sistem uygulanmaya başlanmıştır. Tipik bir karma ekonomik sistem kurulmaya çalışılmış, özel sektör ile beraber ekonomik sistem içerisinde devletin varlığını hissettirecek Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne de önem veren politikalar belirlenmiştir (Kılıçbay, 1992: 113).

1960 yılında yeni anayasanın hazırlanması ile birlikte uzun vadeli ekonomik planların hazırlık aşamaları başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu dönemde DPT, piyasa ile özel kesimin gelişmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu planın başarılı olması üzerine beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlamıştır. Bu planlar 15 yıllık bir plan dâhilinde hazırlanmıştır. Uygulama alanı olarak ise üç ayrı beş yıllık kalkınma

planları olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Planlarının amacı, kalkınmayı ve istikrarlı büyüme hızını sağlamaktır (Uludağ ve Arıcan, 2003:1).

DPT tarafından her beş yılda bir yayınlanan planlar ekonomiye yön vermiştir. Bu planların başlıca hedefleri ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- İstihdam sorunlarının çözümlenmesi,
- Yıllık %7'lik bir büyüme hızının sağlanması,
- Her alanda üstün nitelikli ve yeterli sayıda teknik eleman ve bilim adamı yetiştirilmesi,
- Tüm hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi olarak belirlenmiştir (Erdal ve Dilek, 2008: 126).

1960'lı yıllarda izlenen korumacı dış ticaret anlayışı ile birlikte ithal ikameci dış ticarete dayalı sanayileşme, planlı bir şekilde büyümeyi hızlandırmak amacı ile sistemli ve yoğun biçimde uygulanan bir politika olarak ele alınmış, dış ticaret politikası da bu amaca bağlı olarak biçimlenmiştir. Buna göre dış ticaret üzerinde yoğun bir korumacılık uygulanmıştır. Öyle ki yerli üretimin yeterli olduğu ürünlerin ithalatı yasaklanmıştır. Bazı mallarda ise korumacılık, kota ve gümrük vergisi yolu ile sınırlama olarak tercih edilmiştir. (Kepenek ve Yentürk, 2004: 362).

3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Türkiye ekonomisinin planlı dönemde izleyeceği dış ticaret politikası Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda şu şekilde özetlenmiştir (URL-8):

- Türkiye'nin dış ticaret politikasının temel ilkesi; uluslararası ihtisaslaşma ve iş birliğinin sağladığı imkânlardan en geniş ölçüde faydalanmak olarak belirlenmiştir. Ancak dış ticaret politikasının kısa vadede karşılaştırmalı maliyet avantajlarına göre belirlenmesi yanlış olacaktır. Bunun yerine maliyet karşılaştırmaları uzun vadede değerlendirilmiş, sektörlerin gelişme hedefleri dinamik bir karşılaştırmalı maliyet anlayışı göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir.

- Uluslararası iş bölümünün sağladığı imkânlardan azami derecede yararlanabilmek için ihracatın geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak yapılacak yatırımların maliyetler üzerindeki etkisi, alınacak tedbirlerin uygulama sonuçları vb. sebepler göz önünde bulundurulduğunda bu tedbirlerin etkileri ikinci plan döneminde ortaya çıkacaktır.

- İhracatın geliştirilmesi ve çeşitlendirilmeye gidilmesi, özellikle ucuz işgücü varlığından dolayı emek yoğun sanayi üretimine ağırlık verilmelidir.

- İthalatı ikame yatırımlarının etkisi daha çok ilk beş yıl içinde kendini gösterecektir. Bu dönemde ithalâtı ikame imkânları geniş ölçüde kullanılmış olacaktır. İthalâtın ikamesinde gene uzun süreli bir karşılaştırmalı maliyet anlayışı göz önünde tutulmuş, öncelikler yüksek bir ticaret hacminde denge kurmak hedefi ile uzlaşacak şekilde tespit edilmiştir.

Birinci plan döneminde ülke kalkınmasını hızlandıracak KİT ve vergi gibi temel reformlar ihmal edilmişse de istikrar içinde hızlı büyüme sağlanmış kısaca planlı dönemde öngörülen hedeflere ulaşılmıştır (Tokgöz, 1998: 18).

3.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ise; 1968-1972 yıllarını kapsayan dönemde uygulanmıştır. İlk başta makro hedefler belirlenmiş sonra bu hedeflere uygun, girdi-çıktı tabloları yardımıyla sektörel analizler yapılmıştır. Üçüncü ve son aşamada ise bu sektörler için yapılan projeler incelenmiştir (Barbaros ve Karatepe, 2009: 280).

Plandaki belirlenen hedefleri özetlersek (URL-8):

- Temel gelişme hedefi, GSMH'yi 1967- 1972 yılları arasında % 40,3 oranında artırmak.

- Ekonominin yılda ortalama % 7 oranında gelişmesi öngörülürken, bu gelişmenin sağlanabilmesi ve devam ettirilebilmesi için köklü bir yapısal değişimin meydana getirilmesini de hedef olarak almıştır.

- Toplumun hayat standardının yükseltilmesi, 1967- 1972 döneminde, iç tasarrufların % 77,6 yükseltilmesi öngörülürken diğer yandan özel tüketimin beş

yılda % 28,0 veya yılda ortalama % 5,1 artırılması hedef alınmıştır. Ancak, aynı dönemde nüfusun yılda yaklaşık % 2,6 oranında artacağı tahmin edildiğinden, yaklaşık olarak nüfus başına gayrisafi milli hasıladaki % 4,4 artışa karşılık tüketim veya toplumun hayat standardı % 2,5 oranında yükseltilecektir.

- Dış borçlara bağlılık azaltılacak ve bu amaç ile GSMH içinde dış borç payı % 2'den % 1,7'ye düşürülecektir.

- Yatırımlar yılda % 11,4 oranında arttırılacaktır.

Bu plan döneminde hedeflenen %7'lik büyüme hızına çok az farkla ulaşılmıştır. Sanayi içinde tüketim mallarının payı düşerken ara ve yatırım mallarının payı yükselmiştir. Sanayinin ihracat içindeki payı da artarak bu dönemde %18'den %21,5'e yükselmiştir. Bu dönemde oluşan iç tasarruf ve ihracat gelirlerinin yetersizliği dış borçlanmayı, kalkınma politikalarının ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Karabıçak, 2000: 54).

1969 yılındaki popülist ekonomik politikalar, ekonomik göstergelerin bozulmasına ve durumun giderek kötüleşmesine sebep olmuştur. Kamunun finansmanının bütçe açıkları ile sağlanmasının etkisiyle oluşan talep ile, toplam talep toplam arzı aşmıştır. Tüketimde yaşanan bu artış ekonomi alanında spekülasyon ortamının doğmasına sebep olmuştur. Özel yatırımı olumsuz etkileyen bu durum ile birlikte, ödemeler dengesi ve yüksek enflasyon sorunları 10 Ağustos 1970'de "İstikrar Kararları" adıyla ekonomik tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Bu tedbirlerin ana başlıkları (Parasız, 1998, 140- 145):

- Türk Lirası'nın paritesinin değiştirilmesi, 1960 yılından itibaren farklı döviz kurları yerine tek bir döviz kuru sistemine geçilmiştir. Türk lirası %66,6 oranında devalüe edilerek 1 Amerikan Doları 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılmıştır.

- Dış ticaret değişim ve ödeme sisteminde yapılan reformlar,

- Para politikasında alınan tedbirler,

- Bütçe dengesinin sağlanmasına yönelik kararlar,

- Fiyat ayarlamaları,

- Maliye politikalarında alınan kararlar.

3.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile sağlanacak Gümrük Birliği'nden önce 1987 yılında ulaşılabilecek başlıca ekonomik ve sosyal hedeflerin tespiti perspektifinde hazırlanmıştır. Planın başlıca hedefleri şunlardır (URL-8):

Türkiye'nin 1972'de 191,2 milyar TL olan GSMH'si, 1987'de 654,7 milyar TL'ye, 1995'te ise 1.361 milyar TL'ye yükselmesi hedeflenmektedir. Ekonomik büyümenin devam edeceği, büyüme hızının üçüncü, dördüncü ve beşinci planları kapsayan 15 yıllık dönemde yılda ortalama %8,6 ; 1987-1995 döneminde %9,6 dolaylarında olacağı tahmin edilmektedir. Böylece 23 yılı kapsayan perspektif dönemde GSMH yılda ortalama %8,9 artması öngörülmektedir.

- Fert başına GSMH 1972'deki 5.095 TL (364 \$) lik düzeyden, 1987'de 12.000 TL (860 \$), 1995'te ise 21.000 TL (1.500 \$) dolaylarına yükselebilecektir.

- Fert başına GSMH'deki artış hızı ortalamasının 23 yıllık perspektif boyunca %6,3 olması ve GSMH'de olduğu gibi, fert başına gelir artışının da giderek hızlanması beklenmektedir.

- Tarım sektör gelirlerinin GSMH içindeki payı 1972'de %28 iken 1987'de %16'ya, 1995'te %12 dolaylarına düşeceği, sanayi gelirlerinin 1972'deki payı %23 iken, 1987'de %34'e, 1995'te de %37 dolaylarına yükseleceği tahmin edilmiştir. Hizmet gelirlerinde önemli bir değişim olmayacağı, 1972'de %49 olan bu payın 1987'de %50 ve 1995'te de %51 civarında olacağı varsayılmaktadır.

- Tarım sektör gelirinin 15 yıllık dönemde yılda ortalama %4,4, sanayi gelirinin yılda ortalama %11,4 ve hizmet gelirlerinin de yılda ortalama %5 artması gerekmektedir. 1987- 1995 döneminde ise tarımsal gelirden yılda ortalama %5,6, sanayi gelirinde yılda ortalama %11, hizmet gelirlerinde yılda ortalama %10'luk artışların sağlanması öngörülmektedir. 23 yıllık perspektifte tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki büyüme hızları, sırasıyla %4,8 ; %11,2 ve %9 olarak hesaplanmaktadır.

- Önceki planların aksine sanayi üretimi içinde ara malları ile yatırım ve dayanıklı tüketim mallarına ağırlık verilecektir.
- 15 yıllık dönemde ihracatın yılda ortalama %10 dolayında artırmak gerekli görülmektedir.

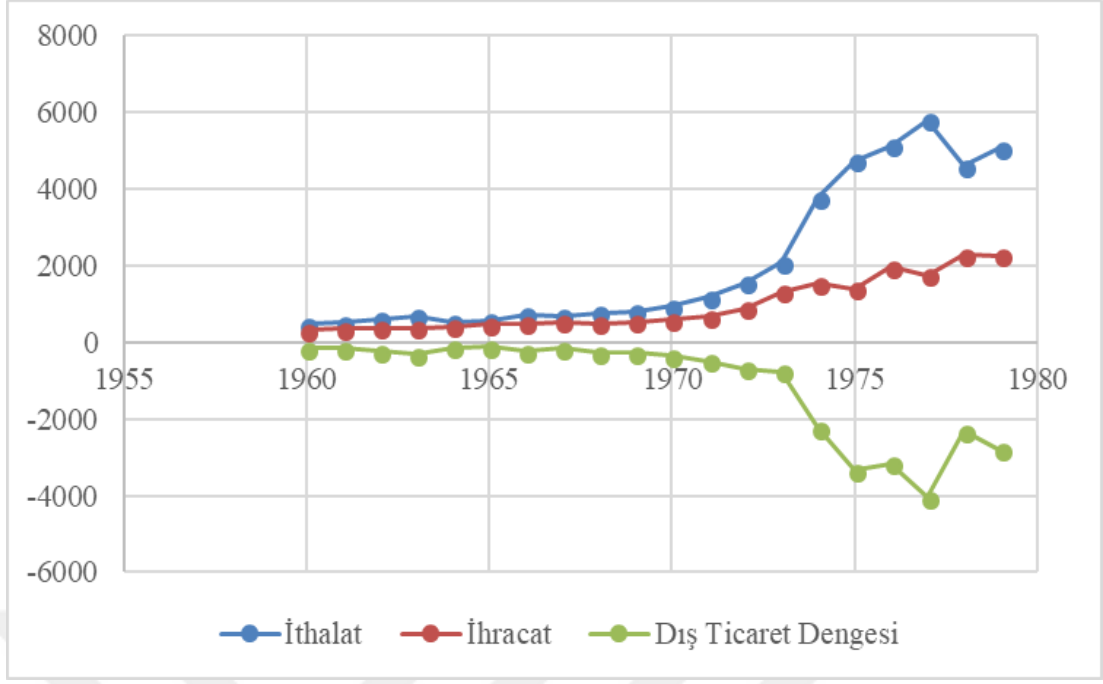
Bu dönemde GSMH'nin ortalama yıllık büyüme hızı öngörülenin aksine %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık büyüme hızında dalgalanmalar yaşanmıştır. Düşük seviyedeki büyüme oranına rağmen çift rakamlı enflasyon yerleşmiştir (Tokgöz, 1998: 24).

Bu dönemde uygulanan ithal yasaklarını amaçlayan korumacılık, ithalattan çok ihracatı engellemiştir. Aşırı enflasyona ve paranın dış değerinin önemli bir kayba uğramamasına rağmen devalüasyona gidilmemesi, Türk dış ticaretini dünyanın en kapalı ekonomilerinden biri durumuna getirmiştir (Eren, 2015: 107).

1973- 1974 yıllarında dünya genelinde yaşanan petrol krizi 1980 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına ve yüksek oranlı enflasyona yol açmıştır (Aydoğuş ve Diler, 2006: 95). Uluslararası fiyatların yükselmesi ile birlikte ithalat azalmış, buna bağlı olarak da sanayi üretimi ve büyüme hızı düşmüştür (Kılıçbay, 1992: 153- 157).

3.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1978- 1979)

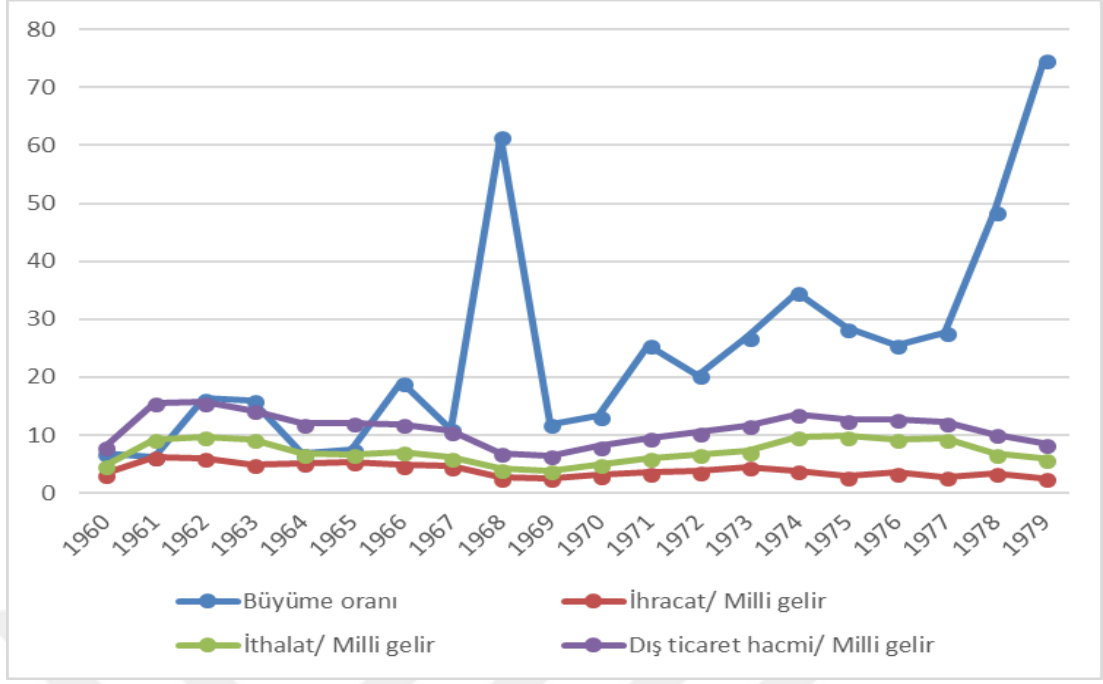
Dördüncü planın hazırlanması ve uygulanmaya başlaması ağır bir ekonomik ve siyasal bunalım dönemine denk gelmiştir. 1978 yerine bir yıl gecikme ile 1979'da uygulamaya konulmuştur. Uygulaması da oldukça kısa sürmüş ve 24 Ocak 1980 tarihinde "24 Ocak Kararları" adında bozulan ekonomik duruma müdahale amacıyla yeni bir istikrar paketi açıklanmıştır (Kılıçbay, 1992: 163).

Kaynak: TÜİK, 2014'den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 3. 1960- 1979 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$)

Grafik 3 incelendiğinde dış ticaret verilerinin 1970'li yıllara kadar dış ticarete ithal ikameci ve korumacı politika sonucunda belli bir bant içerisinde hareket ederken, 1970'li yıllardan itibaren ithalatın ihracattan daha yüksek oranlarda arttığı ve bu gelişmeye paralel olarak dış ticaret dengesinin bozulduğu görülmektedir.

Kaynak: TÜİK, 2014'den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 4. 1960- 1979 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla)

Grafik 4'te ise dış ticaret verilerinin GSMH içerisindeki oranlarının genel olarak yatay seyreden bir görünüm çizmelerine rağmen 1970-1978 yılları arasında ithalatın GSMH içerisindeki oranında küçük bir yükseliş gözlenirken aynı biçimde ihracatın oranında düşüş yaşandığı görülmektedir. Aynı dönem içerisinde GSMH değişim hızının farklı oranlarda olduğu görülmekle birlikte 1965 yılından itibaren inişli çıkışlı bir trend seyretmesine rağmen yükseliş yönünü izlediği söylenebilir.

3.3. 1980'DEN GÜNÜMÜZE SERBEST DIŞ TİCARET DÖNEMİ

Dünya genelinde 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri zaten kırılgan olan Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkeyi krizden çıkarmak için alınan kısa vadeli tedbirlerin yanında uzun dönem için belirlenen amaçlar ve politikalar Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası, ekonomiye yeniden şekil veren

ve ekonomiye bakış felsefeni kökünden değiştiren radikal kararlar içeren bir program niteliğindedir.

1970’li yılların sonlarında demeler dengesi iyice bozulmuş, üretim ve büyüme yavaşlamış, işsizlik ve enflasyon artmış ve döviz sıkıntısı yaşanmıştır. Ekonomik alanda yaşanan bu olumsuz duruma toplumsal alanda yaşanan sıkıntılar da eklenince ekonomi 1977 yılından itibaren kriz ortamına girmiştir. Krizden ıkış için 24 Ocak 1980 tarihinde IMF’in ve Dünya Bankası’nın da desteği ile istikrar programı açıklanmıştır.

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları’nın iki temel felsefesi bulunmaktadır. Birincisi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır. Türkiye’nin dünya çapında yaygınlaşan neoliberal ekonomik politikalara geçişi sağlanmıştır. Piyasa ağırlıklı, özel kesim nclğindeki bu politikalarla Türkiye’nin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmasına önem verilmiştir. İkincisi ise; geleneksel ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dönük politikasına geçiştir. Bu politikalar dâhilinde, kaynak kullanımında etkinliğe, sübvansiyonların kaldırılmasına, i tasarrufların ve ihracatın arttırılmasına önem verilmiş ve büyümenin ihracatın öncülük ettiği sanayileşme modeline göre gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için, dış ticaret rejimi, finansal piyasalar, kambiyo rejimi serbestleştirilirken, kamu maliyesi alanında da radikal düzenlemeler yapılmıştır (şahin, 2002: 192; Yükseler, 2009: 4).

Bu dönemi, Türk ekonomisinin dışa açıklık derecesini arttırıcı ve dünya ekonomisine entegrasyonun ve duyarlılığın arttığı bir dönem olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır (Buluş, 2003: 67).

24 Ocak 1980 Kararları’nın amacını, kısa vadede ekonominin krizden çıkarılarak temel ekonomik problemlerin giderilmesi, uzun vadede ise Türkiye ekonomisinde temel yapı taşlarını yerine oturtmak ve ihracata dayalı bir büyüme ile uzun dönem ekonomik istikrarı sağlamak olarak görmek mümkündür (Karabıçak, 2000: 55).

24 Ocak 1980 İstikrar Programında ne çıkan kararlar (Parasız, 1998: 199-204):

- Esnek kur politikasına geçilmiş ve Türk Lirası dolar karşısında %48 oranında devalüe edilmiştir. (1 dolar 47,1 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir.)

- Fiyatların piyasa şartlarında oluşmasının önü açılmış ve KİT zararları sübvansede edilmek yerine ürünlerinin fiyatlarına zam yapılmıştır.

- Sıkı para politikası uygulamaya konmuş, faizler oranları serbest bırakılarak tasarruflar özendirilmeye çalışılmıştır.

- İthalatın serbestleştirilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi için sınırlandırmaların kaldırılması ve teşvik önlemleri alınmıştır.

- Yabancı sermaye girişini arttırıcı önlemler alınmıştır.

24 Ocak kararlarının Türkiye ekonomisi üzerinde genel olarak olumlu etkileri olmakla birlikte bu etkiler günümüzde de hissedildiği için tam olarak değerlendirme imkanı bulunmamaktadır. Ancak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse (Buluş, 70- 72):

- Türkiye GSMH'si (1987 üretici fiyatları ile) 1980'de % -2,8 oranında gerilemesine rağmen 1994'deki % -6,1'lik küçülme haricinde hep pozitif büyüme göstermiştir.

- Hedeflerden birisi olan enflasyon tedbirlerinin faydası görülmesine rağmen hedeflenen seviyeye düşürülememiştir. İstisnai yıllar olan 1980'de %107,2 olan enflasyon 1994 yılında %149,2'ye kadar yükselmiştir. Diğer yıllarda ise % 27 ile % 50,1 aralığında seyretmiştir.

- Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Oranları (KKBGO) 1980'de % 10,5 yükselirken 1981- 1986 arası %4,2, 1987- 1989 arasında %5,4'lük ortalamalar ile gerçekleşmiştir. 1993'te bu oran %11,8'e çıkmıştır.

- Cari işlemler dengesi açıklarının GSMH'ye oranı 1980'de %5,8 iken 1988'e kadar bir miktar düşmüş, 1988-1989 yılları arası fazla verdikten sonra 1990'da tekrar açık verilmiştir.

- Yabancı sermaye girişinde artış yaşanmıştır.

- Dış ticaret hacmi artmış, bu artışta hem ihracatın hem de ithalatın arttığı görülmüştür. 1980’de 2,9 milyar dolar olan ihracat 1987’de 10,1 milyar dolar ve 1993’te ise 15,3 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 1980’de 7,9 milyar dolar iken diğer yıllarda düzenli olarak yükselmiş ve 1993’te 29,4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

- İhracatın ithalatı karşılama oranı 1985- 1989 arasında iyileşme göstermiş ise de diğer yıllarda sürekli bir kötüleşme göstermiştir.

- Milli gelirin fonksiyonel dağılımında ücretlilerin ve tarımın genel olarak gerilediği, kar, faiz ve rantın ise arttığı görülmüştür.

24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye ekonomisi belli bir düzelme yaşamıştır. Ancak ekonomik göstergeler 80’li yılların sonlarına doğru yeniden bozulmaya başlamıştır. İçsel ve dışsal birçok sebebi olan bu gerileme sonucunda ekonomi, kriz ortamına girmiş ve neticesinde 5 Nisan 1994’te istikrar kararları alınmıştır. Krize sebep olan bu etkenler ve gelişmeler (Şahin, 2002: 219- 223):

- Özellikle 1989 yılından sonra büyük oranlarda bütçe açıkları yaşanmaya başlamıştır. Kamu gelirlerinin esasını oluşturan vergi sistemini akılcı ve etkin temellere oturtacak düzenlemeler yapılmamıştır. Bunun yerine bazı dolaylı vergilerin arttırılması yolu tercih edilmiştir.

- Kamu giderleri vergi ve gelirler ile karşılanmayınca TCMB’nin kaynaklarına başvurulmuş, yüksek faizli ancak kısa vadeli iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir.

- Cari açığa rağmen ülkeye sıcak para girişi sonucunda döviz rezervleri yüksek görülüyordu. Ancak 1993 yılı sonbaharında hem ödemeler bilançosu açıkları hem de bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının açıklamaları ile döviz yükselişe geçmiştir.

- 1990 Körfez Savaşı ve sonrasında Türkiye’nin bölge ile dış ticaret ilişkileri daralmış, Irak’a uygulanan ambargo ile petrol boru hattı devre dışı bırakılmıştır. Ambargo ile birlikte Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca Körfez Savaşı sonrasında Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nde artan terör

olayları Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik dengelerini ciddi biçimde etkilemiştir. Güvenlik harcamalarındaki artış bütçeye artı yük getirmiştir.

- 32 sayılı KHK ile aşırı serbestleşen para hareketleri yöneldikleri piyasalardaki dengeleri alt üst etmiştir. Kontrolsüz hareket eden fonlar hükümetin faiz haddini, para arzını ve döviz kurundaki etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur.

- Bu dönemde sermaye ithali yolu ile yapay bir refah görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Faizler yüksek tutularak yabancı sermayenin ülkeye girişi arttırılmaya çalışılmıştır. Sıcak para girişi TL'nin aşırı değerlenmesine, devalüasyon beklentisi ise faizlerin daha da yükselmesine sebep olmuştur.

- Kamu açıkları, yüksek faiz, aşırı değerli TL enflasyonu beslemiş ve 1994 yılında rekor düzeye çıkmasına sebep olmuştur.

5 Nisan 1994 Kararlarının amaçlarını kısaca belirtmek gerekirse (Kaya, 2013: 18- 19):

- Kamu gelirlerinin arttırılmasına yönelik ek vergi alınması çeşitli bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilerek kamu harcamalarının kısılması ve sonuçta da konsolide bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi,

- Dış ticaret açıklarının kontrol altında tutulabilmesi için TL'nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesiyle birlikte TL'ye istikrar kazandırılması,

- Zaman içerisinde faizin düşürülmesi,

- İhracat artışının hızlandırılması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temelin oluşturulması,

- Enflasyonun hızla düşürülmesi, ekonominin hızla istikrara kavuşturulması ve istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi,

- Gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda geliştirilmesi, istikrarın kalıcı olması, sürdürülebilir

bir büyüme ortamına girilmesi, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesidir.

5 Nisan Kararları uygulandıktan sonraki ilk aylarda kısa vadeli hedeflerine ulaşmış, fakat uzun vadedeki büyüme trendini yakalayamamıştır. Kurların serbest bırakılması ve TL'nin devalüe edilmesi ile dış ticaret göstergelerinde kısa süreli bir iyileşme yaşanmıştır. 1994 yılında ihracatın artması, ithalatın yavaşlaması ile dış ticaret açığı azalmıştır. Fiyatların piyasa tarafından belirlenmesinin olumlu etkisi uzun vadeli olmamış, enflasyon yeniden artışa geçmiştir. Fiyatların yüksek olmasına rağmen büyüme hızında da istikrarlı bir tablo görülmemiştir (Karagöz ve Ergün, 2010: 173).

1996 yılı ile birlikte Türkiye ekonomisinde dış ticaretle ilgili iki önemli olay yaşanmıştır. Birincisi 1994 yılında uluslararası alanda Uruguay Round Nihai Senedi kabul edilmiş ve buna bağlı olarak kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile birlikte, uluslararası ticareti küresel temelde düzenleme konusundaki çalışmalar yeni bir perspektife oturmuştur. Türkiye 1995 yılında Uruguay Round Nihai Senedi'ni imzalayarak DTÖ'nün dünya ticareti hakkında uygulamaya koyduğu hükümlerin bağlayıcılığını kabul etmiştir. Bu gelişme dış ticaret alanında uluslararası çeşitli normlar getirerek ülkelerin geleneksel anlamda, döviz kuru ve faiz oranı ayarlamaları ile sübvansiyonlar gibi dış ticaret ve iktisadi politika araçları yoluyla rekabet yapmalarını sınırlandırmıştır. Yeni düzenlemelere göre, ülkeler ancak makroekonomik dengeleri sağlayarak, fiziksel alt yapı faaliyetlerini artırarak, AR-GE ve eğitim harcaması yaparak, firma ve ürün kalitesini yüksek tutarak piyasaları aracılığıyla rekabetçi şartlarda dış ticaret faaliyetlerinde bulunabileceklerdir (Parasız, 1998: 450).

Diğer önemli gelişme ise Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinde yapılan Gümrük Birliği (GB) anlaşması olmuştur. Gümrük Birliği, Türkiye imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamının oluşmasına yol açmış, 1980 yılında başlayan dış ticaret serbestleşme sürecinde tamamlayıcı bir unsur olmuştur. Çünkü Türkiye'nin AB üyelerinden ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünleri için koruma oranı sıfırlanmıştır. Sonuçta dış ticaretin yarısından fazlası AB ülkeleriyle yapılmaya başlamıştır (Tonus, 2007: 196).

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine fayda ve zararları günümüzde de tartişılan konular arasındadır. Ancak GB'nin Türkiye'nin dış ticaret hacmini arttırdığı bir gerçektir. İlk bakışta dış ticaret açığı bakımından olumsuz sonuçlar veren Gümrük Birliği'nin, Türk sanayici ve girişimcilerin Avrupa rekabetine uygun gelişim göstermeleri konusunda olumlu katkıları olmuştur (Buluş, 2003: 76).

Türkiye 1990 yılları ile birlikte artan likidite sıkıntısı, ekonomik yapıdan kaynaklı problemler, piyasada yaşanan spekülatif girişimler ve siyasi istikrarsızlığın etkisi ile 1999 yılından itibaren ekonomik kriz ortamına girmiştir. 1990'lı yıllarda sıcak para girişi ile desteklenen büyüme, gerek i ekonomi sorunlar gerekse 90'lı yılların sonuna doğru dünya genelinde yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle sürdürülemez bir hale gelmiş ve ekonomide 1950 sonrasındaki en büyük daralma yaşanmıştır (Erdem, 2013: 208).

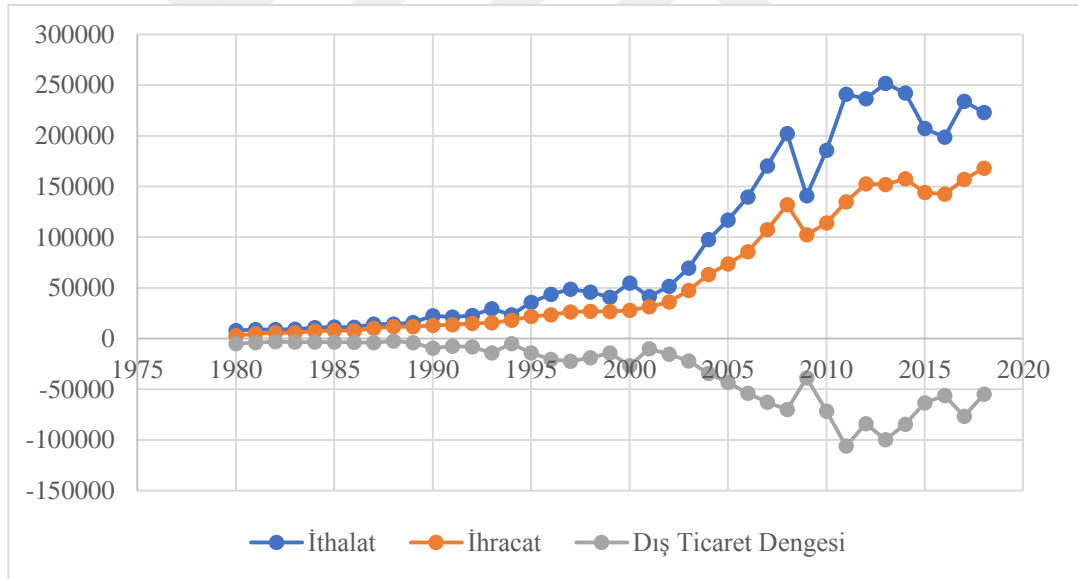
Türkiye 9 Aralık 1999 yılında IMF'ye niyet mektubu sunmuş ve 3 yıl süreli bir Stand-By Anlaşması'na varmıştır. Bu çerçevede 2000 yılı başında "Kur'a Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı" yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu programın etkileri sınırlı kalmış ve Kasım 2000 ve şubat 2001'de büyük ekonomik krizler yaşanmıştır. şubat 2001'de yaşanan spekülatif döviz hareketleri sonucunda dalgalı döviz kuru uygulamasına geçilmiştir. Dalgalı kur uygulaması ile birlikte devalüasyon yaşanmış ve Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında %50 oranında değer kaybetmiştir. Devalüasyon iç talebin daralmasına sebep olurken aynı zamanda ihracatın artışına ve ithalatın da ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur. Hemen ilk on ayda, ithalat %24,5 oranında azalırken ihracat %13,1 oranında artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak ise dış ticaret açığında %63,6 oranında düzelme yaşanmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılındaki yaklaşık %50 seviyesinden Ekim 2001 itibariyle %76,3 seviyesine yükselmiştir.

şubat 2001 krizinin ardından, 14 Nisan 2001'de Güçlü Ekonomi'ye Geçiş Programı yürürlüğe konmuş, Mayıs ayında ise yeni bir niyet mektubu hazırlanarak IMF ile görüşmelere başlanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel amacı, "kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak" şeklinde tanımlanmıştır (Erdem, 2013: 209).

2001 krizi ile yaşanan devalüasyon ve alınan tedbirler ile ihracatta görülen artış sonraki yıllarda da devam etmiştir. İhracatta yakalanan bu artış trendinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için 2004 yılı başında İhracat Stratejik Planı yürürlüğe konulmuştur. 2007 yılında toplam ihracat 100 milyar doları geçmiştir (Takım, 2010: 8).

2007 yılında ABD’de ortaya çıkan Mortgage Krizi sonrasında 2008 yılında Lehman Brothers isimli bankanın iflas etmesi ile birlikte küresel bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızı ortalama %8’in üzerinde iken, %2’nin altına düşmüş, gelişmiş ülkelerin büyüme hızları ise %2 dolayında iken, -%4’e gerilemiştir (Erdem, 2013: 211).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz her ne kadar Türkiye’nin dış ticaretini olumsuz etkilemiş olsa bile grafik 5’ten de anlaşıldığı üzere krizin etkileri sınırlı kalmış ve 2010 yılında toparlanma sağlanmıştır.

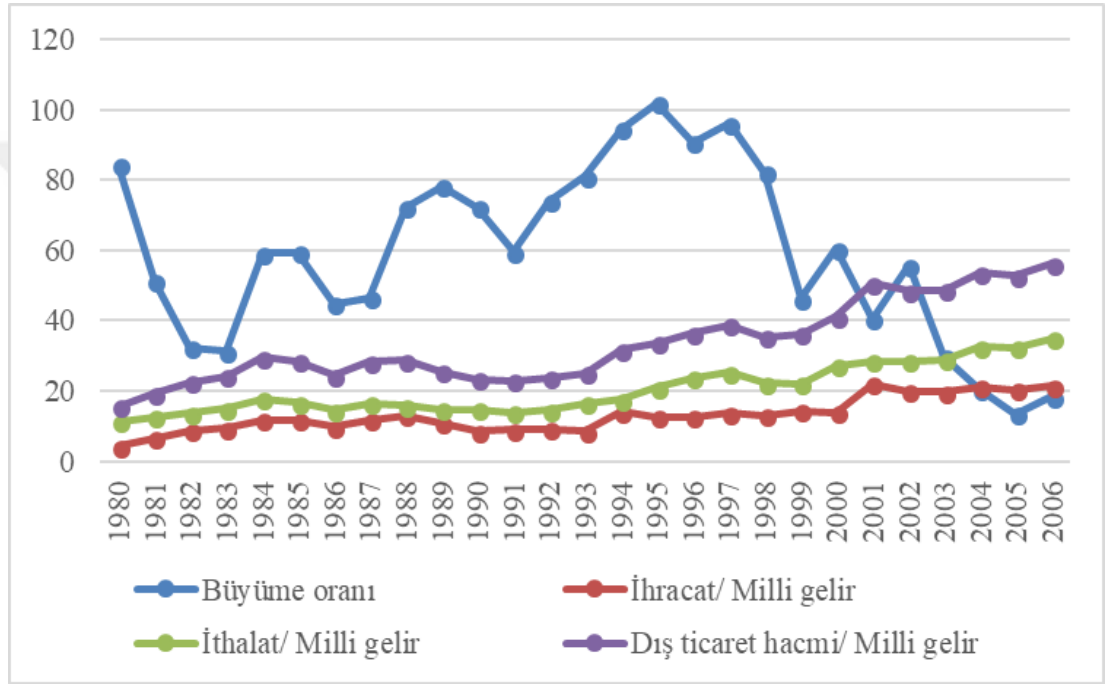

Kaynak: TÜİK, 2014 ve URL-9’den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 5. 1980- 2018 Dönemi Dış Ticaret Verileri (000, \$)

Grafik 5 incelendiğinde 1980 yılından itibaren Türkiye’nin ihracat ve ithalatının az da olsa yükseliş trendinde olduğu, 1990 yılından itibaren ithalatın ihracata göre daha yüksek bir artış gösterdiği görülmektedir. 2000 yılından itibaren gerek ihracat gerekse ithalatta ciddi bir yükseliş yaşandığı, bu yükselişin 2008 yılına kadar sürdüğü görülmektedir. 2008 yılında 130 milyar dolar civarında gerçekleşen

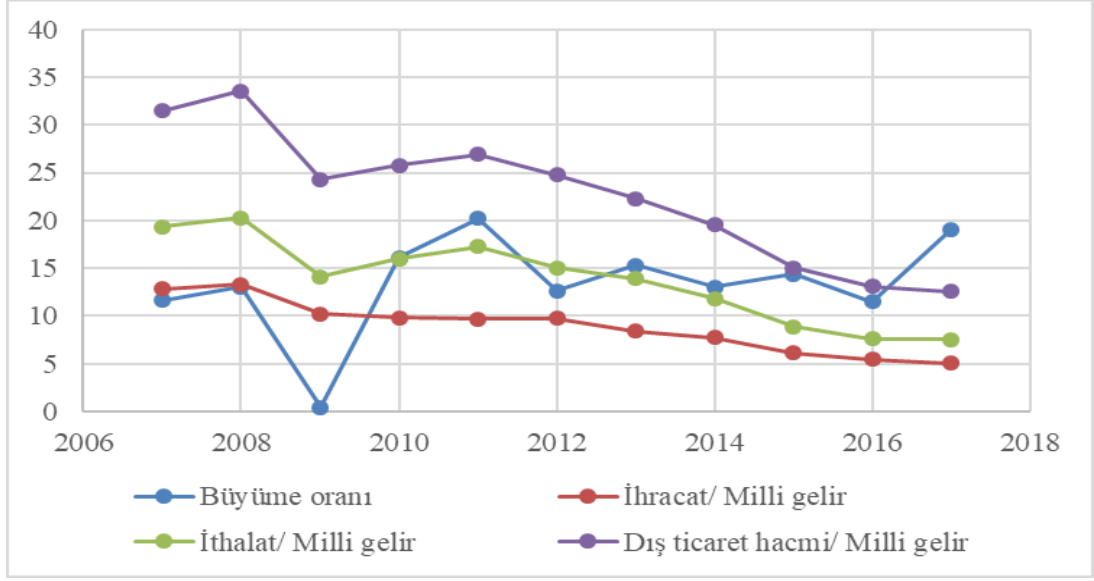
İhracat 2009 yılında yaklaşık 30 milyar dolar gerilemiş ve 100 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Krizin etkileri sınırlı kalmış ve 2010 yılında ihracat yeniden yükselişe geçmiştir. Benzer bir durum ithalatta da yaşanmış ve 2009'da düşen ithalat 2010 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. Bu dönem itibariyle dış ticaret dengesine bakıldığında, ihracat ve ithalat verilerine paralel olarak dış ticaret dengesinin de değiştiği görülmektedir. Özellikle ithalatta yaşanan değişimin ihracatta yaşanan değişimden yüksek olması dış ticaret dengesinin negatif değerler almasına sebep olmaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2014'den alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 6. 1980- 2006 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSMH, Cari fiyatlarla, %)

1980 yılı ile başlayan dönemde dış ticaretin GSMH içerisindeki oranları belli bir yükseliş trendi içerisinde seyretmektedir. GSMH değişim oranları ise 1995 yılına kadar inişli çıkışlı olmasına rağmen yükselişte olduğu görülürken bu tarihten sonra değişim hızı düşüş göstermiştir.

Kaynak: TÜİK, 2014 ve URL-9'dan alınan verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 7. 2007- 2017 Dönemi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Verileri (GSYH, Alıcı Fiyatlarıyla)¹

2007 yılından itibaren dış ticaretin GSYH içerisindeki oranı belli bir bant aralığında seyretmektedir. Ancak büyüme oranı 2009 yılında küresel krizin etkisi ile düşerken 2010 yılından itibaren toparlandığı görülmektedir.

¹ TÜİK, 2006 yılından itibaren GSMH hesaplamayı bırakmış, sadece GSYH hesaplamaya başlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK UYGULAMA

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi bağlamında dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisi ekonometrik analizler ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada dış ticaret verileri olan ihracat ve ithalat verileri yanında yurt içi yatırım miktarı ve ticari dışa açıklık oranları da dahil edilerek dış ticaret- ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı boyutları ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda üç farklı hipotez geliştirilmiş ve bunlar ayrı ayrı test edilmiştir. Birincisi, yurt içi yatırımlar ve ihracata dayalı büyüme hipotezi; ikincisi, yurt içi yatırımlar ve ithalata dayalı büyüme hipotezi; üçüncüsü, yurt içi yatırımlar ve dış ticarete dayalı büyüme hipotezidir.

4.1. MODEL VE VERİ SETİ

Dış ticaret- ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak üç farklı hipotez geliştirilmiş ve bunlar ayrı ayrı test edilmiştir.

Birincisi, yurt içi yatırımlar ve ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilecek olup kurulan model;

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 inv_t + \beta_3 x_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

İkincisi, yurt içi yatırımlar ve ithalata dayalı büyüme hipotezi test edilecek olup kurulan model;

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 inv_t + \beta_3 m_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Üçüncüsü, yurt içi yatırımlar ve dış ticarete dayalı büyüme hipotezi test edilecek olup kurulan model;

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 inv_t + \beta_3 dao_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

Bu modellerde kullanılan verilerin tanımı ve kaynakları tablo 4’te gösterildiği gibidir.

Tablo 4. Modellerde Kullanılan Verilerin Tanımı ve Kaynaklar

Simge	Tanım	Birim
Y	GSYH	Bin- TL
İN	Yurt içi yatırım miktarı	Bin- TL
M	Mal ve hizmet ithalat miktarı	Bin- TL
X	Mal ve hizmet ihracat miktarı	Bin- TL
DAO	Dışa açıklık oranı	Oran

Araştırmada Türkiye’nin 1998 yılının ilk çeyreği ile 2017 yılının dördüncü çeyreği arasındaki dönem 3 aylık verilerinden, toplam 80 gözlemden oluşan veri seti kullanılmıştır. Veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden alınmıştır.

Diğer veriler sistemde yer aldığı şeklinde kullanılırken dışa açıklık oranı (DAO) belli bir hesaplama ile elde edilmiştir. DAO ile ilgili literatürde farklı hesaplama yöntemi olmakla birlikte genel olarak dış ticaret hacminin (ihracat artı ithalat hacmi) GSMH’ye oranı şeklinde hesaplanmaktadır (Özel, 2012b: 25). Araştırmada kullanılan DAO aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır:

$$DAO = \left(\frac{M+X}{GSMH} \right) * 100 \quad (4)$$

4.2. YÖNTEM

Bu araştırmada, zaman serisi ekonometrisi yöntemleri uygulanmıştır. Bilindiği üzere zaman serisi, değişkenlerin zamana bağlı olarak birbirini takip eden dönemler arasındaki sayısal verilerdir. Zaman serisi yöntemleri ile belli dönemler için elde edilen verilerden yola çıkarak, stokastik sürecin yapısı ve nitelikleri belirlenerek gelecek için hipotezler üretilmektedir. Başka bir anlatımla geçmişte

serinin izlediği yolun gelecekte de tekrarlanarak devam edeceği varsayımı ile geçmiş açıklanmaya ve gelecek tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Akyol, 2016: 63).

Zaman serisi analizi kapsamında öncelikle seriler mevsimsellikten arındırılmış, logaritmaları alınmıştır. Tüm değişkenlerin özelliklerinin tespiti için durağanlık analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ile Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda durağan olmayan veriler için Eşbütünleşme Analizi yapılmıştır.

4.2.1. Durağanlık Analizi

Zaman serisi ekonometrik analizlerinde üzerinde durulması gereken ilk konu zaman serisinin durağan olup olmadığının tespit edilmesidir. Genel olarak zaman serileri durağan ve durağan olmayan şekilde ikiye ayrılmamasına rağmen seriler nadiren durağanlık özelliği gösterir. Serilerde gözlenen trend ve mevsimsel etkiler serilerin durağanlığını etkilemektedir. Durağanlık, zaman serisinin ortalamasıyla varyansının zaman içinde değişmeden kalmasına yani varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olmasına denir (Gujarati, 2001: 713). Bir serinin durağan olmaması ise varyansın, gözlem sayısı ile birlikte artması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla durağan olmayan bir zaman serisi ile yapılan klasik test yöntemlerinin ve yapılan öngörülerin geçerliliği ortadan kalkmaktadır. (Acaravcı ve Bozkurt, 2004:6).

Başka bir ifadeyle durağan olmayan seriler ile yapılan analizlerde, değişkenler arasında ilişki olmamasına rağmen serilerdeki trend nedeniyle sahte regresyona rastlamak mümkündür. Ancak ortak trend nedeniyle değişkenler ortak hareket ederler. Bu nedenle değişkenler arasında bir ilişki varmış gibi görünür. Durağan seriler;

- Seriler uzun dönemde dalgalanmalar olsa bile aynı ortalamaya sahiptir.

- Seriler zaman içinde değişmeyen sabit varyansa sahiptirler.

- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram sifıra yaklaşır ve sonuç sıfır olur (Enders, 1995: 212).

Bu sebeple, zaman serileriyle yapılan ekonometrik analizlerde, çoğunlukla ilgili zaman serilerine Birim Kök (Unit Root) Testi (durağanlık testi) uygulanmaktadır. Bu alanda geliştirilmiş birçok Birim Kök (durağanlık testi) olmasına rağmen bu araştırmada Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin testleri ile analizler yapılmıştır.

4.2.1.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Zaman serisi ekonometrisi yöntemi kapsamında durağanlık analizi için Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) yaygın olarak kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller (1979) durağanlığı test etmek için aşağıdaki denklemi kullanmaktadır (Enders, 1995; 221-225):

$$\Delta y_t = (\rho - 1)y_{t-1} + \varepsilon_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

Burada $\gamma = \rho - 1$, birim kök testinde kullanılan hipotezler ise $H_0: \gamma = 0$ ve $H_1: \gamma < 0$ 'dır. Dickey ve Fuller, birim kök testi için aşağıdaki üç modeli kullanmıştır:

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad \text{saf tesadüfi yürüyüş modeli} \quad (6)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad \text{sürüklenme modeli} \quad (7)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 t + \varepsilon_{4t} \quad \text{sürüklenme ve doğrusal trend} \quad (8)$$

Dickey ve Fuller, birim kök testinin gücünü arttırmaya yönelik yukarıda verilen modellere $(x + a)^n = \sum_{i=2}^m \alpha_i \Delta y_{t-i}$ terimini eklemiştir. Elde edilen yeni model ise Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi adını almıştır.

ADF testine göre zaman serisinin birim köke sahip olup olmadığı, H_0 hipotezinin kabulü veya reddi ile ilgilidir. H_0 hipotezine ait karar için, ADF testinden elde edilen sonuç ile MacKinnon tarafından Monte Carlo simülasyonuna göre elde hesaplanan %1, %5 ve %10 önemlilik düzeyini temsil eden MacKinnon kritik değerleri karşılaştırılır. ADF test istatistiğinin mutlak değerinin, MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin durağan olduğuna, küçükse serinin durağan olmadığına ilgili önemlilik düzeyinde karar verilir (Ertek, 1996: 187).

4.2.1.2. Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) Birim Kök Testi

Bir diğer birim kök testi de Kwiatkowski – Phillips – Schmidt - Shin (KPSS) birim kök testidir. ADF testinden farklı olarak KPSS testinde temel hipotez ve alternatifi yer değiştirmiştir. KPSS testi temel hipotezi serinin durağan olduğu biçiminde kurulur. Alternatif hipotez ise serinin birim kökü olduğu yani durağan olmadığı şeklindedir. Karşılaştırma yaparken kullanılan eşik değerleri ADF testinden farklıdır. Bir durağanlık incelenmesinde KPSS testinin tek başına kullanılmaması ve KPSS testinin ADF testi ile birlikte, ADF testinin sonuçlarını teyit edici şekilde kullanılması önerilmektedir (Maddala ve Kim, 1998).

4.2.3. Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme, durağan olmayan iki zaman serisi arasındaki uzun dönemli ilişkileri tespit etmek amacıyla için geliştirilen bir yöntemdir. Kendileri durağan olmadıkları halde doğrusal bir kombinasyonu durağan olan serilere eşbütünleşik seri denilmektedir. Uzun dönem dengesi anlamına gelen eşbütünleşme, dengeden sapmaların durağan olduğu anlamına gelmektedir (Granger, 1986: 226).

Genişletilmiş Dickey-Fuller metodunun genelleştirilmiş şekli olan Johansen yöntemi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Johansen ve Juselius, 1990: 169-171):

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + e_t, t = 1, 2, \dots, \quad (9)$$

Johansen Yöntemi, en fazla r tane eşbütünleşik vektör olduğunu ileri süren hipotezin en çok benzerlik tahmini ile değerlendirilmesine yöneliktir.

$$-2 \ln(Q) = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \lambda_i^{\wedge}) \quad (10)$$

Testler sonucunda elde edilen λ_{trace} ve λ_{max} istatistik değerlerinin karşılaştırılacağı kritik değerler, Johansen ve Juselius (1990) tarafından belirtilmiştir. Eşbütünleşme vektörü yok ise kökler sıfır olacaktır.

Johansen testi özdeğer ve öz vektörlere dayanarak hesaplanan bir testtir. Bu testin ilk aşamasında Engle- Granger testindeki gibi durağanlık dereceleri belirlenir. Aynı mertebede durağan olan seriler için uygun gecikme sayısı bulunur. Uygun

gecikme sayısının belirlenmesi için öncelikle VAR modeli kurulur. Akaike ve Schwarz bilgi kriterleriyle en uygun gecikme sayısına karar verilir.

Literatürde sıkça kullanılan, ortak gecikme uzunluğunu belirleyen kriterler; Akaike Information Criteria (AIC), Schwarz (SC), Hannan-Quinn (HQ), Final Prediction Error (FPE), Likelihood Ratio (LR) kriterleridir. Araştırmacının hangi gecikme seviyesini kullanacağı farklı gecikme uzunlukları verebilen kriterler açısından önem arz etmektedir. Daha yüksek gecikme seviyesi veren AIC kriteri, diğer kriterlere oranla çalışmalarda daha sık kullanılmaktadır. Ancak AIC kriteri gözlem sayısı büyük örneklerde daha etkin sonuçlar vermektedir. SIC kriteri de hem orta hem de küçük örnekler için daha güvenilir sonuç verebilen ve tutarlılık varsayımını sağlayan bir kriterdir (Bozkurt ve Dursun, 2006: 44).

4.2.4. Nedensellik Analizi

Zaman serisi ekonometrisi içerisinde iki zaman serisi arasındaki sebep-sonuç ilişkisi yani birbirleri ile nedensellik bağı olup olmadığı, eğer bir ilişki veya bağı varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla nedensellik testi yapılmaktadır. Bu testler içerisinde en çok kullanılan yöntem ise Granger Nedensellik Analizi'dir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde F testi uygulanmaktadır. Buna göre, hesaplanan F değeri, seçilmiş bir anlamlılık düzeyinde F tablo değerini aşıyorsa, nedensellik ilişkisinden söz edilir (Düzgün, 2008: 196).

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k_1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k_2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$X_t = x_0 + \sum_{i=1}^{k_3} x_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k_4} \delta_i Y_{t-i} + v_t \quad (12)$$

Granger Nedensellik Analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek uygulanır. Modellerde yer alan β_i ve δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunması bu değişkenlerin birbirleri ile aralarında nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu katsayıların sıfıra eşit olması durumunda ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir (Karaca, 2003: 250).

Eğer değişkenler eşbütünleşmiş iseler; bunlara uygulanacak olan standart Granger yönteminden elde edilecek sonuçlar geçersiz olacaktır. Çünkü değişkenler düzeyde durağan değildir, ama ilk farkları durağandır. Değişkenlerin farkları alınıp, Granger nedensellik yönteminin uygulanması durumunda ise uzun dönemli dengeye ait bilgilerden yararlanılamamakta; analizler sadece kısa dönemli olmaktadır. Bu nedenle, nedensellik testine hata düzeltme terimi de eklenmektedir. Böylece hata düzeltme terimi ile genişletilmiş nedensellik modellerinde, hem kısa dönemli hem de uzun dönemli nedensellik ilişkilerini test etmek mümkün olmaktadır (Bahmani-Oskooee ve Alse, 1993: 536).

4.3. UYGULAMA SONUCU ELDE EDİLEN VERİLERİN DEğERLENDİRİLMESİ

Bu araştırmada 1998'in ilk çeyreği ile 2017'nin dördüncü çeyreği arasında kalan dönemde Türkiye ekonomisinin yurt içi yatırımlar, ihracat, ithalat ve DAO'nun ekonomik büyüme üzerine etkileri üç modelden yararlanılarak analiz edilmiştir:

Model 1: $y = f(x, inv)$ İhracat, Yatırımlar ve Gelir İlişkisi

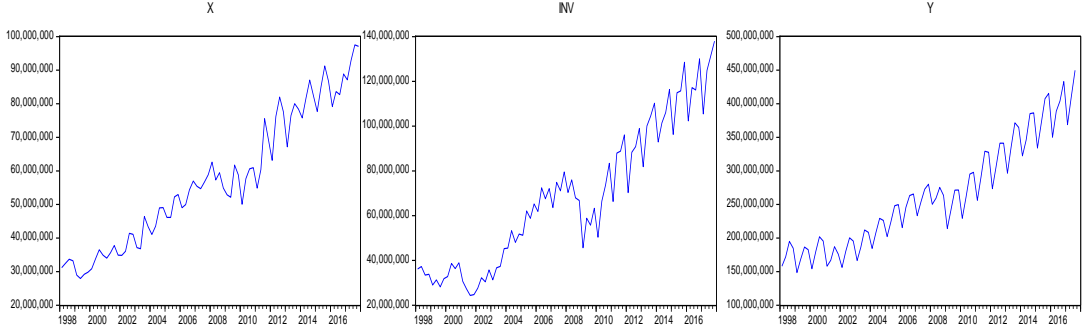
Model 2: $y = f(m, inv)$ İthalat, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Model 3: $y = f(dao, inv)$ DAO, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Reel ihracat (x), reel ithalat (m), dışa açıklık oranı (dao), yurt içi yatırımlar (inv) ve reel gelir ($GSYH$) (y) sembolleri ile ifade edilmektedir.

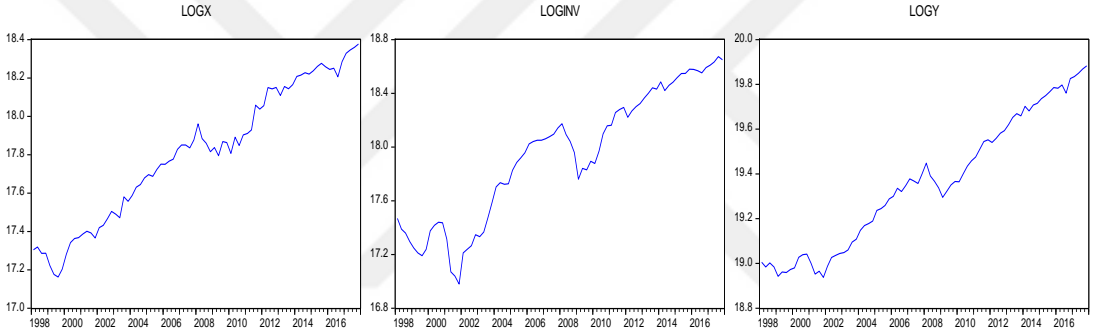
4.3.1. Model 1: İhracat, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

İhracat ve yatırımların ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelendiği 1. Model analizine geçmeden önce serilerin mevsimsellik içerip içermediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna göre modelde kullanılacak serilerin düzey grafikleri aşağıda gösterildiği gibidir (Grafik 8).

Grafik 8. Model 1: Serilerin Düzey Grafikleri

Grafik 8’de de görüldüğü gibi modeldeki seriler mevsimsellik içermektedir. Bu nedenle tüm seriler öncelikle Tramo/ Seats analizi ile mevsimsellikten arındırılmış daha sonrada serilerin doğrusal bir yapıya kavuşturulması amacıyla logaritmaları alınmış ve logaritmik düzeyleri grafik 9’de gösterilmiştir.

Grafik 9. Model 1: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri

Grafik 9’da görüldüğü üzere model 1’de kullanılacak olan serilere ait mevsimsellikten arındırılmış logaritmik düzey grafikler zamanla daha doğrusal bir yapıya kavuşmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yapılacak analizlerde verilerin mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik dönüşümleri yapılmış şekilleri kullanılacaktır.

Model ile ilgili analizlere öncelikle durağanlık analizi ile başlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle ADF birim kök testi daha sonra ise KPSS birim kök testi uygulanmıştır.

ADF birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 5’te gösterildiği gibidir.

Tablo. 5. Model 1: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	MacKinnon Kritik Değer (%1 ve %5)	ADF Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzyey	-3,515536 -2,898623	0,828644	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-8,318825	
Logx	Düzyey	-3,516676 -2,899115	-0,054961	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-10,07751	
Loginv	Düzyey	-3,516676 -2,899115	-0,661260	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-6,499593	

- Düzyeyde sabitli ve trendli model;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzyey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 5 incelendiğinde tüm değişkenlerin sabitli model ile yapılan analizlerin düzyey ADF test istatistik değerlerinin mutlak değeri, kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) küçük olduğu görülmektedir. Buna göre değişkenlerin düzyeyde durağan olmadığı ve birim kök içerdiği görülmektedir.

Değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrarlanan analizde ADF test değeri mutlak değerlerinin kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) büyük olduğu görülmektedir. Buna göre tüm değişkenlerin 1. fark düzyeyinde durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

Verilerin durağanlığının test edileceği diğer analiz türü KPSS birim kök testidir. KPSS birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo. 6. Model 1: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	KPSS Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzyey	1,214821	I(1)
	1. fark	0,206940	
Logx	Düzyey	1,213757	I(1)
	1. fark	0,057842	
Loginv	Düzyey	1,143790	I(1)
	1. fark	0,091200	

- Düzyeyde sabitli ve trendli model;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzyey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

ADF birim kök testinden farklı olarak KPSS birim kök testinde H_0 serilerde durağan olduğu ve birim kök içermedikleri üzerine kurulmuştur. KPSS testi sonuçlarının yer aldığı tablo 6 incelendiğinde değişkenlerin düzey KPSS test değerlerinin mutlak değerinin kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmez. Buna göre tüm değişkenlerin 1.farkları alınarak tekrarlanan test sonucunda değişkenlere ait KPSS test istatistik değerlerin mutlak değerlerinin kritik değerlerden küçük olduğu ve değişkenlerin 1. fark düzeylerinde durağan oldukları ve birim kök içermedikleri görülmektedir.

ADF ve KPSS birim testleri ile yapılan durağanlık analizine göre modelde yer alan değişkenlerin 1. fark düzeyinde durağan oldukları tespit edildiğinden bundan sonraki analizlerde değişkenlerin 1. farkları alınarak devam edilecektir.

Durağanlık analizi sonrasında düzeyde durağan değişken olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen- Juselius eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre koentegrasyon testi uygulaması öncesinde optimal gecikme uzunluğunun farklı kriterler çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü modelde olması gerekenden daha fazla gecikme uzunluğu veri kaybını ortaya çıkararak serbestlik derecesinin düşmesine neden olacaktır. Bu sebeple gecikme sayısının doğru belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Üç aylık veriler kullanılmasına bağlı olarak maksimum gecikme uzunluğu 7 üzerinden Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 7 de, belirtilen bilgi kriterlerine göre hesaplanan gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 7. Model 1: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	174,9869	NA	1,80e-06	-4,711969	-4,617841	-4,674458
1	449,1086	518,2027	1,26e-09	-11,97558	-11,59906*	-11,82553*
2	461,2826	22,01333*	1,16e-09*	-12,06254*	-11,40364	-11,79996
3	469,2181	13,69679	1,20e-09	-12,03337	-11,09209	-11,65825
4	477,1930	13,10940	1,24e-09	-12,00529	-10,78162	-11,51763
5	483,9719	10,58625	1,33e-09	-11,94443	-10,43838	-11,34425
6	491,0434	10,46197	1,43e-09	-11,89160	-10,10316	-11,17888
7	500,7822	13,60770	1,43e-09	-11,91184	-9,841016	-11,08658

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 7'ye göre (2) gecikmede LR, FPE ve AIC değerlerinin aynı yönde olduğu görülmekte ve bu kriterleri minimum yapan (2) gecikme uzunluğu model için uygun gecikme uzunluğu olarak görülmektedir. Ancak seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon olup olmadığı test edilmiş ve otokorelasyon olmadığı görülünce (2) gecikme uzunluğu analiz için uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir.

Belirlenen optimal gecikme uzunluğu çerçevesinde sabitli ve trendli model, Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre Johansen eşbütünleşme testi bulguları ise Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Model 1: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Model 1: $y = f(x, inv)$				
Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (İz)				
Gecikme sayısı 2				
Sabitli ve trendli model				
Hipotezler	Özdeğer	İz istatistik	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,149353	26,13909	35,01090	0,3198
En fazla 1	0,139875	13,68370	18,39771	0,2016
En fazla 2	0,026670	2,081501	3,841466	0,1491
Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (Max-eigen değer)				
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,149353	12,45538	24,25202	0,7259
En fazla 1	0,139875	11,60220	17,14769	0,2669
En fazla 2	0,026670	2,081501	3,841466	0,1491

- Düzeyde sabitli ve trendli model;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 8'de görüldüğü gibi model 1 kapsamında yapılan eşbütünleşme analizi sonuçları; modelde eşbütünleşik vektör bulunmadığını göstermektedir. Buna göre modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün değildir.

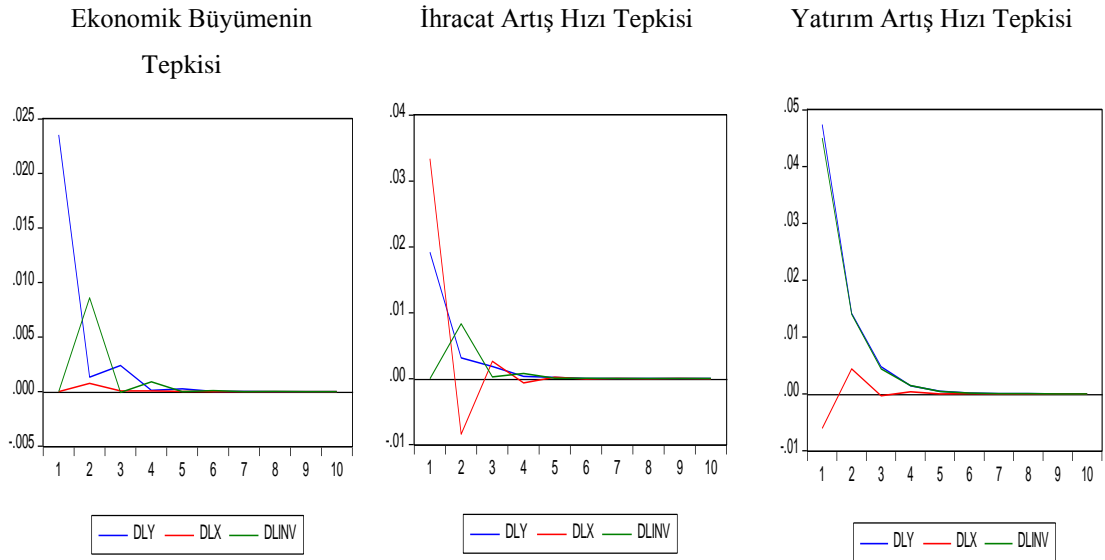
Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemeye yönelik Granger Nedensellik Analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Model 1: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	F Testi Değeri	Olasılık Değeri
İhracat artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	0,845271	0,6553
Yatırım artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	12,94230	0,0015
Ekonomik büyüme ihracatın Granger nedeni değildir.	0,383685	0,8254
Yatırım artış hızı ihracatın Granger nedeni değildir.	4,586220	0,1010
Ekonomik büyüme yatırımların Granger nedeni değildir.	1,436428	0,4876
İhracat artış hızı yatırımların Granger nedeni değildir.	3,228668	0,1990

Model 1’de kullanılan değişkenler arasında yapılan Granger Nedensellik Analizi test sonuçlarına göre, sadece yatırım artış hızından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır. Buna göre yatırım artış hızı, ekonomik büyümenin Granger nedenidir demek mümkündür.

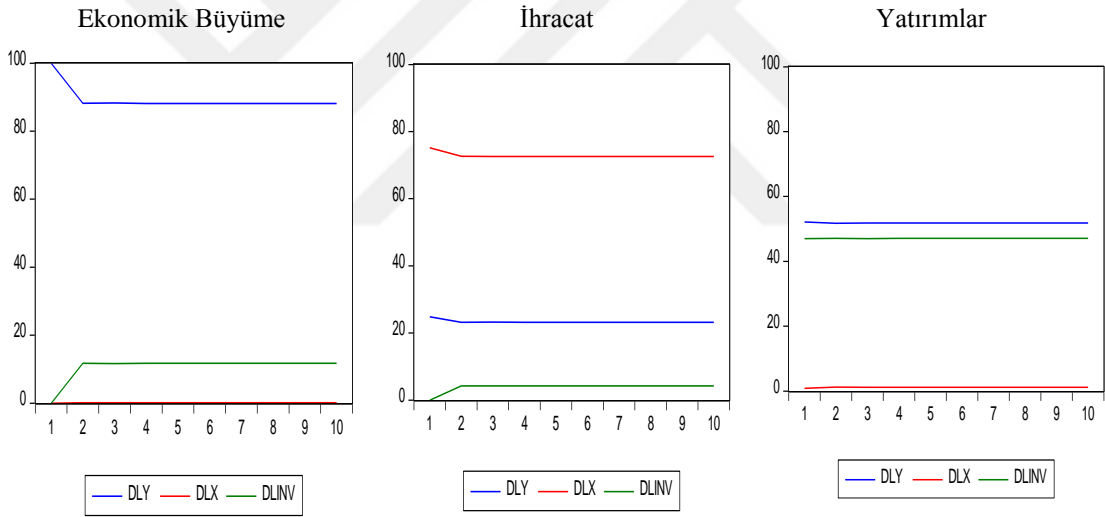
Bu aşamada alternatif olarak eşbütünleşme tablosunda belirlenen gecikme sayısı ile VAR modeli kurulmuş ve İtki-Tepki Analizleri ve varyans ayrıştırması yapılarak değişkenlerin birbirlerine karşı nasıl tepki verecekleri belirlenmeye çalışılmıştır. Model 1’de yer alan değişkenler ile yapılan İtki-Tepki Analizleri ile hata terimine gelen %1’lik bir şokun karşısında diğer değişkenlerin nasıl tepki verdikleri ölçülmüş ve grafikleri aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 10. Model 1: İtki- Tepki Fonksiyonu Grafikleri

İtki- Tepki Analizi sonuçlarının verildiği grafik 10 incelendiğinde; ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun ihracat artış hızını negatif yönlü etkilediği, yatırım artış hızında ise kısa süreli bir yükselme sonrası yine negatif yönlü bir etkiye sebep olduğu, ihracat artış hızında meydana gelecek bir standart sapmalı bir şokun ekonomik büyüme ve yatırım artış hızında negatif yönlü etkiye sebep olduğu ve son olarak yatırım artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun aynı oranda ekonomik büyümeyi etkilediği ve ihracat artış hızında kısa süreli bir yükselişten sonra negatif yönlü bir etkiye sebep olduğu görülmektedir.

Son olarak bir değişkendeki değişmelerin ne kadarının kendisinden ne kadarının modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek üzere varyans ayrıştırma analizi yapılmış ve grafikleri aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 11. Model 1: Varyans Ayrışması Grafikleri

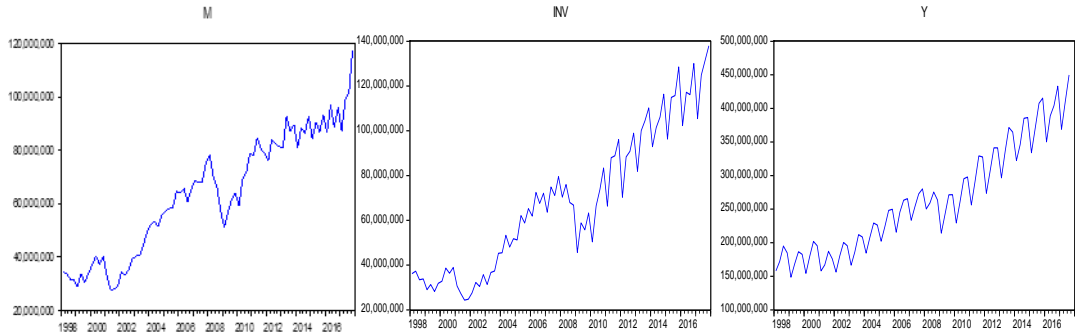
Grafik 11 incelendiğinde Model 1 değişkenleri üzerinde teker teker yapılan varyans ayrıştırması sonuçları görülmektedir. Ekonomik büyümede gerçekleşen değişikliğin ilk başta tamamı kendisinden kaynaklanırken 2 dönemde içsel etkinin azalarak belli bir noktadan (yaklaşık %90) sonra istikrarlı hale geldiği, yatırım artış hızının ekonomik büyümeye ilk aşamada hiç etkisi olmazken ekonomik büyümenin etkisinin azaldığı dönemde etkisi arttığı ve 2 dönem sonra (yaklaşık %10) etkisinin istikrarlı hale geldiği, ihracat artış hızının ise ekonomik büyümedeki değişiklikte hiç etkisinin olmadığı görülmektedir.

İhracat artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payının (yaklaşık %70- 75) bandında istikrarlı bir şekilde seyrettiği, ihracat artış hızındaki değişiklikte ekonomik büyümenin dışsal etkisi (yaklaşık %25- 20) bandında gerçekleşirken yatırım artış hızının etkisi ise (yaklaşık %3- 7) oranında gerçekleşmektedir.

Yatırım artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payı (yaklaşık %45) çizgisinde gerçekleşirken, ekonomik büyümenin yatırım artış hızı üzerindeki etkisi daha yüksek bir oranda gerçekleşmektedir. Ekonomik büyümenin yatırım artış hızı üzerindeki etkisi (yaklaşık %50) bandında gerçekleşirken ihracat artış hızının etkisi yok denecek kadar az bir oranda gerçekleşmektedir.

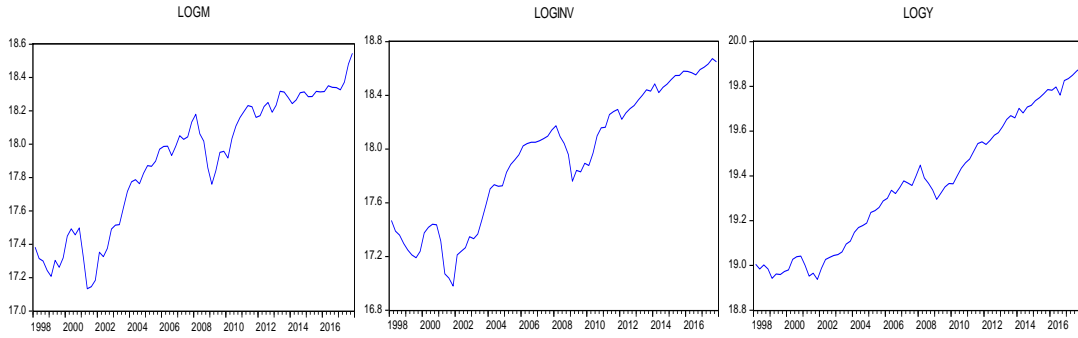
4.3.2. Model 2: İthalat, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

İthalat ve yatırımların ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelendiği 2. Model analizine geçmeden önce serilerin mevsimsellik içerip içermediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna göre modelde kullanılacak serilerin düzey grafikleri aşağıda gösterildiği gibidir (Grafik 12).

Grafik 12. Model 2: Serilerin Düzey Grafikleri

Grafik 12’de de görüldüğü gibi modeldeki seriler mevsimsellik içermektedir. Bu nedenle tüm seriler öncelikle Tramo/Seats Analizi ile mevsimsellikten arındırılmış daha sonra da serilerin doğrusal bir yapıya kavuşturulması amacıyla logaritmaları alınmış ve logaritmik düzeyleri grafik 13’te gösterilmiştir.

Grafik 13. Model 2: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri

Grafik 13'te görüldüğü üzere model 2'de kullanılacak olan serilere ait mevsimsellikten arındırılmış logaritmik düzey grafiklerin zamanla daha doğrusal bir yapıya kavuşmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yapılacak analizlerde verilerin mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik dönüşümleri yapılmış şekilleri kullanılacaktır.

Model ile ilgili analizlere öncelikle durağanlık analizi ile başlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle ADF birim kök testi daha sonra ise KPSS birim kök testi uygulanmıştır.

ADF birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 10'da gösterildiği gibidir.

Tablo. 10. Model 2: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	MacKinnon Kritik Değer (%1 ve %5)	ADF Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzey	-3,515536 -2,898623	0,828644	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-8,318825	
Logm	Düzey	-3,516676 -2,899115	-0,909956	I(1)
	1. fark	-3,517847 -2,899619	-6,460800	
Loginv	Düzey	-3,516676 -2,899115	-0,661260	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-6,499593	

- Düzeyde sabitli ve trendli model ;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 10 incelendiğinde tüm değişkenlerin sabitli model ile yapılan analizlerin düzey ADF test istatistik değerlerinin mutlak değeri kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) küçük olduğu görülmektedir. Buna göre değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı ve birim kök bulunmaktadır.

Değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrarlanan analizde ADF test değerlerinin mutlak değerlerinin kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) büyük olduğu görülmektedir. Buna göre tüm değişkenlerin 1. fark düzeyinde durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

Verilerin durağanlığının test edileceği diğer analiz türü KPSS birim kök testidir. KPSS birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 11’de gösterildiği gibidir.

Tablo. 11. Model 2: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	KPSS Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzyey	1,214821	I(1)
	1. fark	0,206940	
Logm	Düzyey	1,153697	I(1)
	1. fark	0,01447	
Loginv	Düzyey	1,143790	I(1)
	1. fark	0,091200	

- Düzeyde sabitli ve trendli model;1.fark modelde ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

ADF birim kök testinden farklı olarak KPSS birim kök testinde H_0 serilerde durağan olduğu ve birim kök içermedikleri üzerine kurulmuştur. KPSS testi sonuçlarının yer aldığı tablo 11 incelendiğinde değişkenlerin düzey KPSS test değerlerinin mutlak değerinin kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmez. Buna göre tüm değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrarlanan test sonucunda değişkenlere ait KPSS test istatistik değerlerin mutlak değerlerinin kritik değerlerden küçük olduğu ve değişkenlerin 1. fark düzeylerinde durağan oldukları ve birim kök içermedikleri görülmektedir.

ADF ve KPSS birim testleri ile yapılan durağanlık analizine göre modelde yer alan değişkenlerin 1. fark düzeyinde durağan oldukları tespit edildiğinden bundan sonraki analizlerde değişkenlerin 1. farkları alınarak devam edilecektir.

Durağanlık analizi sonrasında düzeyde durağan değişken olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen- Juselius eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre koentegrasyon testi uygulaması öncesinde optimal gecikme uzunluğunun farklı kriterler çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü modelde olması gerekenden daha fazla gecikme uzunluğu veri kaybını ortaya çıkararak serbestlik derecesinin düşmesine neden olacaktır. Bu sebeple gecikme sayısının doğru belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Üç aylık veriler kullanılmasına bağlı olarak maksimum gecikme uzunluğu 7 üzerinden Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 12’de, belirtilen bilgi kriterlerine göre hesaplanan gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 12. Model 2: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	162,3298	NA	2,55e-06	-4,365200	-4,271071	-4,327688
1	431,1590	508,1977	2,07e-09	-11,48381	-11,10729*	-11,33376*
2	440,6013	17,07375	2,05e-09	-11,49593	-10,83703	-11,23334
3	452,9480	21,31085	1,87e-09	-11,58762	-10,64633	-11,21250
4	463,5571	17,43948*	1,80e-09*	-11,63170*	-10,40803	-11,14405
5	468,0908	7,080078	2,06e-09	-11,50934	-10,00328	-10,90915
6	476,8956	13,02630	2,10e-09	-11,50399	-9,715548	-10,79126
7	483,8993	9,786046	2,27e-09	-11,44930	-9,378471	-10,62404

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 12’ e göre 4. gecikmede LR, FPE ve AIC değerlerinin aynı yönde olduğu görülmekte ve bu kriterleri minimum yapan (4) gecikme uzunluğu model için uygun gecikme uzunluğu olarak görülmektedir. Ancak seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon olup olmadığı test edilmiş ve otokorelasyon olmadığı görülünce (4) gecikme uzunluğu analiz için uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir.

Belirlenen optimal gecikme uzunluğu çerçevesinde sabitli ve trendli model, Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre Johansen eşbütünleşme testi bulguları ise Tablo 13’de yer almaktadır.

Tablo 13. Model 2: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Model 2: $y = f(m, inv)$				
Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (iz)				
Gecikme sayısı 4				
Sabitli ve trendli model				
Hipotezler	Özdeğer	iz istatistik	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,163319	20,91856	29,79707	0,3627
En fazla 1	0,074409	7,545112	15,49471	0,5152
En fazla 2	0,023010	1,745889	3,841466	0,1864

Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (Max-eigen değer)				
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,163319	13,37344	21,13162	0,4184
En fazla 1	0,074409	5,799224	14,26460	0,6391
En fazla 2	0,023010	1,745889	3,841466	0,864

- Düzeyde sabitli ve trendli model; 1. farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 13'te görüldüğü gibi model 2 kapsamında yapılan eşbütünleşme analizi sonuçları; modelde eşbütünleşik vektör bulunmadığını göstermektedir. Buna göre modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemeye yönelik Granger Nedensellik Analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablo 14'te verilmiştir.

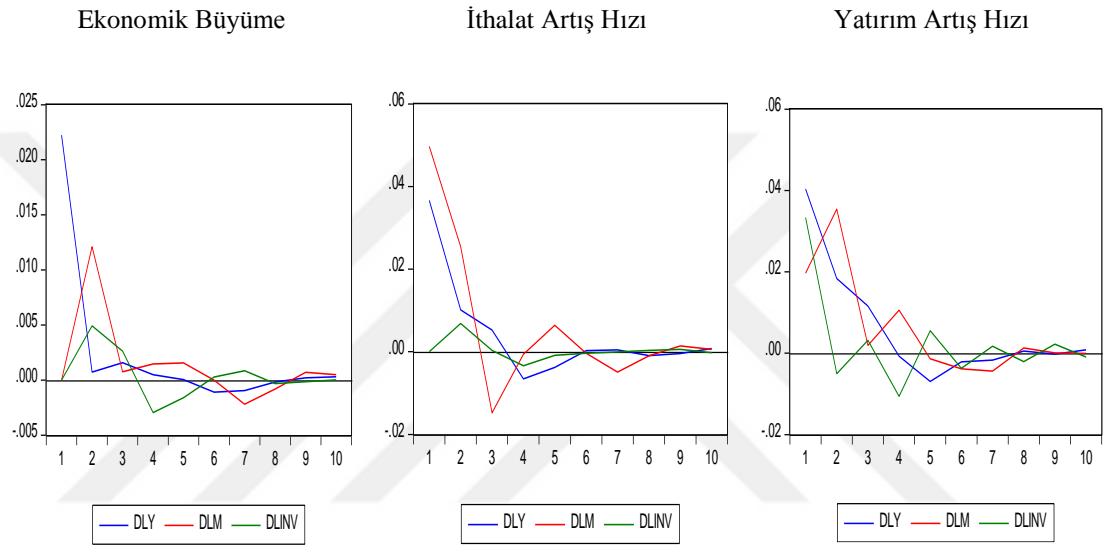
Tablo 14: Model 2: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H₀ Hipotezi	F Testi Değeri	Olasılık Değeri
İthalat artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	12,47511	0,0059
Yatırım artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	5,266381	0,1533
Ekonomik büyüme ithalatın Granger nedeni değildir.	7,176659	0,0665
Yatırım artış hızı ithalatın Granger nedeni değildir.	1,060010	0,7867
Ekonomik büyüme yatırımların Granger nedeni değildir.	4,639530	0,2002
İthalat artış hızı yatırımların Granger nedeni değildir.	29,27143	0,000

Model 2'de kullanılan değişkenler arasında yapılan Granger Nedensellik Analizi test sonuçlarına göre, ithalat artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de yatırım artış hızına tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Buna göre ithalat artış hızı ekonomik büyüme ve yatırım artış hızının Granger nedenidir demek mümkündür.

Bu aşamada eşbütünleşme tablosunda belirlenen gecikme sayısı ile VAR modeli kurulmuş ve İtke-Tepki Analizleri ve varyans ayrıştırması yapılarak değişkenlerin birbirlerine karşı nasıl tepki verdikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Model 2’de yer alan değişkenler ile yapılan İtke-Tepki Analizleri ile hata terimine gelen %1’lik bir şokun karşısında diğer değişkenlerin nasıl tepki verdikleri ölçülmüş ve grafikleri şekilde gösterilmiştir:

Grafik 14. Model 2: İtke- Tepki Fonksiyonu Grafikleri

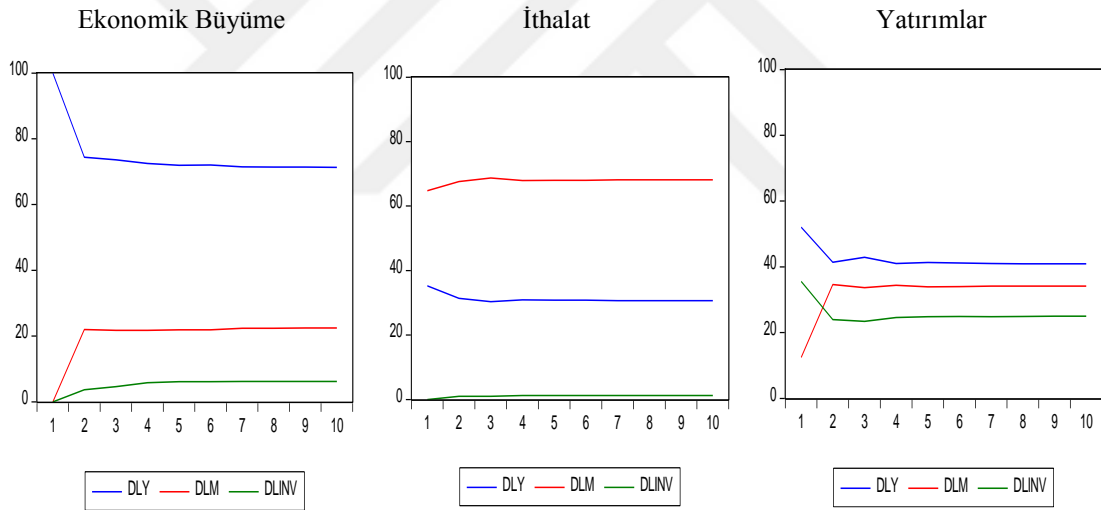
İtke- Tepki Analizi sonuçlarının verildiği grafik 14 incelendiğinde; ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun; ithalat artış hızını yaklaşık 1 dönem kadar pozitif, sonrasında 1 dönem kadar negatif etkilediği daha sonrasında ise ithalat artış hızının birkaç dönem aşağı yukarı yönde etkilendiği, yatırım artış hızında da benzer bir durum söz konusudur ama etkisi o kadar şiddetli değildir. Yatırım artış hızında ilk olarak kısa süreli bir yükselişin ardından düşüş, sonrasında ise aşağı yukarı yönde hareket görülmektedir.

İthalat artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı bir şok; ekonomik büyümede negatif bir etkiye sebep olmaktadır ve ekonomik büyüme birkaç dönemde bir miktar toparlanma göstermektedir. Yatırım artış hızında ise öncelikle kısa süreli

bir artışa sebep olur ancak devamında yatırım artış hızı olumsuz etkilenir ve düşüş yaşamaktadır.

Yatırım artış hızında meydana gelen bir standart sapmalık bir şok; ithalat artış hızında kısa süreli bir yükselişe sebep olurken devamında düşüşe sebep olur ve ithalat artış hızı bir miktar toparlanma döneminden sonra yeniden düşüş trendine girer. Ekonomik büyüme ise yatırım artış hızına paralel bir biçimde etkilenir ancak yatırım artış hızında yaşanan kısa süreli toparlanma döneminde bile ekonomik büyüme düşüşünü sürdürmektedir.

Son olarak bir değişkendeki değişmelerin ne kadarının kendisinden ne kadarının modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek üzere varyans ayrıştırma analizi yapılmış ve grafikleri aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 15. Model 2: Varyans Ayrışması Grafikleri

Grafik 15 incelendiğinde Model 2 değişkenleri üzerinde teker teker yapılan varyans ayrıştırması sonuçları görülmektedir. Ekonomik büyümede gerçekleşen değişikliğin ilk başta tamamı kendisinden kaynaklanırken 2 dönemde içsel etkinin azalarak belli bir noktadan (yaklaşık %70) sonra istikrarlı hale geldiği, yatırım artış hızının ekonomik büyümeye ilk aşamada hiç etkisi olmazken ekonomik büyümenin etkisinin azaldığı dönemde yatırım artış hızının etkisinin arttığı ve 2 dönem sonra

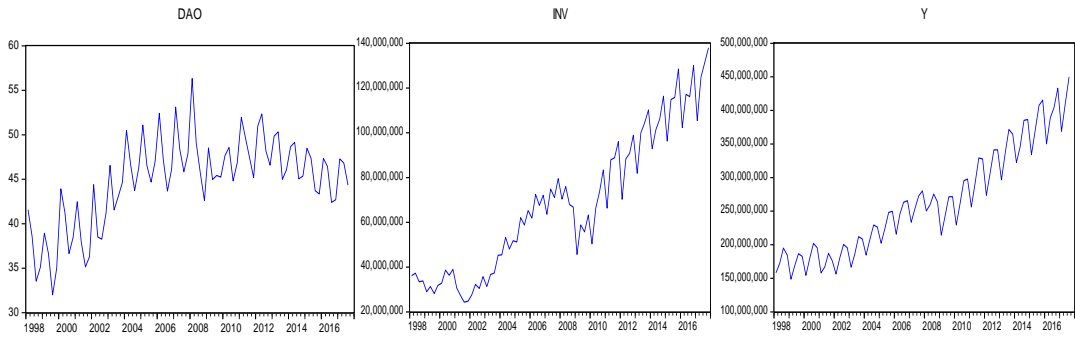
(yaklaşık %20'nin üzerinde) bir seviyede yatay hareket ettiği, ithalat artış hızının ise zaman içerisinde (yaklaşık %5'e kadar) artan bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

İthalat artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payının (yaklaşık %65- 70) bandında yatay bir şekilde seyrettiği, ithalat artış hızındaki değişimde ekonomik büyümenin (yaklaşık %25- 30) seviyelerinde etkisi gözlemlenirken yatırım artış hızının ithalat üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmektedir.

Yatırım artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payı (yaklaşık %20- 25) seviyelerinde seyrederken, ekonomik büyümenin (yaklaşık % 40) ve ithalat artış hızının (yaklaşık %30- 35) etkisinin olduğu görülmektedir.

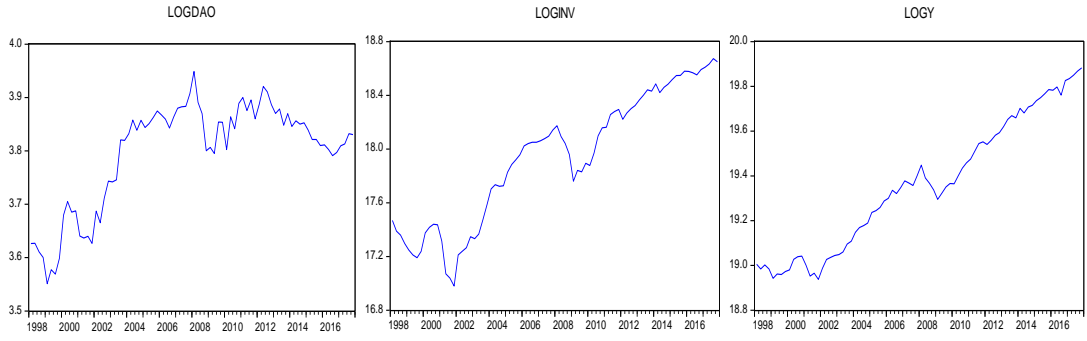
4.3.4. Model 3: Dışa Açıklık Oranı, Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Dışa açıklık ve yatırımların ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelendiği 3. Model analizine geçmeden önce serilerin mevsimsellik içerip içermediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna göre modelde kullanılacak serilerin düzey grafikleri aşağıda gösterildiği gibidir (Grafik 16).

Grafik 16. Model 3: Serilerin Düzey Grafikleri

Grafik 16'da da görüldüğü gibi modeldeki seriler mevsimsellik içermektedir. Bu nedenle tüm seriler öncelikle Tramo/ Seats analizi ile mevsimsellikten arındırılmış daha sonrada serilerin doğrusal bir yapıya kavuşturulması amacıyla logaritmaları alınmış ve logaritmik düzeyleri grafik 17'de gösterilmiştir.

Grafik 17. Model 3: Serilerin Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Düzey Değerleri

Grafik 17’de görüldüğü üzere model 3’de kullanılacak olan serilere ait mevsimsellikten arındırılmış logaritmik düzey grafiklerin zamanla daha doğrusal bir yapıya kavuşmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yapılacak analizlerde verilerin mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik dönüşümleri yapılmış şekilleri kullanılacaktır.

Model ile ilgili analizlere öncelikle durağanlık analizi ile başlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle ADF birim kök testi daha sonra ise KPSS birim kök testi uygulanmıştır.

ADF birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 15’de gösterildiği gibidir.

Tablo. 15. Model 3: Durağanlık Analizi; ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	MacKinnon Kritik Değer (%1 ve %5)	ADF Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzey	-3,515536 -2,898623	0,828644	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-8,318825	
Logdao	Düzey	-3,515536 -2,898623	-1,857344	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-9,838677	
Loginv	Düzey	-3,516676 -2,899115	-0,661260	I(1)
	1. fark	-3,516676 -2,899115	-6,499593	

- Düzeyde sabitli ve trendli model;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 15 incelendiğinde tüm değişkenlerin sabitli model ile yapılan analizlerin düzey ADF test istatistik değerlerinin mutlak değeri Kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) küçük olduğu görülmektedir. Buna göre değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı ve birim kök bulunmaktadır.

Değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrarlanan analizde ADF test değerlerinin mutlak değerlerinin Kritik değerlerden (%1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde) büyük olduğu görülmektedir. Buna göre tüm değişkenlerin 1. fark düzeyinde durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

Verilerin durağanlığının test edileceği diğer analiz türü KPSS birim kök testidir. KPSS birim kök testi sonuçları aşağıda verilen tablo 16'da gösterildiği gibidir.

Tablo. 16. Model 3: Durağanlık Analizi; KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Analiz Düzeyi	KPSS Test İstatistiği	Karar
Logy	Düzy	1,214821	I(1)
	1. fark	0,206940	
Logdao	Düzy	0,752471	I(1)
	1. fark	0,183340	
Loginv	Düzy	1,143790	I(1)
	1. fark	0,091200	

- Düzeyde sabitli ve trendli model;1.fark modelde ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

ADF birim kök testinden farklı olarak KPSS birim kök testinde H_0 serilerde durağan olduğu ve birim kök içermedikleri üzerine kurulmuştur. KPSS testi sonuçlarının yer aldığı tablo 16 incelendiğinde değişkenlerin düzey KPSS test değerlerinin mutlak değerinin kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmez. Buna göre tüm değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrarlanan test sonucunda değişkenlere ait KPSS test istatistik değerlerin mutlak değerlerinin kritik değerlerden küçük olduğu ve değişkenlerin 1. fark düzeylerinde durağan oldukları ve birim kök içermedikleri görülmektedir.

ADF ve KPSS birim testleri ile yapılan durağanlık analizine göre modelde yer alan değişkenlerin 1. fark düzeyinde durağan oldukları tespit edildiğinden bundan sonraki analizlerde değişkenlerin 1. farkları alınarak devam edilecektir.

Durağanlık analizi sonrasında düzeyde durağan değişken olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen- Juselius eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre koentegrasyon testi uygulaması öncesinde optimal gecikme uzunluğunun farklı kriterler çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü modelde olması gerekenden daha fazla gecikme uzunluğu veri kaybını ortaya çıkararak serbestlik derecesinin düşmesine neden olacaktır. Bu sebeple gecikme sayısının doğru belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Üç aylık veriler kullanılmasına bağlı olarak maksimum gecikme uzunluğu 7 üzerinden Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 17’de, belirtilen bilgi kriterlerine göre hesaplanan gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 17. Model 3: Eşbütünleşme Analizi İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	183,7715	NA	1,42e-06	-4,952643	-4,858515	-4,915131
1	465,9433	533,4208	7,97e-10	-12,43680	-12,06029*	-12,28676
2	481,5753	28,26601*	6,66e-10*	-12,61850*	-11,95960	-12,35592*
3	487,1150	9,561605	7,34e-10	-12,52370	-11,58241	-12,14858
4	493,7011	10,82661	7,89e-10	-12,45757	-11,23390	-11,96991
5	503,7923	15,75884	7,74e-10	-12,48746	-10,98141	-11,88727
6	508,7662	7,358534	8,77e-10	-12,37715	-10,58871	-11,66443
7	514,9344	8,618598	9,69e-10	-12,29957	-10,22875	-11,47431

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 17’ye göre 2. gecikmede LR, FPE, AIC ve HQ değerlerinin aynı yönde olduğu görülmekte ve bu kriterleri minimum yapan (2) gecikme uzunluğu model için uygun gecikme uzunluğu olarak görülmektedir. Ancak seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon olup olmadığı test edilmiş ve otokorelasyon olmadığı görülünce (2) gecikme uzunluğu analiz için uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir.

Belirlenen optimal gecikme uzunluğu çerçevesinde sabitli ve trendli model, Trace (iz) ve Max-Eigen istatistiklerine göre Johansen eşbütünleşme testi bulguları ise Tablo 18’de yer almaktadır.

Tablo 18. Model 3: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (İz)				
Gecikme sayısı 4				
Sabitli ve trendli model				
Hipotezler	Özdeğer	İz istatistik	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,182033	26,80663	29,79707	0,1064
En fazla 1	0,128724	11,33478	15,49471	0,1917
En fazla 2	0,009365	0,724485	3,841466	0,3947

Kısıtsız Koentegrasyon Rank Test (Max-eigenvalue)				
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik değer %5	Olasılık**
Yok	0,182033	15,47185	21,13162	0,2572
En fazla 1	0,128724	10,61030	14,26460	0,1749
En fazla 2	0,009365	0,724485	3,841466	0,3947

- Düzeyde sabitli ve trendli model;1.farkta ise sabitli model kullanılmıştır.
- Düzey modelinde kritik değerler: %1: 0,216 ve %5: 0,146
- 1. fark modelde kritik değerler: %1: 0,739 ve %5: 0,463

Tablo 18’de görüldüğü gibi model 3 kapsamında yapılan eşbütünleşme analizi sonuçları; modelde eşbütünleşik vektör bulunmadığını göstermektedir. Buna göre modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemeye yönelik Granger Nedensellik Analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19: Model 3: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

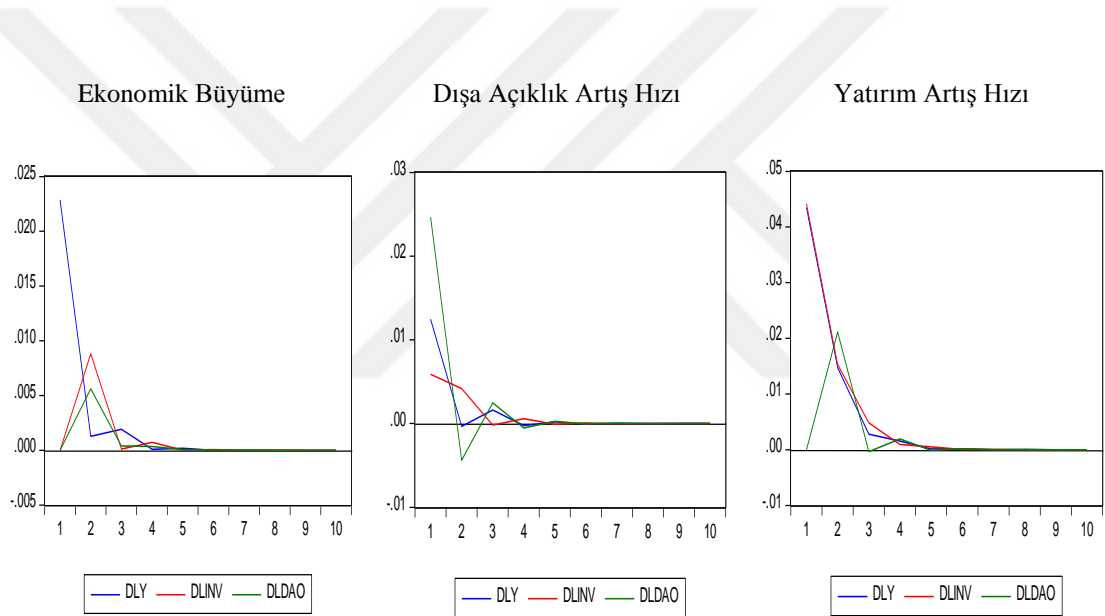
H₀ Hipotezi	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
Dışa açıklık oranı artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	5,076739	0,0242
Yatırım artış hızı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.	8,871724	0,0029
Ekonomik büyüme dışa açıklık oranı Granger nedeni değildir.	0,538888	0,4629
Yatırım artış hızı dışa açıklık oranının Granger nedeni değildir.	2,849009	0,0914
Ekonomik büyüme yatırımlar Granger nedeni değildir.	0,376866	0,5393
Dışa açıklık oranı artış hızı yatırımların Granger nedeni değildir.	9,826217	0,0017

Model 3’de kullanılan değişkenler arasında yapılan Granger Nedensellik Analizi test sonuçlarına göre, dışa açıklık oranı artış hızından hem büyümeye hem de yatırım artış hızına, yatırım artış hızından da ekonomik büyümeye tek yönlü

nedensellik saptanmıştır. Buna göre dışa açıklık oranı artış hızı, ekonomik büyüme ile yatırım artış hızınının, yatırım artış hızı da ekonomik büyümenin Granger nedenidir demek mümkündür.

Bu aşamada eşbütünleşme tablosunda belirlenen gecikme sayısı ile VAR modeli kurulmuş ve İtki-Tepki Analizleri ve varyans ayrıştırması yapılarak değişkenlerin birbirlerine karşı nasıl tepki verdikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Model 3'de yer alan değişkenler ile yapılan İtki-Tepki Analizleri ile hata terimine gelen %1'lik bir şokun karşısında diğer değişkenlerin nasıl tepki verdikleri ölçülmüş ve grafikleri şekilde gösterilmiştir:

Grafik 18. Model 3: İtki- Tepki Fonksiyonu Grafikleri

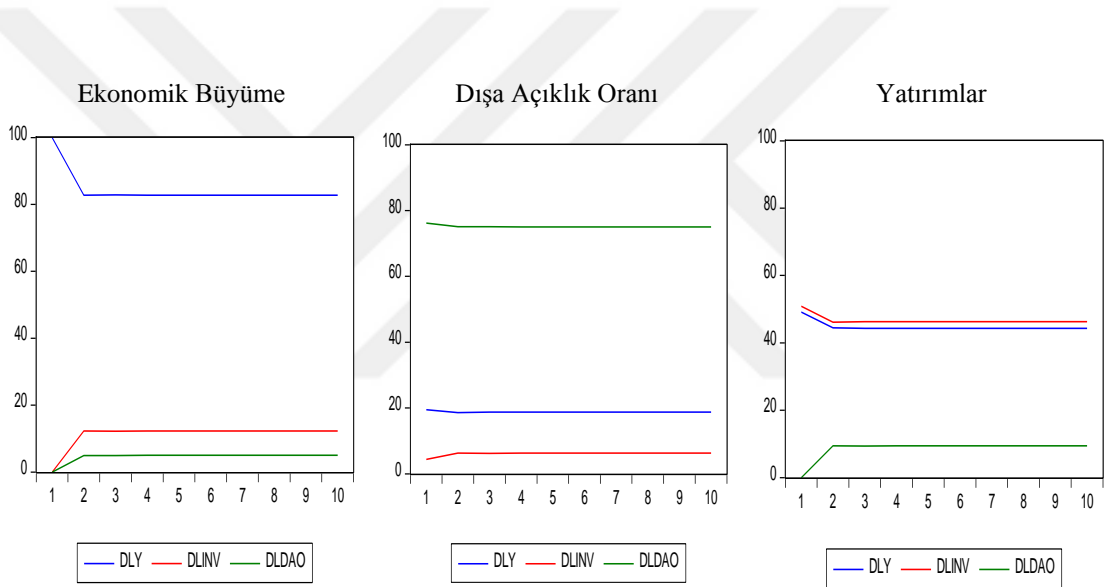
İtki- Tepki Analizi sonuçlarının verildiği grafik 18 incelendiğinde; ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun; dışa açıklık oranı artış hızından kısa bir dönem için yükselişe devamında ise düşüşe, yatırım artış hızında ise benzer biçimde kısa süreli bir artış ve sonrasında düşüşe sebep olduğu görülmektedir.

Dışa açıklık oranı artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı şok; ekonomik büyümede birkaç dönemlik dramatik bir düşüş ardından toparlanma ve

sonrasında yatay bir seyir izlemesine, yatırım artış hızında ise kısa süreli bir düşüşten sonra yatay bir seyirde hareket etmesine sebep olmaktadır.

Yatırım artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı bir şok; dışa açıklık oranı artış hızında kısa süreli yükseliş ve ardından gelen dramatik düşüş ve sonrasında yatay bir seyirde hareket etmesine, ekonomik büyümede ise kendisi ile birlikte düşüşe ve devamında yatay düzeyde hareket etmesine sebep olur.

Son olarak bir değişkendeki değişmelerin ne kadarının kendisinden ne kadarının modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek üzere varyans ayrıştıma analizi yapılmış ve grafikleri aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 19. Model 3: Varyans Ayrışması Grafikleri

Grafik 19 incelendiğinde Model 3 değişkenleri üzerinde teker teker yapılan varyans ayrıştırmaları sonuçları görülmektedir. Ekonomik büyümede gerçekleşen değişikliğin ilk başta tamamı kendisinden kaynaklandığı, 2 dönemlik bir süre zarfında içsel etkinin azalarak belli bir noktadan (yaklaşık %80- 83) sonra yatay seyrederken, yatırım artış hızından ekonomik büyümeye ilk aşamada hiç etkisi olmazken ekonomik büyümenin etkisinin azaldığı dönemde etkisinin arttığı ve (yaklaşık %10- 15 aralığında) istikrarlı hale geldiği, dışa açıklık oranı artış hızında ise başta bir etkisi yok iken 2 dönem içerisinde etkisinin (yaklaşık %5'e kadar) yükseldiği ve yatay bir seyirde etkinin devam ettiği görülmektedir.

Dışa açıklık oranı artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payının yaklaşık %70- 75 aralığında olduğu ve bu bantta istikrarlı bir şekilde devam ettiği, dışa açıklık oranı artış hızında yaşanan değişimde ekonomik büyümenin yaklaşık %20 ve yatırım artış hızının ise yaklaşık %5 etkisi olduğu görülmektedir.

Yatırım artış hızında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; içsel olarak kendisinin bu değişiklikteki payı ile ekonomik büyümenin payının yaklaşık % 45- 50 aralığında olduğu ve dışa açıklık oranı artış hızının yaklaşık %10 etkisinin olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik sistemlerin en temel amaçlarından birisi sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmak ve politikalar üretmektir. Ancak günümüz ekonomik koşullarında sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak oldukça zor bir hal almıştır. Dünya genelinde yaşanan küreselleşme, piyasa şartlarındaki değişim, üretim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, iş gücü arz ve talep niteliğinde meydana gelen değişim, sermaye stoku ve fiyat istikrarsızlıkları, piyasaya arz edilen mallara karşı talepte yaşanan düzensizlikler, müşteri talebinin bir anda tersine dönmesi, siyasi ve toplumsal istikrarsızlıklar gibi olgular sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmaktadır.

Günümüzde ekonomik alanda yaşanan onca değişikliğe rağmen değişmeyen gerçeklerden birisi dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve çoğu zaman karşılıklı bir ilişki olduğu gerçeğidir. Ekonomilerinde bu ilişkiyi yakalayan ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirdikleri ve gelişmiş ülkeler adında ülkeler topluluğu haline geldikleri yadsınamaz bir gerçektir. Kimi zaman ortaya çıkan bu ilişki ülkelerin bu alanda yürüttükleri politikalarla doğrudan orantılıdır.

Bu bağlamda geçmişten günümüze dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda bilim insanı bu alanda teoriler üretmiş ve ülkelerin ekonomilerine yön vermiştir. Kimi zaman başarılı görülen bu teorilerin zaman içerisinde piyasa koşulları ve diğer faktörlerde yaşanan değişime paralel etkilerini kaybettikleri görülmektedir. Bundan dolayı zamanın ekonomik şartlarına göre, güncel olarak dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi ihtiyacı bir sorunsal olarak karşımızda durmaktadır.

Bu ihtiyaç hemen her ülke için hissedilmektedir. Nitekim ülkemizde de bu ihtiyacın Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren hissedildiği ortadadır. 1923 ile başlayan yeni dönemde yeni bir ekonomik sistem kurulması için farklı politikalar uygulanmıştır. 1960 ile başlayan dönemde ise ciddi bir politika değişikliğine gidilmiş ve planlı kalkınma ve ithal ikameci dış ticaret anlayışı benimsenmiştir. Yaklaşık 20 yıl süren bu deneme sonunda yaşanan ekonomik kriz sonucunda ithal ikameci politika terk edilerek serbest dış ticaret politikası benimsenmiştir. 1980 yılı sonrası dünya ile piyasa koşullarına göre entegre olmaya çalışan Türkiye o tarihten sonra da

birden fazla ekonomik kriz yaşamıştır. Türkiye ekonomisi son yaşadığı krizlere rağmen dış ticaret alanında köklü bir politika değişikliğine gitmemiştir. Özellikle 2001 krizinden sonra dış ticaret hacminde oldukça yüksek rakamlara ulaşılmış ve buna paralel olarak belli bir oranda ekonomik büyümenin sağlanmış olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin araştırılması, buna göre teoriler üretilerek piyasaya bu şekilde yön verilmesi oldukça önemlidir. Dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik analizlerle araştırıldığı bu çalışmada 3 model kurularak uygulama yapılmıştır. Model 1’de ihracat ve yatırımların büyüme üzerindeki etkisi ve aralarındaki ilişki araştırılmıştır. İlk olarak serilerin doğrusal bir yapıya kavuşturulması amacıyla mevsimsellik içerip içermediğine bakılmış ve mevsimsellik içerdiklerinden mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmaları alınarak uygulamaya dahil edilmiştir. Serilerin birim kök içermesi yani durağan olmaması halinde sahte regresyon ihtimaline karşı ADF ve KPSS birim kök testleri uygulanarak serilerin durağanlıkları sınanmıştır. Her iki testte de serilerin düzeyde durağan olmamalarından dolayı, birinci farkları alınarak seriler durağan hale getirilmiştir.

VAR modeli kurularak denklemin gecikme sayıları hesaplanmış ve seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek adına Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda serilerin eşbütünleşik olmadığı yani aralarında uzun dönemli bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemeye yönelik Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda sadece yatırım artış hızından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır.

Bu aşamada yeniden VAR modeli kurulmuş ve İtki-Tepki Analizleri ve varyans ayrıştırması yapılarak değişkenlerin birbirlerini nasıl etkiledikleri ve etkiye karşı nasıl tepki verdikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İtki- Tepki Analizi sonuçlarına göre; serilerde meydana gelen bir standart sapmalı şokun diğer değişkenleri olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Varyans ayrıştırması analizi sonucunda, ekonomik büyümede gerçekleşen değişikliğin yaklaşık %90’ının kendisinden, yaklaşık %10’unun yatırım artış

hızından kaynaklandığı, ihracat artış hızının ise ekonomik büyümedeki değişiklikte hiç etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. İhracat artış hızında yaşanan bir değişiklikte değişikliğin yaklaşık %70- 75'inin kendisinden, yaklaşık %25- 20'sinin ekonomik büyümeden ve yaklaşık %3- 7'sinin yatırım artış hızından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Yatırım artış hızında yaşanan bir değişiklikte; yaklaşık %45'i kendisinden, yaklaşık %50 ile yatırım artış hızının kendisinden daha yüksek bir oranda ekonomik büyümeden ve yok denecek bir miktarda ihracat artış hızından kaynaklandığı belirlenmiştir.

İthalat ve yatırımların büyüme üzerindeki etkisi ve aralarındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla model 2 denklemi kurulmuştur. Model 1'de izlenen yol model 2'de de izlenmiş ve aynı uygulamalar yapılmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi'nde seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme tespit edilemeyince Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda; artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de yatırım artış hızına tek yönlü nedensellik saptanmıştır.

İtki- Tepki Analizi sonuçlarına göre; ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun; ithalat artış hızı ve yatırım artış hızını dalgalı bir biçimde aşağı yukarı yönlü olarak etkilediği ancak yatırım artış hızındaki dalgalanma şiddetinin ithalat artış hızına göre daha az olduğu belirlenmiştir. İthalat artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı bir şokun; ekonomik büyümeyi ve yatırım artış hızını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Yatırım artış hızında meydana gelen bir standart sapmalı şokun; ithalat artış hızında kısa süreli bir yükselişe sebep olurken devamında düşüşe sebep olduğu, ekonomik büyümenin ise yatırımlara paralel bir biçimde etkilendiği belirlenmiştir.

Varyans ayrıştırması analiz sonucunda; ekonomik büyümede meydana gelen bir değişikliğin yaklaşık %70'inin kendisinden, yaklaşık %20'nin üzerinde bir oranda yatırım artış hızından ve yaklaşık %5'e kadar olan kısmının ithalat artış hızından kaynaklandığı tespit edilmiştir. İthalat artış hızında meydana gelen bir değişikliğin, yaklaşık %65- 70'inin kendisinden, yaklaşık %25- 30'unun ekonomik büyümeden kaynakladığı buna karşın yatırım artış hızının ithalat artış hızı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Yatırım artış hızında meydana gelen bir değişikliğin, yaklaşık %20- 25'inin kendisinden, yaklaşık % 40'ının ekonomik

büyümeden ve yaklaşık %30- 35'inin ithalat artış hızından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Dışa açıklık oranı ve yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile aralarındaki ilişkinin tespiti amacıyla model 3 denklemi kurulmuştur. Bu modelde de diğer modellerde izlenen yol izlenmiş ve aynı uygulamalar yapılmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi'nde seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme tespit edilemeyince Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda; dışa açıklık oranı artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de yatırım artış hızına, yatırım artış hızından da ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik saptanmıştır.

İtki- Tepki Analizi sonucunda; büyümede meydana gelen bir standart sapmalık şokun; ve yatırım artış hızında kısa bir dönemlik bir yükselişe ve devamında ise düşüşe sebep olduğu görülmektedir. Dışa açıklık oranı artış hızında meydana gelen bir standart sapmalık şokun, ekonomik büyüme ve yatırım artış hızında kısa süreli bir düşüşten sonra yatay bir seyirde hareket etmesine sebep olduğu belirlenmiştir. Yatırım artış hızında meydana gelen bir standart sapmalık şokun, dışa açıklık oranı artış hızında kısa süreli yükseliş ve ardından gelen dramatik düşüşe, ekonomik büyümede ise kendisi ile birlikte düşüşe ve devamında yatay düzeyde hareket etmesine sebep olduğu tespit edilmiştir.

Varyans ayrıştırması analizi sonucunda, ekonomik büyümede meydana gelen bir değişikliğin yaklaşık %80-83 oranında kendisinden, yaklaşık %10-15'inin yatırım artış hızından ve yaklaşık %5'inin dışa açıklık oranı artış hızından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dışa açıklık oranı artış hızında meydana gelen bir değişikliğin yaklaşık %70-75'inin kendisinden, yaklaşık %20'sinin ekonomik büyümeden ve yaklaşık %5'inin yatırım artış hızından kaynaklandığı belirlenmiştir. Yatırım artış hızında meydana gelen bir değişikliğin ise, yaklaşık %45-50'si hem kendisinden hem de ekonomik büyümeden, yaklaşık %10'unun dışa açıklık oranı artış hızından kaynaklandığı belirlenmiştir.

Türk ekonomisinin 1998- 2017 yıllarını kapsayan ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığının araştırıldığı bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular özetlendiğinde; Türk ekonomisinin belirtilen 20 yıllık süreçte göstermiş olduğu dış ticaret ve ekonomik büyüme performansları arasında

eşbütünlük bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak ilk olarak, yatırım artış hızından ekonomik büyümeye, ikinci olarak ithalat artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de yatırım artış hızına ve son olarak da dışa açıklık oranı artış hızından hem ekonomik büyümeye hem de yatırım artış hızına, yatırım artış hızından da ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar ise ekonomik büyümenin ithalat, yatırımlar ve dışa açıklık oranından etkilendiği, yatırımların ise ithalat ve dışa açıklık oranından etkilendiğini göstermektedir.

Bununla birlikte bu faktörlerin birbirlerini ne ölçüde etkilediklerine baktığımızda; ihracat artış hızının ekonomik büyüme üzerinde hemen hemen hiç etkisi yok iken yatırım artış hızı %20 ve ithalat artış hızı ile dışa açıklık oranı artış hızından ise %5 gibi oranlarda etkilemektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin yatırım artış hızından üzerinde %50 gibi gibi oldukça yüksek bir oranda etkilmektedir. Hatta yatırım artış hızında meydana gelen bir birimlik değişikliğe ekonomik büyümenin etkisi yatırım artış hızının kendi etkisinden göreceli olarak daha yüksektir. İhracat artış hızının yatırım artış hızı üzerinde bir etkisi bulunmazken, ithalat artış hızı %30-35 ve dışa açıklık oranı artış hızını ise %10 civarında etkilemektedir. Ekonomik büyüme ihracat, ithalat ve dışa açıklık oranı artış hızından yaklaşık %20-30 oranında etkilemektedir. Yatırım artış hızı ise ithalat artış hızını etkilemezken ihracat artış hızını ve dışa açıklık oranı artış hızını %3-7 oranında etkilemektedir.

Bu sonuçları geleceğe yönelik bir bakış açısıyla değerlendirerek bazı öneriler üretmek mümkündür;

- Yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olduğu bilindiğine göre yatırım miktarının artırılması ile birlikte dolaylı olarak ekonomik büyümeye katkı sağlanacaktır. Bunun yanında ekonomik büyümenin yatırımlar üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda bu iki faktörün temelde birbirlerini besledikleri, birisi arttığı zaman diğerinde artacağı ortadadır. O yüzden ekonomik büyüme gerçekleşirken yatırımlar artacak yatırımlar artarken ekonomik büyüme sağlanacaktır.
- İthalatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olması Türkiye ekonomisinde belirtilen süreçte ithalata dayalı bir ekonomik modelin ortaya çıktığını

göstermektedir. Ayrıca ithalat ekonomik büyüme yanında yatırımları da etkilediğinden dolayı olarak yine ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ekonomik politika ve düzenlemeler yapılırken ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

- Dışa açıklıkta ekonomik büyüme üzerinde hem direk hem de ithalat gibi yatırımları etkilediğinden dolayı olarak etkilidir. Araştırma kapsamında değerlendirilen süreçte ekonominin dışa açıklık oranı ile birlikte ekonomik büyümeye katkı sağlandığından sürekli olarak dışa açıklık oranını yükseltmeye yönelik politika ve düzenlemeler yapılması gerekmektedir.
- Tüm bunların yanında ihracatın ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerinde ciddi bir etkisinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu ihracatın gözardı edilmesini gerektirmemektedir. Aslında ihracat, sanayi üretimi, iç- dış ticaret, lojistik, döviz, cari açık gibi alanlarda oynadığı roller itibarıyla oldukça önemli bir faktördür.

KAYNAKÇA

Acaravcı, A. ve Akyol, M. (2017). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3 (1), 17- 33.

Acaravcı, A. ve Kargı, G. (2015). Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.

Acaravcı, A. ve Öztürk, İ. (2010). On the relationship between energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Europe. *Energy*, 35(12), 5412-5420.

Acet, H., Erdoğan, S. ve Köksal, M. (2016). İthalat, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye uygulaması. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (31), s. 145- 161.

Aksu, L. (2014). Türkiye’de 1960-2009 yıllarını kapsayan dış ticaret politikalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin ekonometrik analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1): 363- 408.

Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18) 2, 35- 47

Akyol, M. (2016). *Türkiye’de Yabancı Doğrudan Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Altınok, S. ve Çetinkaya, M. (2002). Devalüasyon ve Türkiye’de devalüasyon uygulamaları ve sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, s. 47-64.

Arvas, M. A. ve Torusdağ, M. (2016). İthalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği”, *IUJEAS*, Vol. 1, Issue 2, s. 1- 18.

Ay, A. ve Gerçekler, M. (2013). İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme nedensellikleri: Türkiye uygulaması (1998- 2010). *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50 (578), 17- 29.

Aydoğuş İ. ve Diler, H. G. (2006). Dış ticaret hadlerinin gelir etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* C. VIII, S. 1. s. 89- 102.

Aytaç, A. ve Akdoğan, U. (2012). Dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine bir nedensellik analizi: 2001-2011 Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2): 55- 70.

Barbaros, F. ve Karatepe, İ. D. (2009). 60’lı yıllarda Türkiye’ye ‘planlamadan’ bakış”. *Ege Akademik Bakış*, 9 (1): 261- 289.

Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 175- 186.

Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). Türkiye’de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s. 177- 198

Boratav, K. (2006). *Türkiye’de devletçilik*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

----- (2007). *Türkiye iktisat tarihi (1908- 2005)*, 11. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Bozkurt, H. ve Dursun, G. (2006). Bilgi iletişim teknolojileri ile yabancı doğrudan yatırım akımları arasındaki etkileşim: Türkiye için bir kointegrasyon analizi, 1980-2004. *Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Yönetimi Dergisi*, Cilt: 1-2, Özel Sayı, 44.

Bahmani-Oskooee, M. ve Alse, J. (1993). Export growth and economic growth: an application of cointegration and error-correction modelling. *The Journal of Developing Areas*, p.535-542.

Buluş, A. (2003). *Türk iktisat politikalarının tarihi temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi.

Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisinin tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Çeştepe, H., Yıldırım, E. ve Bayar, M. (2013). Doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme ve dış ticaret: Toda- Yamamoto yaklaşımıyla Türkiye'den nedensellik kanıtları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 27: 1- 37

Damayanthi M. G. S. ve Sandamali G. G. G. P. (2016). The relationship between economic growth and international trade in Sri Lanka: a review. <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/16752/J%20of%20Economics.218-229.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

Demirhan, E. (2005). Büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60, (4), s. 75-88.

Doğruel, F. ve Doğruel, S. A. (2000). *Bıçak sırtında büyüme ve istikrar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Dubey, K. D., Mishra, M., Iyer, M. Ve Mishra, S. K. (2014). *Business economics (paper: VI)*, Mumbai: Himalaya Publishing House.

Düzgün, R. (2008). Doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi yatırımlar arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Türkiye örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 Sayı:1, 196.

Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*, New York: Wiley.

Ertek, T. (1996). *Ekonometriye giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Erdal, A. ve Dilek, Ö. (2008). Kamu müdahaleciliğinin yeni evresi ve planlı ekonomi: 1960- 1980 dönemi. *Türkiye'nin ekonomi- politikleri: 1923-2007 içinde*, (Ed.: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Ankara: Orion Kitabevi, s. 123- 138.

Erdem, E. (2013). Türkiye'de finansal yapı, krizler ve ekonomik istikrar kararları. *Türkiye ekonomisi içinde*, (Ed.: Metin Toprak ve Nazım Çatalbaşı), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını no: 2895, s, 188- 221.

Erdem, E. ve Dumrul C. (2014), Keynesyen ve Neoklasik yaklaşımlarda finansal sistem ve iktisadî büyüme. *U.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 2, s. 45-86.

Eren, L. G. (2015). Tarımsal kapitalizm: fizyokrazi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 6- 23

Ersungur, Ö. ve Doru, Ş. M. (2014), Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi: 1980-2010. Cilt: 28, Sayı: 3, 225- 240.

Gandolfo, G. (2014). *International trade theory and policy*. Berlin: Springer.

Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M. (2010). Beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme: Türkiye ekonomisi üzerine nedensellik analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, V (I), s. 29- 40.

Göçer, İ. ve Hepkarşı, N. (2013). İhracat- büyüme ilişkisi: yapısal kırılmalı bir analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 57- 87.

Gövdere, B. ve Can, M. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi, dışa açıklık, finansal gelişme, sabit sermaye yatırımları ve dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi: sınır testi yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1), 209- 228.

Granger, C. W. J. (1986). Developments in the study of cointegrated economic variables. *Oxford Bulletin of Economics and Statistic*, 48,03, 213- 228.

Gujarati, D. N. (2001). *Basic econometrics*, New York: Mcgraw-Hill International Editions.

Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: bir panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:3, s. 81- 91.

Gürak, H. (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*, Bursa: Ekin Kitabevi.

Hinkelman, G. E. (1994). *Dictionary of international trade*, California: World Trade Press.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistic*, 52, 2: 169-171.

Johnson, H. G. (1977). *Money, balance-of-payments theory, and the international monetary problem*, Princeton University, Essays in International Finance No. 124, New Jersey.

İyibozkurt, E. (2012). Erken ticaret teorileri. (Ed.: S. Rıdvan Karluk ve Özgür Tonus), *Uluslararası İktisat Teorisi*, Anadolu Üniversitesi yayın No: 2544.

Karabıçak, M. (2000). Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın tarihsel gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2): 49-65.

Karaca, O. (2003). Türkiye’de enflasyon-büyüme ilişkisi: zaman serisi analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 247- 255.

Karagöz, K. ve Ergün, S. (2010). Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın kaynakları: ekonometrik bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 169- 185.

Karakayalı, H. (2005). *Makro ekonomi*. Manisa: Emek Yayınevi.

Karluk, S. R. (2003). *Uluslararası ekonomi teori ve politika*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kaya, F. (2009). *Dış ticaret işlemleri yönetimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kaya, A. (2013). *Mali sürdürülebilirlik: teori ve Türkiye uygulaması*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 292, İstanbul.

Kaya, V. ve Hüseyini, İ. (2015), İhracatın sektörel yapısı ve ülkelere dağılımının ekonomik büyüme üzerine etkileri: Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 4, 749- 773.

Kaya, Z. ve Şahin, L. (2015). Dış ticaret hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünleşme analiziyle değerlendirilmesi: BRIC ülkeleri

(1995-2013). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl: 7 Sayı: 13, s. 434-446.

Kaymakçı, O., Avcı, N. ve Şen, R. (2007). *Uluslararası ticarete giriş teori, politika ve uygulama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2004). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kesgingöz, H. ve Karamelikli, H. (2015), Dış ticaret-enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonu üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, s. 7- 17.

Kılıçbay, A. (1992). *Türk ekonomisi modeller politikalar stratejiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kibritçiöglü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1-4), s. 207- 230.

Korkmaz, S. (2014). Türkiye ekonomisinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 5 (4): 119- 128.

Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye’de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (3), 47- 76.

Kozak, Y. ve Sporek, T. (2014). *Essentials of international economics: questions & answers*. Katowice: CUL, Kiev

Kurt, S. ve Terzi, H. (2007). İmalat sanayi dış ticareti verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (1), s. 25-46.

Kurt, B. ve Zengin, H. (2016). İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri: feder-ram model. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, s. 67- 86.

Lanza, V. (2012). The classical approach to capital accumulation classical theory of economic growth. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:562865/FULLTEXT01.pdf> Erişim Tarihi: 07.03.2017

Lokhande, M. A. (2010). EXIM policy and foreign trade of india in post reform era. *Southern Economist March 1*, 33- 36.

Long, N. V. ve Wong, K.-Y. (1997). Endogenous growth and international trade: a survey, dynamics, economic growth, and international trade (Ed. Bjarne S. Jensen and Kar-Yiu Wong), The Liniversity Of Michigan Press

Maddala, G. S. ve Kim, I.-M. (1998). *Unit roots, cointegration and structural change*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mangır, F. (2012). Export and economic growth in turkey: cointegration and causality analysis. *Economics, Management, and Financial Markets*, 7 (1): 67- 80.

Oktay, N. (2002). *Dış ticarete giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1417: Eskişehir.

Önder, K. ve Hatırlı, S. A. (2014). Türkiye’de imalat sanayi ihracatı ve büyüme ilişkisinin iktisadi analizi. *Journal of Yasar University*, 9 (34): 5851- 5869.

Özel, H. A. (2012a). Ekonomik büyümenin teorik özellikleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 63-72.

----- (2012b), Küreselleşme sürecinde ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (19): 1- 30.

Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17 (60- 61), s. 93- 110

Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2010). Testing the export- led growth hypothesis: empirical evidence from Turkey. *The Journal of Developing Areas*, 44 (1): 245- 254

Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi 1923'den günümüze iktisat ve istikrar politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parçalı, M. (2017). *Ticari ve finansal serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerine etkileri: Türkiye örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Ramjerdi, M. H. (2012). A survey of effects of international trade on growth, (ed: Vito Bobek), *International Trade from Economic and Policy Perspective*, 3- 14.

Rivera- Batiz, L. A. ve Oliva M. – A. (2003). *International trade: teory, strategies and evidence*, Oxford Universty Press, New York:

Sağlam, Y. ve Egeli, H. A. (2016). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 4, s. 517- 530.

Sanver, E. (2010). *Dış ticaret işlemleri*, Bursa Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası Yayınları, Bursa:

Saraç, T. B. (2013). İhracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği”, *Ege Akademik Bakış*, 13(2), s. 181- 194.

Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat biliminin temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

----- (2007). *Uluslararası iktisat, teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Snowdon, B. ve Howard, R. V. (2005). *Modern macroeconomics its origins, development and current state*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing

Şahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi tarihsel gelişimi- bu günkü durum*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Şimşek, M. (2003). İhracata dayalı-büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi, 1960- 2002. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:18 Sayı:2, s. 43- 63.

Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi Ekonomik ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 115-140.

Takım, A. (2010). Türkiye’de GSYH ile ihracat arasındaki ilişki: granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), s. 1-16.

Taştan, H. (2010). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1): 87- 98.

Tokgöz, E. (1998). Türkiye iktisadi gelişme tarihinin ana çizgileri (1923-1997), Türkiye ekonomisi sektörel analiz. (içinde), (Ed: Ahmet Şahinöz), Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Tonus, Ö. (2007). Gümrük birliği sonrasında Türkiye’de dışa açıklık ve sanayileşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.193-214.

----- (2012) Erken ticaret teorileri. (Ed.: S. Rıdvan Karluk ve Özgür Tonus), *Uluslararası İktisat Teorisi*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2544: Eskişehir, 22- 46.

Tuncer, İ. (2001). *İçsel büyüme modelleri çerçevesinde: Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının büyüme etkileri üzerine*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

----- (2002). Türkiye’de ihracat, ithalat ve büyüme: Toda-Yamamoto yöntemiyle Granger nedensellik analizleri (1980-2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, s. 89-107.

Tunçsiper, B. ve Rençber, E. Z. (2017). Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Volume: 3 (2), s. 619- 630.

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2014). *İstatistik Göstergeler 1923- 2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 51-60.

Uludağ, İ. ve Arıcan, E. (2003). *Türkiye ekonomisi*, İstanbul: Der Yayınları.

Ünsal, E. M. (2005). *Uluslararası iktisat: teori, politika ve açık ekonomi makro iktisadı*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Wasserman, M. J. ve Hultman, C. W. (1962). *Modern international economics: A balance of payments approach*. New York: Simmons-Boardman Publishing Corporation.

Williamson, J. (1970). A simple neo-keynesian growth model. *The Review of Economic Studies*, Vol. 37(2), pp. 157-171.

Yapraklı, S. (2007). İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34, 97-112.

Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi* 1 Sayı 10 Yıl 9, s. 96-116.

Yılmaz, M. ve Özken, A. (2013). *Dış ticarete giriş*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldız, B. E. ve Berber, M. (2011). İthalata dayalı büyüme:1989-2007 Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi. İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 25, s. 165- 179.

Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ithalatın rolü: Türkiye örneği (1980-1996). *Ekonomik Yaklaşım*, 8 (26), 71-85.

Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası ticaret teorileri ve Paul R. Krugman’ın katkıları. *Öneri Dergisi*, C.9, S.35, 199- 206.

Yükseler, Z. (2009). *Türkiye’de kriz dönemlerinde ekonomik gelişmeler ve ödemeler dengesi uyumu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1, <http://www.yourarticlelibrary.com>.

URL-2, <http://www.cambridge.org>.

URL-3, <https://www.quora.com>.

URL-4, <http://www.latitudegroup.in>

URL- 5, <http://www.investopedia.com>

URL-6, <http://www.cruel.org>.

URL-7, <http://www.basarmevzuat.com>.

URL-8, <http://www.kalkinma.gov.tr>.

URL-9, <http://tuik.gov.tr>.